

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

LIIVI ÜLIKKONNA KOHT KESKAEGSE LIIVIMAA

ÜHISKONNAS

Magistritöö

Raivo Ruus

Juhendaja: prof. Anti Selart

Tartu

2015

Sisukord

Sisukord.....	2
Sissejuhatus.....	3
Töö ülesehitus ja eesmärk.....	7
Historiograafia.....	9
Allikad ja kirjandus.....	16
1. Liivi ülikkond 13. saj.	24
1.1. Liivlaste vallutusjärgse aja algus.....	24
1.2. Liivi ülikkonna osast Eestimaa alistamisel.....	29
1.3. Liivi ülikkonna osast kuralaste ja semgalite alistamisel.....	41
2. Liivi ülikkonna minek ristiusku.....	46
2.1. Liivlased ja ristiusk ristisõja eelõhtul.....	46
2.2. HCL ja teised kirjalikud allikad usuvahetuse protsessist.....	51
2.3. Mida tähendas ristiusustamine 12. – 13. saj.	56
2.4. Mida tähendas ristiusustamine liivlaste ühiskonna jaoks.....	61
3. Liivi ülikkond 14. – 16. saj.....	66
3.1. Liivi ülikkonna tegevusaladest 14. – 16. saj.....	66
3.2. Sigulda ülestõus ning selle võimalikud seosed liivi ülikkonnaga.....	73
3.3. Liivi ülikkonna assimileerumine 14. – 16. saj.....	76
Kokkuvõte.....	85
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	88
Allikad.....	88
Kirjandus.....	88
Summary: The Place of Livic nobility in the post-conquest Livonian society in the Middle Ages.....	96
Lisa 1: Liivimaa 1347 – 1561.....	101

Sissejuhatus

Liivlased¹ elasid 12. – 13. sajandil Liivi lahe ääres, Väina jõest põhja poole jäävatel aladel, küllaltki kitsal maaribal, mis Evald Tõnissoni hinnangul oli teise aastatuhande esimestel sajanditel vaid umbes 60 kuni 90 km. lai ning ulatus tänapäeva Eesti piirini.² Liivlasi võis juba 12. – 13. saj. elada ka Kuramaa põhjaosas.³ Väina liivlaste asuala ulatus Väina suudmest umbes 100 kilomeetrit kuni Aizkraukleni. Väina liivlastest põhja poole jäi ligikaudu 50 kilomeetrit sisemaale ulatuv Koiva liivlaste ala.⁴ Kõige kaugemale põhja poole ulatus Metsepole piirkond, viimane võis ulatuda koguni tänapäeva Eesti Vabariigi alale, selle põhjapiiri on peetud võimalikuks ulatuvat koguni Pärnu jõeni.⁵ Koiva jõe paremal kaldal, Ümera ja Brasla jõe vahel asus Idumea (*Ydumea*).⁶

Kui lugeda samuti ka Idumead liivlaste suuremaks piirkonnaks, siis Koiva liivlastel oli selliseid piirkondi, mida võib tinglikult nimetada maakondadeks või kihelkondadeks, kolm kuni neli, Väina liivlastel aga tõenäoliselt kaks.⁷

Olid liivlaste suurimateks haldusüksusteks vallutuseelsel ajal maakonnad, või kihelkonnad, ei ole tänapäevaks veel suudetud selgitada. Kui liivlastel olid maakonnad, pidid need olema Eesti tollaste suuremate maakondadega võrreldes väikesed. Liivlaste küllaltki kitsas asuala ei olekski võimaldanud päris mitme suure maakonna loomist. Liivlaste aladel oli juba üsna varakult kujunenud sotsiaalselt kihistunud ühiskond, mida iseloomustas arvukas ülikute kiht. Selliste ülikute võimuvaldused polnud pindalaliselt kuigi suured ja

¹ Lihtsustatud ühisnimetus soome-ugri rahvaste läänemeresoome hõimude hulka kuulunud, veel XIII ja XIV saj. ning osalt hiljemgi Liivi lahe ääres elanud, inimeste kohta. Tänapäeval on enamasti otstarbekas nimetada neid lihtsustatult liivlasteks.

² **Tõnisson, Evald.** Die Gauja - Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). Ein Beitrag zur ostbaltische Frühgeschichte. Tallinn, 1974. S. 9.

³ **Mauno Koski.** Mis on Liivimaa erinevatel aegadel olnud?: Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur. (edaspidi Liivlased) / Koost. ja toimet. Rēnāte Blumberga, Tapio Mäkeläinen, Karl Pajusalu. Tallinn, 2011. Lk. 59 – 60.

⁴ Sealsamas. Lk. 58.

⁵ **Sutrop, Urmas.** Liivlaste Metsepole maakonna ulatusest põhja suunas muistse iseseisvuse ajal / Liivlased. Lk. 105 – 116. On siiski väidetud, et Metsepole ei ulatunud nii kaugele põhja poole ja ulatus ainult Orajõeni. Viimase väite kohta vt. **Vunk, Aldur.** Muistse Läänemaa lõunapiirist // Vana-Läänemaa ajaloo radadel. 2. Koost. ja toimet. Mati Mandel. Res. tõlge saksa keelde: Ene Rõngelepp. Lihula, 2014. Lk. 9 – 28.

⁶ **Guntis Zemītis.** Liivlased. Vanim ajalugu (10. – 16. sajand.): Liivlased. Lk. 82.

⁷ Kuna liivlaste muinasaegsete halduspiirkondade lähem vaatlus üldiselt ei kuulu käesoleva töö raamidesse, on siinkirjutaja piirdunud vaid vallutuseelsel ajal liivlaste väikemaakondade või kihelkondade oletatava arvu nimetamisega eraldi Väina- ja Koiva liivlaste juures. Mõnede väikemaakondade või kihelkondade nimed on tänapäevaks unustatud või vaieldavad. Teadaolevatest võib nimetada Toreidat, Metsepolet ja Idumead. Idumea kohta lähemalt vt. ka **Tõnisson, Evald.** Lisandeid Idumea ajaloole. Pronksiajast varase feodalismi. Uurimusi Baltimaade ja naaberlade arheoloogiast / Toimet. H. Moora, J. Selirand. Tallinn, 1966. Lk. 198 – 211.

piiratuks jäi ka nende võim alamate üle.⁸

Andris Šnē on seisukohal, et ülikute võim ühiskonnas sotsiaalselt neist madalamal astmel olevate inimeste üle tulenes liivlaste ja latgalite ning naaberetnostegi juures ülikute militaarsest jõust ja see oli tema arvates ülikute võimu alglähte. Et liivlaste seas oli juba vallutuseelsel ajal ja hiljemgi militaarjõud olulisel kohal, näitavad ka arheoloogide poolt teostatud väljakaevamised; Koiva liivlaste nooremal rauaajal maetud meeste haudadest on leitud hulgaliselt relvi, mis tõendab Andris Šnē arvates sõjalise aktiivsuse märkimisväärsust tähtsust tollases ühiskonnas.⁹ Marika Mägi arvates olid ülikute juures samuti olulisel kohal nende sõjandusega seonduvad õigused ning kohustused: sõjavägede kokkukogumine, sõjakäikude juhtimine, läbirääkimiste pidamine ja liitude sõlmimine. Tähtsamatel ülikutel, keda Marika Mägi on nimetanud omamaisteks “kuningateks,” olid tema arvates olemas ka oma sõjalised kaaskonnad. Kaaskond saatis kuningat kõigil retkedel ning ilmselt pidevalt elas temaga koos.¹⁰ Vallutuseelse aja lõpul ning vallutusjärgsel ajalgi võisid ka liivlased oma ülikuid tõepoolest kuningateks kutsuda. Kuningatest ja rikastest meestest moodustus preislastergi ülikutekiht.¹¹ Valter Lang on avaldanud arvamust, et Henriku Liivimaa kroonikas¹² märgitud *seniores*, *meliores*, *divites*, *princeps* ja *nobiles* peegeldavad vaid krooniku arusaama liivlaste, eestlaste jt. kohalike etnoste ühiskonnast 13. saj. algul.¹³ Teisalt on jällegi võimalik, et Henrik, olles hulk aastaid latgalite ning liivlaste seas elanud siiski mingil määral mõistis erisust ülikute rühmanimetuste vahel ning liigitas neid siis ka eeltoodud vastavate ladinakeelsete sõnade abil. Näiteks *meliores*, mida võib eesti keelde tõlkida kui paremaid. Marika Mägi arvates võis sünnipära olla otsustava tähtsusega sotsiaalse staatuse määratlemisel.¹⁴

Ülikute rühmanimetused olid välja kujunenud väga pika aja jooksul ning seetõttu võisid kohalike etnoste jaoks vallutuseelsel ajal endised ülikute rühmanimetused olla jäänud kõnepruugis kõrvuti uuematega. Harri Moora arvates pärines suur osa varakast ülemkihist sugukonnaaristokraatiast. Liivi, eesti ja semgalite suurnike esindajate kohta on Henriku Liivimaa kroonikas kasutatud nimetatust *vanem* (*seniores*). Nende enamiku

⁸ Lang, Valter. Baltimaade pronksi- ja rauaaeg (edaspidi V. Lang, Rauaaeg) / Tartu, 2007. Lk. 284.

⁹ Šnē, Andris. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās (edaspidi Šnē, Andris. Sabiedrība un vara) / Red. Doris Šnē. Rīga, 2002. Lpp. 465 – 466.

¹⁰ Mägi, Marika. Eesti ühiskond keskaja lävel.: Eesti aastal 1200 / Koost. ja toim. M. Mägi. Tallinn, 2003. Lk. 15 – 39.

¹¹ Лукин, Павел. «Старцы» или «Старшие»? О терминологии славянской «племенной знати» // Славяноведение. 2010. № 2. С. 12 – 30.

¹² *Henrici Chronicon Livoniae*. Henriku Liivimaa kroonika (edaspidi HLK) / Tõlk. lad. k. R. Kleis. Toim. ja komment. E. Tarvel. Tallinn, 1982.

¹³ Lang, Valter. Kalevite kange rahvas // Keel ja kirjandus. 2012. Nr. 12. Lk. 887.

¹⁴ Vt. V. 13.

moodustasid sugukonnarühmade ning samuti ka külakogukondade vanemad. Henriku kroonikas on ülikuid nimetatud sõnaga *paremad* (*meliores*) ning seega sama terminiga, millega vene letopisides tähistatakse “suursugusemaid” mehi. Lihtsalt *rikkad* (*divites*) olid aga mitteamaristokraatliku päritoluga kogukondlased, kes olid jõudnud varandust koguda ja seeläbi rikkaks saada. *Maa vanemad* (*seniores terrae*) polnud Harri Moora arvates aga mingi eriline ülikute kategooria, vaid sellega tähistati üldiselt kõiki kohalikke vanemaid, sõltumata nende seisundist.¹⁵ Siinkirjutaja arvates on Henrik ülikute kategooriaid siiski teataval määral eristanud ja Kaupot ja Annot maa vanemate ees esile tõstnud.¹⁶ Võimalik, et need ülikud olid liivlaste vallutuseelse ühiskonna kõige kõrgemal astmel. Tõenäoline, et isegi maakondadest väiksemaid piirkondasid ei juhtinud üks vanem.

Kihelkonna asjade juhtimine võis linnuste olemasolu korral olla kas ühe või kõikide “linnusepealike” käes, vastavalt sellele, kui mitu linnusepiirkonda kusagil oli; oluline roll võis siin olla täita aga teistel väiksematel “vakusepealikelgi”. See aitaks lahendada uurijate erimeelsusi selles, kas kihelkondadel oli üks või mitu vanemat või juhtisid neid hoopis vanemate nõukogud. Mõni aeg pärast vallutust jagati muinaskihelkonnad enamasti väiksemateks kiriklikeks haldus- üksusteks, kusjuures geograafiliselt tugines see uus jaotus õige tihti varasematele linnuse- piirkondadele.¹⁷ Valter Langi arvates oli maakond ainult inimgeograafilise sisuga mõiste, mille poliitiline, administratiivne ning majanduslik dimensioon oli lõplikult välja kujunemata. Kirjalikes allikates puuduvad andmed maakonnajuhtide kohta.¹⁸

Siinkirjutaja arvates püüdis Henrik liivlaste ja teiste kohalike hõimude ülikuid vastavalt nende positsioonile ülikutehierarhia astmestikul siiski eristada. Omaette küsimus on kui hästi tal see õnnestus? Henrik on oma sõna- ning keelevara ammutanud piiblist ja liturgilistest raamatutest.¹⁹ Sealt pärinevad ka tema ülikuterminid. Milliseid ülikunimetusi kasutasid liivlased ise, jääb üksnes oletada. Tõenäoliselt oli üheks nendest kuningas, liivlased võisid seda sõna siiski pisut erinevalt hääldada.²⁰ Henriku kroonikas on Kaupo kohta kirjutatud, et Kaupo oli liivlastel nagu kuningas ja vanem.²¹ Need ülikunimetused –

¹⁵ **Moora, Harri, Ligi, Herbert.** Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord XIII sajandi algul: Meie rahvuskultuuri küsimusi / Eesti mõttelugu 47. Koost.: Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 387.

¹⁶ Vt. nt. HLK, IV, 4. Esmalt on pantvange nõutud Annolt ja Kaupolt ja alles seejärel maavanematelt. Seega on võimalik, et Kaupo ja Anno võim ja tähtsus Koiva liivlaste seas ületas sealsete maavanemate oma.

¹⁷ **V. Lang,** Rauaaeg. Lk. 275.

¹⁸ Sealsamas.

¹⁹ Vt. nt. **Tarvel, Enn.** Sotsiaalajaloolise terminoloogia tõlgendamine Liivimaa 13. sajandi ajalooallikates.: Ajaloo kimbatused / Eesti mõttelugu 109. Koost.: Marten Seppel. Tartu, 2013. Lk. 230 – 234.

²⁰ Sealsamas.

²¹ HLK, VII, 3.

kuningas ja vanem võisid olla liivikeelsete ülikunimetuste hulgas kaks peamist. Kaupo kohta on Henrik kasutanud neid mõlemaid ja kuna Henrik vähemalt vähesel määral võis ehk aru saada liivi keelest ongi liivlaste poolt Kaupo kohta kasutatavad ülikunimetused ladina keelde tõlkinud.

„Väljend *senior* langeb hästi kokku – see esineb piiblis ja on sealjuures kohalike ülemkihinimetuste (vanem) sõnasõnaline tõlge enamikus kohalikes keeltes: liivi *vanim*, eesti *vanem* ja läti *vecākāis*.“²² Tõenäoliselt oli liivi ülikkondki, vaadatuna ülikute sotsiaalselt positsioonilt, ühiskonnas mitmeastmeline. Kuidas see aga täpsemalt jagunes, seda tänapäeval võime siiski ainult oletada. Poolas ja Leedus eristus nobiliteet juba 12-13. saj. ühiskonnas selgelt määratletud grupina.²³ Sama võib ehk öelda ka liivi ülikkonna kohta, kus nobiliteet võis eristuda ühiskonnas sotsiaalselt madalamatel astmetel olevatest liivlastest näiteks oma eesõiguste, ülikusuguvõsadest põlvnemise, koguni riiete ja muu poolest. Kuid liivi ülikkonna enda kõige madalamatel astmetel olevad ülikud ei pruukinud tavalistest liivlastest privileegide, rõivastuse ja muu poolest tavaliselt palju erineda.²⁴ Liivi ülikkonna mitmeastmelisust ehk kroonik Henrik koguni mõistis. Kuna ta kirjutas oma kroonika ladina keeles, on liivi nobiliteedi jagunemist mist tähtsamateks ülikuteks ja vähem tähtsamateks veelgi raskem kindlaks teha. Tähtsamate ülikute kaaskondlased võisid moodustada tippülikutest, nagu näiteks Kaupo, ühiskonna sotsiaalsel astmestikul neist madalamal seisva ülikute grupi, kellele omakorda pidid alluma liivlaste ühiskonna tippülikute kaaskondlastest veel madalamal astmel seisvad ülikud. Kahte viimast ülikute gruppi võib nimetada vähemtähtsateks e. väiksema ühiskondliku kaaluga ülikuteks. Rikkad inimesed ei tõusnud liivlaste ühiskonnas tõenäoliselt automaatselt ülikutekihti, kuid kahtlemata löi rikkus ülikkonna hulka jõudmiseks paremad tingimused. Rikastel oli hõlpsam sulanduda päritava ülikuvõimuga ülikute hulka kasvõi näiteks nendega perekondlikke sidemeid luues. Varaline ebavõrdsus võis viia ühiskondliku ebavõrdsuse edasisele süvenemisele. Ülikute kaaskonnad etendasid olulist osa nende sõjalises jõus ja see omakorda tagas ka ülikute võimu püsimise. Ülikute kaaskondi nimetatigi sageli lihtsalt „sugulasteks ja sõpradeks“ ja kaaskondadel oli eelkõige sõjaline kaitseotstarve, kuid teatud määral võidi neid kaasata ka

²² **Tarvel, Enn.** Sotsiaälajaloolise terminoloogia tõlgendamine Liivimaa 13. sajandi ajalooallikates.: Ajaloo kimbatused / Eesti mõttelugu 109. Koost.: Marten Seppel. Tartu, 2013. Lk. 233.

²³ **Pjotr Gorecki.** Words, Concepts, and Phenomena: Knighthood, Lordship, and The Early Polish Nobility, c. 1100– c. 1350. To the memory Aleksander Gieysztor (1916 – 1999) // Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins, Transformations. Ed. by Anne J. Duggan. Woodbridge, 2002. Pp. 115 – 155, here P. 115.

²⁴ Kuna eestlaste ja liivlased olid võrdlemisi lähedased ka oma tollase võimujaoose poolest sobib selle väite kinnituseks Henriku kirjeldatud episood Reineveres (*Reineveri*) ristijatele vastu tulnud eestlaste vanemast (*senior*), keda Henrik on nimetanud samas ka lihtsalt talupojaks (*rusticus*). Vt. HLK, XXIV, 5.

valitsemisse.²⁵ Tõenäoliselt aitasid kaaskondlased ülikutel makse koguda ning võimalik, et ka kohut mõista.

Saksa vallutajatele alistumisega kaotasid liivi ülikud õiguse maahärrade iseseisvalt välispoliitilisi lepinguid sõlmida, võimalik, et teatava osa vallutuseelsest kohtuvõimust ja isegi maksude kogumise õigusest, kuid küllaltki palju ülikute eesõigusi jäi siiski alles veel vallutusjärgselgi ajal. Siiski ei saa liivlaste valluseelsete ja vallutusjärgsete ülikute vahele panna võrdusmärki. Vallutusjärgsel säilitasid oma eelisseisundi liivlaste ühiskonnas vaid need ülikud, kes olid saksa maahärradele lojaalsed ning vajalikud. Neile võidi näiteks läänistada maid, nemad võisid sõjas juhtida liivlaste sõjaväge sakslaste abiväena. See oli tõenäoliselt aga küllaltki väike osa liivi ülikutest, võrreldes vallutuseelse liivi ülikonnaga.

Töö ülesehitus ja eesmärk

Käesolevat tööd motiveeris huvi liivi ülikonna vastu ning vajadus selgitada liivi ülikonna kohta vallutusjärgses ühiskonnas. Siinkirjutaja arvates oli liivi ülikond ühiskonnas selgelt eristuva privilegeeritud sotsiaalse grupina välja kujunenud hiljemalt liivlaste muinasaja lõpuks ning ülikuvõim oli üldjuhul pärandatav.

Seega tuleb käesolevas töös, mis käsitleb keskaegse liivi ülikonna kohta keskaegse Liivimaa ühiskonnas, keskaegse liivi ülikonna hulka kuuluvateks pidada eelkõige neid muinasaja lõpul elanud liivi ülikuid ning nende järglasi, kellel õnnestus keskaegse liivimaa astmelises ühiskonnas vähemalt suuremas osas säilitada oma vallutuseelsel ajal olnud privileegid. Nendeks võisid olla näiteks liivlaste sõjaväe juhtimine, kohtumõistmine, maksukogumine jne.

Vallutusjärgse ühiskonna tingimustes said teatud osast liivi ülikutest läänimehed. Kaugeltki mitte iga keskaegsetes dokumentides nimetatud isik, kelle kohta võib vähemalt oletada, et ta oli liivlane, ei pruukinud olla siiski liivi ülikute hulka kuuluv.

Seetõttu tuleb mitmegi liivlase puhul nende kuulumist liivi ülikute kohta ainult oletada, lähtudes kõigist andmetest, mis tema kohta teada on. Selleks võivad olla tema tegevusalad, lääni olemasolu, tema valdustes olev linnus vms. Käesolevas töös on seega käsitletud kindlasti teada olevate liivi ülikute kõrval, nagu näiteks Kaupo, ka neid, kelle puhul nende kuuluvus liivi ülikute hulka ei ole kaugeltki mitte sajabrotsendiliselt kindel. Seega esineb käesolevas töös nendegi liivlaste nimesid, kelle kuuluvust ülikute hulka võib

²⁵ **Moora, Harri** (1968, koos **Herbert Ligiga**) Lisandusi kirjutisele „Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord...“ / Meie rahvuskultuuri küsimusi.: Eesti mõttelugu 47. Koost. Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 398 – 423. Vt. ka Lätte, Mart. Eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Magistritöö. Tartu, 2009. Lk. 9 – 18.

oletada. See teeb aga töö huvitavamaks, sest ülikute väljaselgitamine aitab paremini mõista liivlaste ühiskonna arengut keskajal.

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida liivi ülikonna kohta vallutusjärgses ühiskonnas ja jälgida tema arengut. Ka püütakse leida vastust küsimusele, millal algas vallutusjärgne aeg liivlaste jaoks? Selgitatakse liivi ülikonna olulisust või mitteolulisust vallutusjärgses ühiskonnas. Veel selgitatakse liivi ülikonna osalust tollases kaubanduses, samuti näidatakse liivi ülikonna olulisust eestlaste ja semgalite alistamisel. Samuti on põgusalt pööratud tähelepanu liivi nobiliteedi osalemisele liivlaste ülestõusudes.

Seejuures on hüpoteesiks, et vähemalt vallutusjärgse aja esimestel aastakümnetel säilitas liivi nobiliteet olulise koha keskaegse Liivimaa ühiskonnas ning osales aktiivselt selle ühiskonna kujundamisel. Magistritöö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimeses peatükis, mis omakorda jaguneb kolmeks alapeatükiks, käsitletakse esimeses alapeatükis liivlaste vallutusjärgse aja alguse küsimust. Esimese peatüki teises alapeatükis on vaatluse all liivi ülikute ning tavaliste liivlaste abi saksa vallutajatele eestlaste alistamisel, viimases alapeatükis aga kuralaste ja semgalite alistamisel. Selles peatükis leiab samuti kinnitust ka hüpotees liivi ülikonna olulisusest vallutusjärgses ühiskonnas esimestel vallutusjärgsetel aastakümnetel.

Teine peatükk jaguneb neljaks alapeatükiks keskendutakse liivi ülikonna ristiusku minekule ning esimeses alapeatükis vaadeldakse ristiusu levikut liivlaste seas ristisõja eelõhtul. Teises alapeatükis uuritakse, kuidas valgustasid keskaegsed allikad usuvahetuse protsessi, kolmandas alapeatükis uuritakse, ristiusustamise tähendust 12. – 13. saj. vahetusel. Edasi uuritakse selle peatüki viimases alapeatükis ristiusustamise tähendust liivlaste ühiskonna jaoks.

Kolmas peatükk on pühendatud juba hilisemale ajale, nimelt käsitleb kolmanda peatüki esimene alapeatükk liivi ülikonna osa keskaegses kaubanduses. Teises alapeatükis on peatähelepanu pööratud 1345. a. lõppenud liivlaste ülestõusule ning liivi ülikonna seotusele selle ülestõusuga. Järgnevalt käsitletakse peatüki viimases alapeatükis liivi ülikonna assimileerumise teemat ning tõenäoliselt viimaseid liivi ülikuid.

Töö hõlmab ajaliselt perioodi 12. saj. lõpuaastatest 16. sajandini. Liivi ülikonnaga seonduvate allikate vähesuse tõttu on keskendumine lühemale ajavahemikule oluliselt takistatud. Liivi ülikond ning sellega seonduvad teemad vajavad uurimist. Seda on vaja parema pildi saamisest kohalike etnoste ning nende eliidi osast ekeskaegsel Liivimaal ning kuna Liivimaa oli keskajal katoliikliku Euroopa osa, annab liivi ülikonna osa uurimine

keskaegse Liivimaa ühiskonna kujundamisel ühtlasi mõnevõrra parema pildi ka tollasest Euroopast.

Historiograafia

Liivi ülikonna käekäik vallutusjärgsel ajal ning tema osa keskaegse Liivimaa ühiskonna ühe vormijana ning kujundajana on huvitanud uurijaid juba 19. saj. alates. Kuid kuni käesoleva ajani on küllaltki vähe neid uurimusi, kus põhiliseks uurimisobjektiks on liivi nobiliteet ise. Täni annab liivlaste kunagiste asualade teemadel mõningat teavet August Bielensteini uurimus.²⁶

Kuigi August Bielenstein on seal peatähelepanu pööranud hoopis lätlastele, nende piiridele ning läti keelele, on tema töös siiski ka andmeid liivlaste kohta. Juba August Bielenstein on jaotanud liivlased Dünast (Väinast) põhja pool elavateks liivlasteks ja nende liivlaste aladeks lugenud Thoreida (Turaida), Metsepole ning Ydumea piirkondi, Düna (Väina) liivlaste on ta lugenud Riia, Holmi, Üksküla, Lenewarde ja Ascrade (tänap. Aizkraukle) piirkonnas elanud liivlasi.²⁷ Neile, kes tänapäeval tunnevad huvi liivlaste asustusajaloo uurimise vastu, on see August Bielensteini eeskätt lätlaste keelele ja ajaloole pühendatud uurimus siiski hinnatav, kuigi seal pole põhiteemaks seatud liivlasi ning veel vähem on seal juttu liivi ülikutest. Liivipäraseid kohanimesid leiab August Bielensteini tööst küllaltki palju ning see annab liivlaste ning nende ülikute uurijate vaatevinklist tema tööle tublisti lisaväärtust.

Pärast Läti iseseisvumist jätkus läti keele, kultuuri ja ajaloo uurimine küllaltki hoogsalt. Liivlaste ajalugu ei seatud küll esiplaanile, sellest ei saanud aga ka täiesti mööda minna. 1930. a. ilmus Riias mitmete teadlaste töö tulemusena koguteos „Die Letten“.²⁸ See koguteos on keskendunud lätlaste ajaloole, keelele ja kultuurile. Kuigi Läti Vabariigis tuli üha rohkem juurde professionaalseid ajaloolasi, uuriti esijoonel lätlaste ajalugu. Aga juba sel ajal oleks võinud pöörata rohkem tähelepanu ka liivlaste ajaloole. Spetsiaalselt liivi ülikonnale pühendatud akadeemilisi uurimusi tollases Lätis, vähemalt siinkirjutajale teadaolevalt, ei kirjutatud. Üldjoontes võib sama öelda ka Eesti kohta, kus 1932. aastal

²⁶ **Bielenstein, August.** Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. (Mit einem Atlas von 7 Blättern = Beilage: Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des prähistorischen Lettenlandes.) (edaspidi Bielenstein, August. Die Grenzen) / St. Petersburg, 1892.

²⁷ **Bielenstein, August.** Die Grenzen. S. 32 – 34.

²⁸ Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten von Lekt. Fr. Adamovič, Prof. L. Adamovič, Prof. Fr. Balodis, Prof. E. Blese, Prof. J. Endzelīns, Prof. J. Plāķis, Prof. A. Spekke, Prof. K. Straubergs, Prof. P. Schmidt, Prof. A. Tentelis, Prof. R. Wipper / Riga, 1930.

ilmus „Eesti rahva ajalugu“ esimene köide,²⁹ 1933. aastal aga Eesti rahva ajalugu teine köide.³⁰ Eesti rahva ajalugu 1. andis lugejatele teavet ka muinaseesti ülikonna kohta. Maakondliku ülemvõimu kandjaks on näiteks peetud maavanemate ühist kogu ning on tehtud katset ka seletada ning mõtestada Eesti ülikute jagunemist eri kihtidesse.³¹ Liivlaste ajaloo osas annavad mõlemad Eesti rahva ajaloo köited, eriti aga teine köide vähe informatsiooni. Kuna peateemaks oli ikkagi Eesti ajalugu, siis ei olnudki erilist põhjust liivlaste ajalugu väga pikalt kirjeldada.

Vaatamata sellele on ilmekalt ja lühidalt kirjeldatud liivlaste vastupanu saksa vallutajatele samuti on esile tõstetud liivlaste vastu algatatud sõja vallutuslikku iseloomu.³² 1935. a. ilmus „Eesti ajaloo“ esimene köide.³³ Selle olid kirjutanud Harri Moora, Julius Mägiste ja Eerik Laid ning Hans Kruus.

Liivlaste ajaloost ning liivi ülikutest on selleski koguteoses kirjutatud vähe, peamiselt on seda tehtud eestlaste vabadusvõitluse eelloos.³⁴

Siiski ilmus möödunud sajandi kahekümnendatel ning kolmekümnendatel aastatel seesuguseidki uurimusi, mis otsesemalt või kaudsemalt olid seostatavad ka liivlaste ajaloo- ja ning otsesemalt seostus liivlaste ajalooga. Harri Moora kirjutas 1924. a. uurimuse, mis kandis pealkirja: „Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule nende kristianiseerimise algul.“³⁵

Harri Moora on esile toonud esivanematekultust, seostanud seda hauapanustega. Ta on rõhutanud eestlaste, liivlaste ja lätlaste muinasusu praktilist iseloomu.

See töö on taastrükituna ilmunud Harri Moora kirjatöödest koostatud kogumikus, pealkirjaga „Meie rahvuskultuuri küsimusi“.³⁶ Harri Moora kirjutas liivlaste ristiusustamise kohta: „Aga siiski jäävad liivlased oma üldsuses ristiõpetuse vastu külmaks, nende usk iseenda ja oma jumaluste jõusse on veel tugev ega anna vabatahtlikult alla, vaid neid peab sõjalise jõuga selleks sundima.“³⁷

²⁹ Eesti rahva ajalugu, 1.(edaspidi Eesti rahva ajalugu 1.) / Toim. Juhan Libe, August Oinas jt. Tartu, 1932.

³⁰ Eesti rahva ajalugu, 2.(edaspidi Eesti rahva ajalugu 2.) / Toim. Juhan Libe, August Oinas jt. Tartu, 1933.

³¹ Eesti rahva ajalugu, 1. Lk. 107 – 117.

³² Eesti rahva ajalugu, 1. Lk. 173 – 185.

³³ Eesti ajalugu, 1: Esiajalugu ja Muistne Vabadusvõitlus (edaspidi Eesti ajalugu 1.) / Kirjutanud H. Moora, E. Laid, J. Mägiste, H. Kruus; Tegevtoim. H. Moora; Peatoim. H. Kruus. Tartu, 1935.

³⁴ Eesti ajalugu, 1. Lk. 270 – 285.

³⁵ **Harri, Moora.** Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule nende kristianiseerimise algul // Ajalooline Ajakiri. 1924. Nr. 3. Lk. 81 – 90.

³⁶ **Harri, Moora.** Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule nende kristianiseerimise algul.: Meie rahvuskultuuri küsimusi / Eesti mõttelugu, 47.(edaspidi Harri, Moora. E. L. L. V. R.) Toim. Urmas Tõnisson. Tartu, 2002. Lk. 236 – 246.

³⁷ **Harri, Moora.** E. L. L. V. R. Lk. 243.

Katoliku kirikut on selles töös aga ehk liialt süüdistatud tema suutmatuses liivlasi, eestlasi ja latgaleid õpetada.³⁸

Kuigi tänapäevaks on kirjutatud eestlaste, lätlaste ning liivlaste kristianiseerimisest uusi töid, pakub Harri Moora juba möödunud sajandi kahekümnendatel aastatel valminud töö huvi tänapäevalgi.

Möödunud sajandi kolmekümnendatel aastatel Eesti Vabariigis ilmunud töödest võib veel esile tõsta juristi ja riigitegelase, Tartu Ülikooli professori Jüri Uluotsa uurimusi, millest ka liivlastega pisut seostuvad „Eestlaste lepingud võõrastega 13. sajandil“³⁹ ja „Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast“.⁴⁰ Tänapäeva lugejatele on need ehk kõige kergemini kättesaadavad tema artiklite ja uurimuste põhjal koostatud kogumikus „Seaduse sünd“.⁴¹ „Eestlaste lepingud võõrastega“ näitab, et liivlased on nende jaoks juba vallutusjärgsel ajal sõlminud eestlastega lepinguid mitmel korral.⁴² Jüri Uluots on seda tõendanud Henriku Liivimaa kroonikale tuginedes. Ta on muinasaegset Eestit pidanud iseseisvate maariikide ühenduseks, samuti ka väitnud, et igal maariigil olid peamiseks riigivõimuorganiteks rahvakogu ning vanematekogu.⁴³ Kuid selliste „riigivõimu- organite“ olemasolu eestlaste ning liivlaste vallutuseelses ühiskonnas aga siiski üpris ka- heldav. Riikluse kujunemine eestlaste ja liivlaste aladel ei olnud ka 13. saj. algul veel jõudnud nii kaugele areneda, et saaks rääkida niinimetatud rahvakogust ja vanematekogust kui riigivõimuorganitest.

Teine maailmasõda takistas olulisel määral ka liivlaste ja liivi ülikonna uurimist. Ka esimesel sõjajärgsel aastakümnel ei kirjutatud Nõukogude Liidus liivlaste ja liivi ülikonna teemal midagi edasiviivat ja õpetlikku. ENSV ajalugu andis Kaupole negatiivse hinnangu, mille kohaselt Kaupo oli feodaal, kes kitsastes klassihuvides reetis oma rahva.⁴⁴ Rääkida liivi ülikute puhul reetmisest või ka liivlastele ustavaks jäämisest pole otstarbekas, sest siinkirjutaja sooviks on uurida liivi ülikuid eelarvamustevabalt ning see kehtib samuti ka liivlaste tuntuima üliku Kaupo kohta. Mida liivlased ise 12. saj. lõpul ja 13. saj. algul reetmiseks võisid pidada, see pole tänapäeval teada. Liivlaste tollast mõttemaailma ei saa taastada; nende väärtushinnangud Kaupo kohta ei ole meile teada.

³⁸ Harri, Moora. E. L. L. V. R. Lk. 245.

³⁹ Uluots, Jüri. Eestlaste lepingud võõrastega 13. sajandil // Õigus. 1935. Nr. 2. Lk. 49 – 72.

⁴⁰ Uluots, Jüri. Eesti muistsest riiklikust korrast // Looming. 1932. Nr. 6. Lk. 723 – 730.

⁴¹ Uluots, Jüri. Seaduse sünd (edaspidi Uluots. S. sünd) / Eesti õiguse lugu.: Eesti mõttelugu 59. Koost. H. Runnel. Tartu, 2004.

⁴² Uluots. S. sünd. Lk. 58 – 78.

⁴³ Uluots. S. sünd. Lk. 39.

⁴⁴ ENSV ajalugu: 3 köites / Peatoim. G. Naan. Tallinn, 1955. 1. kd.: Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni / Toim. A. Vassar. Lk. 120.

Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel ilmusid Friedrich Benninghoveni tööd, mis peale muude teemade heitsid valgust ka liivi ülikonna ajaloo. Liivi ülikonna kohta olulist teavet andev on „Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann“.⁴⁵

Riia linn rajati Väina liivlaste asualale ja juba seetõttu on Friedrich Benninghoven pööranud tähelepanu liivi asustusele Väina suudmealal. Ta on näidanud, et vallutusjärgsel ajal võib ehk rääkida liivi ülikute tõrjumisest sakslaste poolt küll kaugkaubandusest, kuid teised liivi ülikute ja nendest ühiskonna sotsiaalsel astmestikul madalamal olevate liivlaste elatusalad jäid ka vallutusjärgsel ajal samaks. Friedrich Benninghoveni kirjutatud mahukas uurimus, millel pealkirjaks „Der Orden der Schwertbrüder“,⁴⁶ on olnud samuti siinkirjutaja töö jaoks oluline. Seal toodud andmed võimaldavad paremini mõista liivlaste ning nende ülikute olulisust eestlaste vastases sõjas.

Harri Moora kirjutas koos Herbert Ligiga 1968. a. uurimuse Baltimaade rahvaste majandusest ja ühiskondlikust korrast⁴⁷ ning sellele kirjutisele lisaks ilmus samal aastal ja samadelt autoritelt veel ka lisandusi,⁴⁸ need kirjatööd pole oma väärtust teaduslikus mõttes päriselt kaotanud veel ka tänapäeval. Seal on analüüsitud eestlaste ja teistegi Baltimaade rahvaste ühiskondlikku korraldust ning püütud selgitada ka eestlaste, lätlaste, liivlaste, semgalite jt. ülikute jagunemise küsimust sotsiaalsel võimuastmestikul.

Tõenäoliselt aitasid Riia hüdroelektrijaama rajamisele eelnenud arheoloogilised kaevamised tõsta huvi liivlaste ajaloo vastu Lätis ja kaugemalgi.

Sellest perioodist möödunud sajandi kuuekümnendate aastate lõpul on kirjutanud Evald Tõnisson: „Mõne aasta pärast kaob Väina voogudesse Martini saar ja suur osa tema suuremast naabersaarest Dolest, samuti jõe kaldaäärsed alad peaaegu Üksküalani – rajatakse Riia hüdroelektrijaama. Keset suurehituse saginat ja askeldusi kohtame oma kolleege – läti arheolooge: paari aastaga tuleb läbi uurida piirkond, kus muistis külgneb muistisega, kohad, millega seostuvad Liivimaa esimeste piiskoppide teod ja Baltimaade rahvaste pika vabadusvõitluse algus.“⁴⁹

⁴⁵ **Benninghoven, Friedrich.** Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann(edaspidi Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung.) Mit 2 Abbildungen, 2 Tabellen und 9 Karten // Nord- und osteuropäische Gesichtsstudien. Band 3. Hamburg, 1961.

⁴⁶ **Benninghoven, Friedrich.** Der Orden der Schwertbrüder: Fratres milicie Christi de Livonia. Köln; Graz, 1965.

⁴⁷ **Moora, Harri** (1968, koos **Herbert Ligiga**) Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord XIII sajandi algul // Meie rahvuskultuuri küsimusi.: Eesti mõttelugu 47. Koost. Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 364 – 397.

⁴⁸ Moora, Harri (1968, koos Herbert Ligiga) Lisandusi kirjutisele „Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord... / Meie rahvuskultuuri küsimusi.: Eesti mõttelugu 47. Koost Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 398 – 423.

⁴⁹ **Tõnisson, Evald.** Vana-Liivimaa ajaloo sünniradadel // Horisont. 1968. Nr. 3. Lk. 15.

Evald Tõnissonilt ilmus mõne aasta pärast kirjutis Koiva liivlaste materiaalsest kultuurist 11. saj. kuni 13. saj. alguseni.⁵⁰ Seda tööd on kasutatud ka käesolevas töös, sest see annab teavet Koiva liivlaste ja vähemal määral ka Väina liivlaste kohta. Möödunud sajandi kuuekümnendatel aastatel Väina äärest saadud arheoloogilised leiud on ainet andnud mitmetele läti uurijatele, kellest üks tuntumaid on Anna Zariņa, kelle üht tuntuimat tööd, mis tugineb Väina ääres teostatud arheoloogiliste väljakaevamiste tulemustele, on ka siinkirjutaja kasutanud.⁵¹

Arheoloogilistelt kaevamistelt saadud leidude põhjal näevad mõnedki uurijad, nende hulgas ka Anna Zariņa liivi asustuse hääbumist Väina ääres. Evald Tõnisson nentis 1966. aastal Martini saarel (Mārtinsala) Anna Zariņa juhatusel teostatud arheoloogilistelt kaevamistelt saadud leidude põhjal: „Tõsi, tekib kurb pilt: mida sajand edasi, seda suurem vaesus ja viletsus vaatab haudadest vastu. Iseloomulik fakt – 15. ja 16. sajandist pärinevatesse haudadesse maetuist oli rohkem kui üks kolmandik lapsi. Kalmistu leiumaterjalis peegeldub liivi rahva ja tema kultuuri hääbumine.”⁵² Väina liivlaste majanduslik olukord võis vallutusjärgsetel sajanditel tõepoolest halveneda, kuid otsustada liivlaste ja nende kultuuri hääbumise üle vaid Väina äärsetest haudadest leitu põhjal on pisut liiga ennatlik. Kultuur tervikuna on laiem mõiste kui ainult materiaalne kultuur, pealegi ei saa isegi ka materiaalse kultuuri üle otsustada vaid arheoloogide poolt haudadest leitu põhjal.

1990 a. juhtis vajadusele käsitleda liivlaste ajalugu spetsiaalsemalt Sulev Vahtre.⁵³ Ta on lühidalt käsitlenud ka liivlaste ühiskondlikke suhteid ning materiaalsset kultuuri ja etnilisi olusid 12. ja 13. sajandi vahetusel. Liivlaste soodne asukoht kaubateedel olevat pöördunud vallutusega nende endi vastu.⁵⁴ See võib olla muidugi õige.

Ka Enn Tarvel on vajalikuks pidanud liivlaste ajaloo jätkuvat uurimist. Tema arvates on küll liivlasi uuritud folkloristlikust, arheoloogilisest või etnoloogilisest vaatekohast. Enn Tarvel peab oluliseks uurida liivlaste asustusajalugu.⁵⁵

Andris Caune on kirjutanud raamatu Riia liivlastest ja nende omandimärkidest,⁵⁶ kus küllaltki palju on juttu mesinduse teemal, kuna liivlaste küllaltki oluliseks tuluallikaks

⁵⁰ **Tõnisson**, Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.) Ein Beitrag zur ost-baltische Frühgeschichte (edaspidi Tõnisson, Die Gauja-Liven) / Tallinn, 1974.

⁵¹ **Zariņa, Anna**. Salaspils Laukskolas kapulauks 10 – 13. gadsimts. Rīga, 2006

⁵² **Tõnisson, Evald**. Vana- Liivimaa sünniradadel // Horisont. 1968. Nr. 3. Lk. 17.

⁵³ **Vahtre, Sulev**. Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208 – 1207 (edaspidi Vahtre, Sulev. Muinasaja loojang) / Tallinn, 1990. Lk. 47.

⁵⁴ **Vahtre, Sulev**. Järelsõna Enn Kippeli romaanile Issanda koerad I – II. Tallinn, 1987. Lk. 436 – 444.

⁵⁵ **Tarvel, Enn**. Über die Notwendigkeit, die livische Siedlungsgeschichte zu erforschen // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa: humanitārās zinātnes. 1995. Nr. 9/10. Lk. 57 – 61; Vt. ka **Tarvel, Enn**. Liivi asustusajaloo uurimise vajalikkusest // Ajaloo kimbatused. Eesti mõttelugu 109. Toimet. Marten Seppel ja Urmas Tõnisson. Tartu, 2013. Lk. 28. – 35.

oli mesindus. Assot on pakutud Riia külas elanud liivlaste vanemaks, mis ei ole siiski piisavalt tõestatud ja jääb seetõttu vaid oletuseks.⁵⁷ Raamatust leiab mõningaid andmeid liivlaste kohta keskajal ja uusaja esimestel sajanditel. Põhiliselt on juttu Väina liivlastest.

Uuemal ajal ilmunud Läti autorite töödest väärrib veel esiletõstmist latgalite vallutuseelse ühiskonna uurimisele keskendunud Andris Šnē uurimus „Ühiskond ja võim.”⁵⁸ Ta on peateemana käsitlenud põhjalikult tollase ühiskonna arengut ja seda on võrreldud ka naaberalade arenguga. Seetõttu ei ole täiesti kõrvale jäänud ka liivlaste ühiskonna ja võimu uurimine. Selle juures on olulised ka liivlaste aladelt arheoloogilistel kaevamistel saadud leiud, muuhulgas ka Sattesele, Turaida ning samuti mitmetest teistest liivlaste kunagistest linnustest arheoloogilistel väljakaevamistel saadud leiud. Andris Šnē arvates oli ülikkond Ida- Läti elanike seas 12. saj. lõpuks suurema võimu omandanud, kui seda oli liivlaste ülikutel liivlaste aladel ning eeldused riikluse tekkeks olid seal kaugemale arenenud kuid 13. saj. algul poliitiline situatsioon muutus, seoses lätlaste alistumisega saksa vallutajatele ning kohalikud ülikud kaotasid poliitilise ülemvõimu.⁵⁹

Torben K. Nielsen oma töös pealkirjaga *Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century*⁶⁰ on uurinud Baltikumis 13. saj. toimunud sotsiaalseid muutusi. Käesoleva töö seisukohalt vaadatuna pakub huvi ka Torben K. Nielsen poolt ka liivi ülikute teema käsitlemine Kaupo näite varal. Kaupo osa oli tema arvates nii ajalooline kui sümbolne, millega tuleb nõustuda. Et pikemalt pole käsitletud ka teisi liivi ülikuid on siinkirjutaja arvates Torben K. Nielsen töö miinuseks, sotsiaalsete muutuste teemat käsitleb ta ainult ühe üliku, ehk siis Kaupo näite põhjal; ta on käsitlenud teda kui paganate liidrit, kes sõlmis piiskop Albertiga Riias lepingu. Torben K. Nielsen arvab, et Kaupo mängis liivlaste vallutuseelses ühiskonnas väga tähtsat rolli. Pärast Kaupo ristiusku minekut esitleti Kaupot sellele osale liivi ülikkonnast, kes oli ristiusu vastuvõtmise osas veel kõhklev kui eeskuju, ehk siis Torben K. Nielsen sõnastuses esitleti Kaupot „paganlikule eliidile“ kui järgimismudelit. Kui liider oli ristitud oli loogiline, et rahvas tahtis juhi eeskujule järgneda. Psühholoogilisest küljest vaadates on see usutav ja nii võis see 13. saj.

⁵⁶ **Caune, Andris.** Rīgas lībieši un viņu Īpašumzīmes (edaspidi Caune, Andris. Rīgas lībieši) / Tulkotāji Benita Cirule (latīņu val.), Tenu Karma (lībiešu val.), Andra Zommere (angļu val.). Lībiešu valodas konsultante Paulīne Kļaviņa. Redaktori Māra Ņikitina (latv. val.), Ričards Leins (angļu val.). Rīga, 1998.

⁵⁷ **Caune, Andris.** Rīgas lībieši. Lpp. 92.

⁵⁸ **Šnē, Andris.** Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās (edaspidi Šnē, Andris. Sabiedrība un vara.) / Red. Doris Šne. Rīga, 2002.

⁵⁹ **Šne, Andris.** Sabiedrība un vara. Lpp. 366 – 371.

⁶⁰ **Nielsen, Torben K.** *Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the thirteenth Century* // *Medieval History Writing and Crusading Ideology. Studia Fennica Historica 9.* // Ed. by Tuomas S. Lehtonen and Kurt Villads Jensen with Janne Malkki and Katja Ritari. Helsinki, 2005. Pp. 216 – 231.

liivi ühiskonnas ollagi, et Kaupo eeskujul soodustas suurel määral kõigi liivlaste alade ristiusule allutamist. Muidugi ei saa Torben K. Nielsen ka mainimata jätta eestlaste metsikusi ning leiab, et paganism pidi elimineeritama.⁶¹

Selles töös arutleb autor näiteks Kaupo eeskujust ning selle järgimisest liivlaste poolt õieti, siiski esineb selles töös paganluse ja kristluse liigset vastandamist ning liivi ülikonnale pole lähenetud laiemalt.

Valter Langi „Baltimaade pronksi- ja rauaaeg”⁶² on käesolevas töös samuti vajalikuks osutunud. Valter Lang on oma tööd iseloomustanud järgnevalt: „Baltimaade pronksi- ja rauaaeg” on esimene katse kokku võtta Baltimaade kultuuriline, ühiskondlik ja majanduslik areng kogu metalliaja jooksul.”⁶³ Käesolevas töös on kasutatud „Baltimaade pronksi- ja rauaaeg” peatükki, mis käsitleb ühiskondlikke suhteid ja administratiivset korraldust nooremal rauaajal.⁶⁴

Valter Lang on iseloomustanud poliitilist ning halduskorraldust liivlaste ja lätlaste aladel enne nende alistumist saksa vallutajatele. Ta on toonud ka välja Baltikumi rahvaste ühiskondlik- poliitilise süsteemi eripära, mille kohaselt Kesk- ja Ida-Leedus, Ida-Lätis ja ilmselt ka Kagu-Eestis omandas sotsiaalne kihistumine hoopis teravamaid jooni, ülikute hulk jäi seal väiksemaks, kuid nende võimutäius ning ka võimupiirkond kujunes hoopis suuremaks.⁶⁵

Seega Valter Langi uurimistööle tuginedes pidid liivi ülikute võimutäius ja võimupiirkonnad muinasaja lõpul olema väiksemad kui need olid Ida-Läti, Kesk- ja Ida-Leedu ning ehk ka Kagu-Eesti ülikutel.

Möödunud sajandi kuuekümnendate lõpuaastail Väina ääres toimunud arheoloogiliste väljakaevamiste tulemuste põhjal on suures osas koostatud Anna Zariņa töö,⁶⁶ mis vaatleb Väina liivlaste materiaalsel kultuuri, samuti nende kunagist asustust, ning ka selle taandumise küsimust, mis on oluline ka käesolevas töös.

Koguteos „Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur“ pakub käesoleva töö seisukohalt huvi seal sisalduvate kirjutiste poolest, mis osalt seonduvad vallutusjärgse liivi ülikonna teemaga. Guntis Zemītise poolt antud liivlaste asualade kirjeldust on samuti kasutatud käesoleva töö sissejuhatuse algul ning tema kirjeldust liivlastest keskajal on kasutatud

⁶¹ **Nielsen Torben K.** Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century // Medieval History Writing and Crusading Ideology. Studia Fennica Historica 9. Ed. by Tuomas S. Lehtinen and Kurt Villads Jensen with Janne Malkki and Katja Ritari. Helsinki, 2005. Pp. 219 – 223.

⁶² **Lang, Rauaaeg.** Tartu, 2007

⁶³ **Lang, Rauaaeg.** Tartu, 2007. Lk. 11.

⁶⁴ **Lang, Rauaaeg.** Tartu, 2007. Lk. 266 – 284.

⁶⁵ **Lang, Rauaaeg.** Tartu, 2007. Lk. 284.

⁶⁶ **Zariņa, Anna.** Salaspils Laukskolas kapulauks 10. – 13. gadsimts / Red. I. Stašulāne, Rīga, 2006.

käesoleva töö viimases peatükis, kus see on olnud oluline liivlaste assimileerumise võimalike põhjuste selgitamisel.⁶⁷

Osas, mis räägib liivlastest keskajal ja uusajal võib kritiseerida seda, et liiga vähe on kirjutatud liivlastest keskajal. Samast koguteosest on käesolevas töös kasutatud veel ka Mauno Koski⁶⁸ tööd. Mauno Koski kirjatöös on põhjalikult kirjeldatud liivlaste maad ja selle eri piirkondi ning nende piirkondade kohta kasutusel olnud nimesid.

Pole päriselt kadunud ka juba varasemate hinnangute mõju näiteks Kaupo puhul, kelle kohta ning samuti liivlaste alistamise kohta A. Kasekamp on kirjutanud: „Esimesena alistasid ristisõdijad liivlased, kelle vastupanu murti 1206 aastal. Üks nende vanemaid, Kaupo kohtus paavstiga ja laskis ennast Rooma hiilgusest pimestada.“⁶⁹

See jutt Kaupost ei ole asjakohane, sest tänapäeval me ei saa läheneda liivi ülikute teemale neile eelarvamuslikke hinnanguid andes, mis ei ole objektiivsed ning millel võib olla halvustav varjund. Liivlaste ülikuid, sealhulgas Kaupot on „Eesti ajaloo“ teises köites, milles käsitletakse Eesti keskaega käsitletud hinnanguvabalt ja eelarvamusteta.⁷⁰

Viimastel aastakümnetel on huvi liivi ülikkonna vastu olnud kasvamas. Tarvilik oleks siiski juurde kirjutada uurimusi, kus peateemaks oleks liivlaste ajalugu või koguni liivi ülikkonna ajalugu, mida tuleks jätkuvalt uurida, et senisest veelgi paremini selgitada liivi ülikkonna osa liivlaste ühiskonnas vallutuseelsel ajal ning samuti ka nende kohta keskaegse Liivimaa ühiskonnas vallutusjärgsel ajal. Liivlaste ajaloo uurimine toimugu piisavalt põhjalikult ning sihikindlalt. Uurimustes, mis keskenduvad liivlaste vanemale ajaloole võiks olla rohkem tähelepanu pühendatud ka liivi ülikkonnale.

Allikad

Liivi ülikkonda otsesemalt puutuvaid dokumente on tänapäevaks järele vähe. Liivimaa ajalugu käsitlevate dokumentide kogumine ja uurimine hakkas hoogsalt arenema alles 19. saj. algul.⁷¹ – monumentaalse allikpublikatsiooni „Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikuteraamat“⁷² väljaandja Friedrich Georg von Bunge.⁷³ Võib arvata, et küllaltki kiire

⁶⁷ **Zemītis, Guntis.** Liivlased. Vanim ajalugu (10. – 16. sajand): Liivlased. Lk. 75. – 104.

⁶⁸ **Koski, Mauno.** Mis on Liivimaa erinevatel aegadel olnud?: Liivlased. Lk. 53. – 73.

⁶⁹ **Kasekamp, Andres.** Balti riikide ajalugu / Tõlk. ingl. k. Marek Laane. Tallinn. 2011. Lk. 29.

⁷⁰ Eesti ajalugu 2.: Keskaeg (edaspidi Eesti ajalugu 2.) / Koost. ja toimet. Anti Selart. Tartu, 2012.

⁷¹ **Kala, Tiina.** Friedrich Georg von Bunge editeerimistöö ja Tallinna raearhiiv (edaspidi Kala, Tiina, F. G. von Bunge) // *Ex archivo civitatis*. Tallinna Linnaarhiivi toimetised. 2008. Nr. 12. Lk.

⁷² Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten (edaspidi LUB), Bd. I – VI. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge. Reval, Riga, 1853 – 1873; Bd. VII – XII. Hrsg. von Hermann Hildebrand, Philipp Schwarz, Leonid Arbusow, August von Bulmering. Riga, Moskau, 1881– 1910; zweite Abteilung, Bd. I – III. Hrsg. von Leonid Arbusow. Riga Moskau, 1900 – 1914.

⁷³ **Kala, Tiina,** F. G. von Bunge. Lk. 43 – 64.

korrastamise käigus võisid mõnedki tänapäeva ajaloolaste jaoks olulise sisuga dokumendid kaduma minna, mis oma tollase seisukorra või ka “tähtsusetuse” tõttu ehk lihtsalt minema visati sest Baltisaksa asjaarmastajaid ajaloo huvilisi huvitas juba 18. sajandist peale eelkõige õigusajalugu, seetõttu valiti editeerimiseks eelkõige õigusajaloolise sisuga dokumente. Erandiks ei olnud selles mõttes samuti ka F. G. Bunge, kelle eesmärk õigusallikate editeerimisel ei olnud tema enda sõnutsi ainese käibe toomine mitte niivõrd ajalooliseks, kuivõrd õiguslooliseks uurimiseks.⁷⁴

Praktiliselt vajalike ja ainult ajaloolise tähtsusega õigustekstide vahel oli keerukas vahet teha ning seetõttu otsustas F. G. Bunge editeerida ka ajaloolisi tekste. Tema teatud regiooni või nähtuse ajalugu käsitlevad allikaeditsioonid piirduvad enamasti keskaegse ainesega, temaatilise terviklikkuse huvides editeeris F. G. Bunge mõnes valdkonnas ka hilisemat materjali, eeskätt käib see Tallinna linnaõiguse allikate kohta. Tallinna raearhiivi allikad moodustavad F. G. Bunge avaldatud „Ürikuteraamatu“ köidetest umbes kolmandiku. J. G. Bunge abilisteks allikate kopeerijatena, editeerijatena ja ka koopijate tellijatena olid Georg von Brevern, Wilhelm Arndt, Carl Eduard Napiersky jt.⁷⁵

Peale F. G. Bunge tuleb vanade dokumentide uurijana, korrastajana ja editeerijana esile tõsta eriti Hermann Hildebrandi (1843 – 1890) tegevust, kes Riia arhiivides töötades tundis huvi sealses raearhiivis olevate dokumentide vastu, samuti Riia rüütelkonna arhiivis olevate dokumentide vastu. Lisaks sellele jõudis ta uurida Tallinna arhiivide dokumente ning töötada ka Peterburgis. Vähesel määral ehk ka käesoleva töö teemaga seonduvate dokumentide editeerimise juures on oluline tema poolt 1872. a. välja antud “Riia võlaraamat”.⁷⁶ Seal on käesoleva töö seisukohalt vaadatuna huvitav jälgida isikunimesid, kes olid võlgu võtnud ja nimede järgi otsustades võisid mõnedki neist olla liivlased, kuigi teisalt on teada tõsiasi, et isikunime järgi ei ole alati võimalik selle nime kandja etnilist päritolu määrata. Huvitav on ka tema poolt osasid Vatikani arhiivis sisalduvaid dokumente tutvustav väljaanne.⁷⁷ H. Hildebrand sai Vatikani Arhiivis käia ajavahemikul oktoober 1885 kuni aprill 1886 ja sedagi piiratud ajal. Tema väljaandes Vatikani arhiivides sisalduvatest dokumentidest on Liivimaaga seotud dokumendid aastatest 1198 -1304.

Liivimaaga seonduvatest paavstide kirjadest on antud hea ülevaade. Hilisemal ajal olid allikate editeerijana väga olulised Herman von Bruiningk ja Nicolaus Busch, kes

⁷⁴ Kala, Tiina. F. G. Bunge. Lk. 43 – 64.

⁷⁵ Sealsamas.

⁷⁶ Das Rigische Schuldbuch (1286 – 1352) / Hrsg. Hermann Hildebrand, Riga, 1872.

⁷⁷ Hildebrand, Hermann. Livonica vornämlich dem 13 Jahrhundert im Vaticanischen Archiv. Riga, 1887.

andsid välja allikpublikatsioonid „Livländische Güterkunden“.⁷⁸ Editeerimisel trükiti ka need allikad, mis esinesid varem trükitud kujul, oli üksikuid puudusi häälikute märkimisel ning esines ümberkirjutusvigu. Sisu järgi valiti eelkõige maaomandiga seotud dokumente. Sinna kuulus läänikirjasid, ürikuid ostu ja müügi, vahetuse ja pantimise kohta. Allikad on jagatud kolme gruppi. Esimese grupi moodustavad linnaarhiivid, raamatukogude ja teaduslike seltside kogud, teise mõisaarhiivid, pastoraatide arhiivid ja erakogude arhiivid, kolmanda poola revisjoni- komisjonide protokollid aastatest 1582 – 1599. Käesoleva töö seisukohalt vaadelduna on väga tähtis allikpublikatsioonis „Livländische Güterkunden“ esimeses köites sisalduv dokument nr.1 Manegintele ja tema vendadele maa läänistamisest ordumeister Venno poolt. Editeerijad on selle üriku dateerinud 1207. aasta teise poolde kuni 1209. aasta eelsügisesse aega. Muuhulgas on nimetatud *Ydove* vana linnuse juures olevat põldu, mida on nimetatud *Pondekeren*. Tänapäeval Mälpilsiks nimetatud asula nimi võis veel 13. saj. olla *Ydove* Hiljem ehitatigi Mälpilsi ordulinnus, mida sakslased nimetasid Lemburgiks.

Üldjuhul ei pääsetud ürikute editeerimisel ümberkirjutusega kaasnenud vigadest. Osa ürikutekste olid ka osaliselt loetamatud ning seetõttu võis sisse jääda lünki, mida märgiti kriipsudega. Eriti suuri vigu võis tekkida seoses toponüümide, hüdronüümide ja isikunimedega ümberkirjutamisega.

Näiteks võisid isikunimed nagu Henneke ja Theodericus juba varem, enne editeerimist, ümberkirjutamisega näiteks kohtuprotokollides olla peaaegu tundmatuseni muutunud ja editeerimisel võisid mõnelgi juhul lisanduda ka editeerijate poolt tehtud vead nimede ümberkirjutamisega.⁷⁹

Baltisaksa ja saksa ajaloolased tundsid huvi eelkõige õigusajaloo vastu ja seetõttu võidi nende poolt jätta osa väärtuslikke dokumente ka lihtsalt editeerimisest kõrvale. 19. saj. kestsid seesugused korrastustööd arhiivides ja paljude seal sisalduvate dokumentide editeerimised mujalgi Venemaal,⁸⁰ Rootsis⁸¹ ja teistes maades. Selle tulemusel elavnes huvi ajaloo vastu, anti välja rohkesti allikpublikatsioone ning see lõi ka paremad eeldused väiksemate arhiivide liitmise teel suuremate arhiivide moodustamiseks. Lähenemine kesk-

⁷⁸ Livländische Güterurkunden, Bd.1 und 2. (edaspidi LGU) / Hrsg. von Hermann von Bruiningk und Nicolaus Buch. Riga, 1908, 1924,

⁷⁹ LGU I. Lk. XXXI.

⁸⁰ Vt. nt. Шохин, Леонид. Московский архив Министерства Юстиции и русская и русская историческая наука: Архивисты и историки во второй половине XIX – начале XX века / Ред. С. О. Шмидт Москва, 1999.

⁸¹ Nordberg, Erik. Mellan tiden och evigheten. Riksarkivet 1846 – 1991 / Stockholm, 2007.

aegse Liivimaa ajaloole eeskätt õigusajaloo vastu huvi tundes ja samuti kirikuajaloole pühendudes, jättis aga kõrvale liivi ülikkonna teema sügavama uurimise.

Liivi ülikonnast on kirjutatud ka keskaegsetes kroonikates, millest sel teemal kõige rohkem andmeid annab möödunud sajandi viimasel veerandil Richard Kleisi tõlkes eestlastest lugejate laiemate hulkadeni jõudnud „Henriku Liivimaa kroonika“⁸² Alates selle kroonika esmatrükist on seda palju editeeritud ja tõlgitud.⁸³ Kahjuks ei ole aga kroonika originaalkäsikiri säilinud ning kõige vanemaks säilinud ära kirjadest on nn. *Codex Zamoscianus*, mille avastas aastal 1862 August Bielowski Varssavis Zamoyskite ordinatsiooni raamatukogus.⁸⁴ Tänapäeval on *Codex Zamoscianus* ainus selle kroonika pärgamentkäsikiri. See pole tervikuna säilinud ning katkeb XVIII, 8 algul. *Codex Zamoscianus* tehti oletatavast 13. sajandisse ulatuvast algkujust. Hilisemate käsikirjade abil on õnnestunud „Henriku Liivimaa kroonika“ n.ö. tervikuna kokku seada, kuigi tõeliselt saaksime selle kokkuseadmise õnnestumise üle otsustada siis kui võrdluseks oleks olemas algkäsikiri. Leonid Arbusowi töövili on kroonikatekst sellisena, nagu see on 1955. a. ning 1959. a. avaldatud.⁸⁵

Henricus de Lettis, ehk eestipäraselt Läti Henrik ongi järelsoole tuntud just Liivimaa kroonika autorina.⁸⁶ Ta pärines saksa aladelt, oskas teatud määral liivlaste, lätlaste ja eestlaste keelt ning on avaldatud arvamust, et näiteks liivlaste keelt võis Henrik hakata õppima juba siis, kui Henrik elas veel Segebergi kloostri.⁸⁷ „Henriku Liivimaa kroonika“ peamine teema on liivlaste, latgalite, eestlaste, semgalite jt. kohalike etnoste ristiusku pööramine, ta on kirjeldanud nende etnoste vastu korraldatud sõjaretki küllaltki üksikasjaliselt. Sõjaretkede kirjeldused on vallutuslikel eesmärkidel teostatavaid sõjaretki õigustavad ning kantud religioossetest ideedest ja nägemustest, mille kohta siin üksainus näide: jumala ingel aitab sakslasest sõjamehel ronida Muhu linnuse kõige kõrgemale

⁸² Vt. viide nr.

⁸³ Vt. **Tamm, Marek**. The Chronicle of Henry of Livonia: A Selected Bibliography / Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic frontier: a companion to the Chronicle Henry of Livonia. (edaspidi: C. C. W) / Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten Selch Jensen. Ashgate, 2011. Pp. 457 – 472.; Vt. ka **Murray, Alan**, V. Henry the Interpreter: Language, Orality and Communication in the Thirteenth-century Livonian Mission.: C. C. W. Pp. 107 – 134, here Pp. 113 – 114.

⁸⁴ **Tarvel, Enn**. Sissejuhatus / Henriku Liivimaa kroonika. Tõlk. Richard Kleis. Toimet ja komment. / E. Tarvel. Tallinn, 1982. Lk. 5 – 21.

⁸⁵ Sealsamas.

⁸⁶ Juba Daniel Gruberi „Henriku Liivimaa kroonika“ esmatrükis on *Henricus de Lettis* märgitud selle kroonika autorina. Vt. *Origines Livoniae sacrae et civilis, seu chronicon Livonicum vetus...*: *Ex codice ms. recensuit, scriptorum cum aetate, tum lociis vicinorum testimoniis illustravit, silvamque documentorum et triplicem indicem adiecit Ioan. Daniel Gruber. Francofurti, Lipsiae, 1740.*; Henriku autorlust näib tõesti kinnitavat, et ta on ennast kroonikas korduvalt maininud. Vt. HLK, XI, 7; XII,6; XVI,3; XVII,6; XXIV,1; XXIV,5 ja XXIX, 7. ; Vt. ka nt. **Tarvel, Enn**. Henriku Liivimaa kroonika ilmumise puhul // Keel ja Kirjandus. 1983. Nr. 5. Lk. 255 – 231.

⁸⁷ **Brundage, James A**. Introduction: Henry of Livonia, The Writer and His Chronicle / C. C.W. Pp. 1 – 19.

kindlustusele.⁸⁸ Liivi ülikutest on Henrik esile tõstnud Kaupot.⁸⁹ Seevastu Akot on Henrik igati maha teinud ning nimetanud teda kõige kurja algatajaks.⁹⁰ Võib üldiselt öelda, et need liivi ülikud, kes sõdisid sakslaste poolel, pälvisid Henriku poolt tunnustust või koguni kiitust, neisse aga, kes võitlesid vastaspoolel suhtus Henrik põlastavalt ja halvaksapanuga. Henriku kroonikale tuleb läheneda allikakriitiliselt ning selles on veendunud ka Raoul Zühlke, kelle arvates Henrik vaikib maha või vähemalt räägib liialt üldistatult kindlatest Baltikumi varase kristianiseerimisperioodi poliitilist olustikku kujundanud faktoritest nagu näiteks kaupmeeste, taani kuninga, Lundi kiriku rollist.⁹¹ Henriku „Liivimaa kroonika“ on kirjutatud selles vaimus nagu see oli vastuvõetavam sakslastele, eeskätt piiskop Albertile ning tema abilistele. See tähendab seda, et sakslaste rolli liivlaste, eestlaste ja teiste etnoste ristiusustamisel igati rõhutati, taanlaste oma aga pisendati või osalt vaikiti koguni maha. Siin kerkib õigustatult küsimus, et kuna kaupmehed olid tõenäoliselt vähemalt valdavas enamikus sakslased, miks ei võinud siis Henrik ka nende teeneid liivlaste jt. etnoste kristianiseerimisel esile tõsta? Henrik tõenäoliselt ei soovinud, et saksa vaimulike misjonitöö jääks kaupmeeste ettevõtmiste varju. Kaupmehed olid näiteks ristsõdijate ja nende varustuse üle Läänemere toimetamisel üliolulised, samuti oleks ilma nendeta vaevalt suudetud ehitada ka Üksküla ning Holmi kivilinnuseid. Selle kroonika iseloomustamiseks kohta on kirjutanud Sulev Vahtre, et kroonika on läbinisti tendentslik, saksa ristsõdijate ja Riia kiriku tegevust tingimusteta ülistav.⁹² Kuigi Henrik on oma kroonikas nimetanud õige mitmeid liivlaste ülikuid, siis nende kohta saadav teave on siiski õige napp. Lembewalde⁹³ kohta näiteks pole teada, kas oli temagi liivlaste ülik, mida ehk näitab tema kroonikas mainimine ja see, et ta võis piiskop Albertile minna nõu andma, kuid teisalt ei ole Henrik tema nimele lisanud näiteks sõna vanem – *senior* või muud, mis viitaks Lembewalde ülikute hulka kuulumisega.

Seetõttu pole tõenäoliselt Lembewalde näol tegu liivlaste ülikuga. Näiteks Väina liivlaste ülikust Uldewenest kirjutab Henrik vaid ühel korral.⁹⁴ Liivi ülikutest rääkimine ei ole Henriku peateemade hulka kuuluv. Seetõttu pole imeks panna, et liivi ja teistegi kohalike etnoste ülikute osas on Henrik küllaltki sageli võrdlemisi kidakeelne. Seetõttu ei teata tänapäeval, peaaegu midagi liivlaste ülikute rühmitamisest tähtsamateks ja vähemtähtsa-

⁸⁸ HLK, XXX, 4.

⁸⁹ HLK, VII, 3; HLK, X, 10; HLK, XIV, 5, 8; HLK, XV, 3; HLK, XXI, 2, 4.

⁹⁰ HLK, X, 8.; HLK, XXV, 2 on Akot lisaks nimetatud ka kunagi äraandlike Holmi liivlaste pealikuks.

⁹¹ **Zühlke, Raoul.** Bischof Meinhard von Üxküll: ein friedlicher Missionar ? Ansätze zu einer Neubewertung tung. Ein Quellenkundlicher Werkstattbericht // Hansische Geschichtsblätter. Jg. 127, 2009. S. 106.

⁹² **Vahtre, Sulev.** Muinasaja loojang. Lk. 11.

⁹³ HLK, X, 8.

⁹⁴ HLK, XVII, 5

mateks, sellest, kuidas liivlased ise oma ülikuid kutsusid ning veel paljust muust liivi ülikutega seonduvast. Muuhulgas ei selgu „Henriku Liivimaa kroonikast“ see, kas liivlaste arbujad võisid kuuluda liivi ülikute sotsiaalsesse kihti?

Muinaspreislaste ennustajad kuulusid tõenäoliselt kindlalt preislaste nobiliteedi hulka; neid ja koguni nende saadikuid võeti kõikjal vastu suure austusega ja sõjasaagi jagamisel said nad kolmandiku sõjasaagist.⁹⁵ Seega võisid ka liivlaste arbujad samuti ehk kuuluda liivlastegi nobiliteedi hulka.

Siiski jääb Henriku kroonika inforohkuselt ületama kõiki teisi käesolevas töös kasutatud kroonikaid. Päriselt ei saa aga sedagi kroonikat ülehinnata. See on väga tugevasti Riia kirikut ülistav, seetõttu oleks vale loota näiteks, et kroonik Henrik valgustab erapooletult Taani kuninga Valdemar II ettevõtmisi, sest Henrik tõi oma kroonikas esile Piiskop Alberti ja Mõõgavendade ordu eesõigusi liivlaste ja eestlaste alade vallutamisel.⁹⁶ Tema kroonikale tuleb läheneda allikakriitiliselt ka käesoleva töö seisukohalt lähtudes, sest erinevatel pooltel võitlevaid liivi ülikuid on Henrikul hinnatud vastavalt sellele kummal poolel nad võitlesid. Samuti võib ladinakeelsetel sõnadel olla mitu tähendust ja mõnel juhul on väga raske aru saada, et mida üks või teine sõna Henriku kroonikas tegelikult tähendab?⁹⁷

Jumala abi ristiusu võidukäigus rõhutatakse samuti ka Arnoldi slaavlaste kroonikas (*Crhonica Slavorum*).⁹⁸ Arnoldi kroonika räägib ka Liivimaa pööramisest ristiusku. Pealkirja otstarbekuse üle võib vaielda, sest 33 aastat Lüübeki benediktiini kloostri esimeseks abtiks olnud Arnoldil ei ole slaavlaste allutamisest palju juttu. Trükiväljaandeis on saanud see pealkiri siiski traditsiooniks. Kõigis käsikirjades, mille pealkiri on säilinud, on selleks „*Historia abbatis Lubicensis*“ (nr.1, 4), või „*Historia abbatis Lubicensis de Heinricho*“ (nr. 7, 8). Slaavlaste kroonika on koostatud aastatel 1192 – 1210.⁹⁹

Selle kroonika Liivimaad käsitlev osa on, võrreldes Henriku kroonikaga, küllaltki vähe uut infot andev. Saame teada Meinhardi tulekust Liivimaale ja sellest, et ta olevat paganatele väga meelepärane olnud, Meinhardi surmast ja järgnevalt Breemenis piiskopiks pühitsetud isand Bertholdist, kes koos vaimulike, rüütlite ja kaupmeestega Liivimaale tuli ja langes seal uskmata kätte ning tapeti. Edasi jätkub Arnoldi kroonika juba Breemeni

⁹⁵ Пашуто, Владимир. Образование Литовского государства / Отв. ред. Л. Черепнин. Москва, 1959. С. 107 – 108.

⁹⁶ Selart, Anti. The Use and Uselessness of the Chronicle of Henry of Livonia in the Middle Ages / C. C. W.

⁹⁷ Alan V. Murray. Henry the Interpreter: Language, Orality and Communication in the Thirteenth-century Livonian Mission. / C. C. W. Pp. 107 – 134.

⁹⁸ *Chronica Slavorum*’i osa milles on juttu Liivimaa ristiusustamist on tõlkinud Kaspar Kolk. Vt. Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold Liivimaa pööramisest // Tuna. 2004. Nr.1. Lk. 70 – 83, Nr. 2. Lk. 37 – 57.

⁹⁹ Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold Liivimaa pööramisest // Tuna. 2004. Nr. 1. Lk. 73.

kanooniku isand Alberti suure rahvahulgaga ja rüütliväega ning samuti teiste vaimulikega Liivimaale purjetamisega ning tema sõjaväe poolt mitte ainult liivlaste, vaid ka teiste ümberkaudsete barbarite alistamisest.¹⁰⁰ Vaatamata liivlaste kohta käiva informatsiooni vähesusele on Arnoldi kroonika väärtuseks siiski see, et ta üldjoontes kinnitab Henriku kroonikas toodud andmeid liivlaste vallutuseelse aja kohta.

Lühikeseks, kuid siiski ka liivlaste ja Liivimaa kohta mõningat teavet andvaks allikaks on Ida-Baltikumi kirjeldus *Descriptiones terrarum*'is, mille käsikiri tuli päevavalgele 1979. a. Eesti keeles võib seda geograafilist kirjutist nimetada „Maade kirjeldused“¹⁰¹ ja see on kirjutatud umbes 1255. aasta paiku. Seal on esile toodud just kaupmeeste olulisust liivlaste alistamisel.¹⁰²

Teiseks, Henriku kroonikast ja Arnoldi kroonikast tunduvalt hilisemaks, samuti käesoleva töö jaoks vähem olulisi andmeid pakkuvaks kroonikaks, on „Liivimaa vanem riimkroonika,“¹⁰³ mille autor ei ole teada. Seda kroonikat on hinnatud Balti ristisõdade üheks tähtsamaks allikaks, mis on oma žanri ja keskkona tüüpiline esindaja, keskaegse rüütliluule jooni kandev teos, kohandatud vaimuliku rüütliordu nõuetele.¹⁰⁴ Sündmusi kirjeldatakse kindlajoonelise kava järgi. Tavaliselt tuleb kohale Saksa ordu Liivimaa haru ordumeister ning siis minnakse tema kutsel rõõmustades sõjaretkele. Järgneb kas võit või kaotus, halvemal juhul koguni ordumeistri langemine lahingus.

Liivlaste ajaloo kohta teadmiste andjana jääb „Liivimaa vanem riimkroonika“ Henriku kroonikale tugevasti alla ning sündmused seal on tihti vales järjestuses ning sündmuste dateerimist peaaegu ei esine. Sündmuste õige järjestuse ja dateerimise poolest eksitakse tihti. Aastaarve on vaid kolm: 1143, 1278, 1290.¹⁰⁵

Kuid kuna selles kroonikas on kirjeldatud semgalite alistamist sakslaste ning nende liitlaste poolt kuni semgalite lõpliku alistamiseni, on ta käesolevaski töös kroonika eelnimetatud puudustele vaatamata asendamatuks ajalooallikaks. Bartholomäus Hoeneke „Liivimaa noorem riimkroonika“ ei ole säilinud. Seda tuntakse vaid Johannes Renneri

¹⁰⁰ **Kolk, Kaspar.** Lüübeki Arnold Liivimaa pööramisest // Tuna. 2004. Nr.1. Lk. 72 – 76.

¹⁰¹ „Maade kirjeldused“ Liivimaa kohta kirjutatu on siinkirjutajale olnud kättesaadav **Marek Tamme** tõlgituna ja vahendatuna. Vt. **Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // Keel ja Kirjandus. 2001. Nr. 12. Lk. 873 – 882.

¹⁰² **Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // Keel ja Kirjandus. 2001. Nr. 12. Lk. 873.

¹⁰³ Liivimaa vanem riimkroonika (edaspidi LVRK) / Tõlk. ja kommet. Urmas Eelmäe, teaduslik toimetaja Enn Tarvel, Tallinn: Argo, 2003.

¹⁰⁴ **Alan V. Murray.** The Structure, Genre and Intended Audience of the Livonian Rhymed Chronicle // Crusade and Conversion on the Baltic Frontier.: Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150 – 1500 / Ed. by Alan V. Murray. Aldeshot (etc.): Ashgate, 2001. Pp. 235 – 251.

¹⁰⁵ **Vahstre, Sulev.** Muinasaja loojang. Lk. 20.

ümberjutustuse kaudu. Ajavahemik, millest kroonika räägib on võrdlemisi lühike ja ulatub 1315 kuni 1348 aastani.¹⁰⁶

„Wartberge Hermanni Liivimaa kroonikas“ jutustatakse Liivimaa ajaloost sakslaste sissetungist kuni 1378. aastani.¹⁰⁷ Selle kroonika sõnastus on lakooniline, seal on toodud ära faktid, aastaarvud ja kuupäevad ning kroonika kirjutuslaad sarnaneb selles mõttes annaalide kirjutamisega. On kindlaks tehtud, et autor kasutas oma kroonikas Daugavgriva ja Riia annaale.¹⁰⁸ Pigem küllaltki napi sisu ja lihtsa keelekasutusega kroonika hõlmab ajalises läbilõikes tublisti kahtekümmend aastat ning neilgi põhjustel on see kroonika keskaegse Liivimaa kroonikate uurijate poolt küllaltki unustusehõlma jäetud.¹⁰⁹

Käesoleva töö seisukohalt võttes on Wartberge Hermanni kroonika oluline eelkõige seepärast, et seal on räägitud Sigulda ümbruse liivlaste ülestõusust, millest Johannes Renneril juttu ei ole. Samuti ei kirjutata sellest üheski teises allikas. Pole teada, kust Hermann Wartberge on liivlaste ülestõusu kohta andmeid saanud. Pole võimatu, et need olid siiski nooremas riimkroonikas, kuid erinevalt Johannes Rennerist edastas Wartberge Hermann selle oma lugejatele. Ēvalds Mugurēvič on teinud Wartberge Hermanni kroonikast hea lätikeelse tõlke ning varustanud selle küllaltki põhjaliku eesõnaga.¹¹⁰

Johannes Renner tegi Liivimaa nooremast riimkroonikast tugevasti lühendatud ümberjutustuse.¹¹¹ Ning käesoleva töö teema seisukohalt vaadates on Johannes Renneri „Liivimaa ajalugu 1556 – 1661“¹¹² huvitav selle poolest, et ta on seal kirjutanud veel tema eluajal Riias elanud liivlastest ja nende privileegidest.¹¹³ Need võisid siis ehk olla otsekui järelkajad aegadest kui Riias ei olnud liivlased veel väheseks jäänud ning ehk võis liivlastel Riias näiteks juba vallutusjärgsetel esimestel aastakümnetel olla hoopis rohkem privileege, millest Renneri eluajal olid väga paljud juba unustusehõlma vajunud, eriti veel seetõttu, et liivlasi oli siis küllaltki vähe järele jäänud.

¹⁰⁶ **Mentzel - Reuters, Arno.** Bartholomäus Hoenke. Ein Historiograph zwischen Überlieferung und Fiktion.: Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland // Schriften der Baltischen Historischen Kommission. B. 18. Hrsg. von Mathias Thumser. S. 11 – 57.

¹⁰⁷ **Vahtré, Sulev.** Bartholomäus Hoenke Liivimaa noorem riimkroonika 1315 – 1348 (edaspidi: LNRK) / Tõlk. ja komment. S. Vahtré. Tallinn, 1960. Lk. 98. – 110.

¹⁰⁸ LNRK. Lk. 47.

¹⁰⁹ **Selart, Anti.** Die livländische Chronik des Hermann von Wartberge.: Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland // Schriften der Baltischen Historischen Kommission. B. 18. Hg. von K. Maier, M. Thumser und R. Tuchtenhagen. Berlin, 2011. S. 59 – 83.

¹¹⁰ Vartberges Hermana Livonijas Hronika / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs. Rīga, 2005.

¹¹¹ **Selart, Anti.** Kas Bartholomäus Hoenke “Liivimaa noorem riimkroonika” on Jüriöö ülestõusu ajaloo allikaks? // Tuna. Nr. 2. Lk. 31.

¹¹² **Renner, Johann.** Liivimaa ajalugu 1556 – 1561 // Tõlk. keskalamaksa k. Ivar Leimus, värsid lad. k. Enn Tarvel. Tallinn, 1995.

¹¹³ Sealsamas. Lk. 158.

Mõnevõrra on liivlaste s.h. ka liivi ülikkonna ajaloo valgustamisel lisaks kirjalikele allikatele abiks ka arheoloogilised allikad. Kuid liivlaste ühiskonnakorralduse paremaks mõistmiseks neist üksi ei piisa. Arheoloogiliste kaevamiste abil võib selgitada näiteks küll liivlaste asustusajalugu ja materiaalsel kultuuri, kuid ainult selle põhjal, ilma kirjalike allikateta, on informatsiooni ikkagi liiga vähe. Alates möödunud sajandi keskpaigast on aga Novgorodist, Pihkvast jt. linnadest leitud tohtkirjad hakanud sajanditetaguse aja kohta küllaltki rohkesti informatsiooni pakkuma.¹¹⁴ Loodetavasti hakkavad tohtkirjad ka liivlaste ajaloo kohta olulisemat lisateavet pakkuma.

Siinkirjutaja arvates on liivi ülikute koha väljaselgitamine nii vallutuseelses- kui vallutusjärgses ühiskonnas keeruline küsimus, millele vastamisel on otstarbekas läbi uurida kõik selle teemaga seotud ning uurijatele kättesaadavad allikad. Liivlaste ajalugu, s.h. ka liivi ülikkonna ajalugu on üks osa Euroopa ajaloost, seetõttu on oluline seda uurida ka tulevikus.

1. Liivi ülikkond vallutusjärgsel ajal Balti risticsõdades

1. 1. Liivlaste vallutusjärgse aja algus

Liivlaste relvastatud vastupanu lõppemise aastaks vallutajatele võib pidada 1206. aastat. Sel aastal avaldasid vastuhakku pooldavatele liivlaste võitlusvaimu ergutavalt nähtavasti Polotski vürsti Woldemari¹¹⁵ plaanid, kes mõningate liivlaste nõuandel, keda liivlaste vanemad olevat salaja Polotskisse saatnud, valmistus sõjaretkeks Riia vastu.¹¹⁶ Liivlased taasalustasid sõjategevust saksa vallutajate ja nende liitlaste vastu, et kogu nende hulk laskus Holmi, teinud niisiis vandenõu ja liidu teoks, lasknud meelest vastuvõetud sakramendid, unustanud ristimise, heitnud ära usu ja alustades sõda.¹¹⁷

Arvestades samuti Polotski vürsti Woldemari kallaletungikavatsust Riiale, ootasid Holmi liivlased tõenäoliselt peatset abi ka Polotski venelastelt.

Tõenäoliselt oli suur osa Väina liivlastest nõus endiselt Polotski vürsti võimu alla kuuluma, olema valmis sõjateenistuseks vürsti näpunäidete kohaselt ning samuti talle

¹¹⁴ Янин, Валентин. Я послал тебе бересту... / И. 3-е, исправленное и дополненное новыми находками, с послесловием А. Зализняка. Москва, 1998.

¹¹⁵ Woldemar oli Henriku kroonika andmetel Polotski kuningas, (*Woldemarus, rex de Plosceke*). Muudes kirjalikes allikates Polotski kuninga, ehk vürsti nimi ei esine. Siiski on tegemist tõenäoliselt reaalse 12. sajandil ja 13. sajandi algupoolel elanud Polotski vürstiga.; Vt. ka Selart, Anti. Livland und die Rus'// Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Hrsg. in Auftrag Baltischen Historischen Kommission von P. Kaegbein und G. von Pistohlkors. B. 21. Köln, 2007. S. 69 – 78.

¹¹⁶ HLK, X, 1, 2.

¹¹⁷ HLK, X, 6.

andamit maksta.¹¹⁸ Sakslastel ja nende liitlasteks olevatel Riia liivlastel õnnestus aga Holmi lahing võita, kusjuures langes ka üks vastuhaku juhte, keda kroonik Henrik on nimetanud kogu äraandmise ja kurja algatajaks, nimelt Väina liivlaste ülik, Ako.¹¹⁹ Holmi lahing toimus 4. juunil 1206. aastal.¹²⁰

See daatum ei märgi aga siiski veel vallutusjärgse aja algust liivlastel. Põhjuseks on asjaolu, et Holmi lahinguga ei olnud Koiva liivlased siiski veel sakslastele alistatud. Suur osa Koiva liivlasi, eesotsas mitmete ülikutega, kellest ehk tuntuim oli Dabrel, ei lugenud end veel kaugeltki mitte võidetuiks ja jätkasid vastupanu saksa vallutajatele ning nende liitlastele. Veel alistamata Koiva liivlaste tugevaimad linnused olid Sattesele ning Toreida kus keelduti tunnustamast koguni sakslaste liitlaseks oleva Kaupo võimu. Nende linnuste alistamiseks vajasisid sakslased Koiva liivlaste üliku Kaupo ning ka semgalite abi. Kaupol ja ta liitlastel õnnestus oma linnus vallutada ning põlema süüdata, Sattesele linnus aga jäigi 1206. aastal selle linnuse piirajate jaoks alistumatuks. Nimelt olevat seal Sattesele kaitsjaid julgustanud ja õhutanud nende vanem Dabrel.¹²¹ Tõenäoliselt veel 1206. aasta suvel olid Koiva liivlased sunnitud piiskop Albertiga rahu uuendama ja seega ristiusule alistuma. Kuigi Henriku kroonikas pole nimetatud rahu uuendajatena just Koiva liivlasi, mainis Henrik, et pärast seda kui piiskop Albert oli liivlastega rahu uuendanud, võttis ta ette sõidu Saksamaale.¹²²

Seega võis ehk tegu olla Koiva liivlastega. Alles hilisemaid sündmusi kirjeldades jutustas Henrik juba täiesti kindlalt Koiva liivlaste rahusoovist, kes olevat läkitanud oma saadikud Riiga ja alles pärast liivlaste tungivalt palumist anti rahu lõpuks ka turaidalastele, vaatamata, et neile oli ette heidetud kurje tegusid ning esialgu nendega rahu sõlmimisest keeldutud.¹²³ Liivlaste vallutusjärgne aeg ei alanud seega vahetult pärast Holmi lahingut, kuid hiljem, 1206. aasta suvekuudel, sunniti liivlased siiski saksa vallutajatele alistuma. Seda aega võib pidada Liivimaal elanud liivlaste vallutusjärgse aja alguseks.

1206 aasta teisel poolel ja 1207. aastal toimus ulatuslik liivlaste ristimine, ehitati kirikuid, seati ametisse preestreid ning ilmalikke kohtunikke.¹²⁴ Vallutusjärgse aja esimeste aastate kohta on ajaloolane Augusts Tentelis öelnud: „ Kui liivlaste maa teatud määral

¹¹⁸ **Selart, Anti.** Livland und die Rus'// Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Hg. in Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von P. Kaegbein und G. von Pistohlkors. B. 21. Köln, 2007. S. 87.

¹¹⁹ HLK, X, 8.

¹²⁰ **Vahstre, Sulev.** Muinasaja loojang. Lk. 51.

¹²¹ HLK, X, 10.

¹²² HLK, X, 11.

¹²³ HLK, X, 13.

¹²⁴ **Vahstre, Sulev.** Muinasaja loojang. Lk. 51.

alistatud oli, tuli järg lätlaste kätte.¹²⁵ Tõepoolest, liivlaste maal oli saksa vallutajatel esialgu veel vähe tugipunkte ja liivlaste ülestõus puhkes juba 1212. aastal.¹²⁶ Ometi sai ka seesuguses olukorras hakata kujunema vallutusjärgne ühiskond ning liivlaste maa jagati Riia piiskopkonna, Kristuse sõjateenistuse vendade ehk Mõõgavendade ordu ja Riia linna vahel. Maahärrad vajasid neile lojaalset liivi ülikkonda, et ülikkonna abil liivlaste alasid paremini valitseda. Samuti ei saanud nad alahinnata liivlasi sõjaliste liitlastena uute maade vallutamisel ja välisvaenlaste kallaletungide tõrjumisel. Liivi ülikute poolt juhitud liivlaste sõjavägi oli sellest seisukohast vaadatuna väga oluline. Võib väita, et kohe pärast vallutust liivlaste, lätlaste ja teiste kohalike hõimude elukorralduses väga kardinaalseid muutusi ei toimunud, kui välja arvata maksud uute isandate ja kiriku heaks.¹²⁷ Seda võib seletada ühelt poolt ettevaatliku suhtumisega ristiususule alistatud kohalikesse hõimudesse, kelle seas järsud muutused elukorralduses võinuks esile kutsuda rahulolematust ning see omakorda põhjustada relvastatud vastuhakke, mis võinuks sakslastele suuri kaotusi tekitada. Teisalt oli Liivimaal sakslasi esialgu veel vähe ning juba seetõttu poleks jätkunud inimesi, kes liivlaste ja lätlaste maadel järske muutusi oleksid suutnud läbi viia. Seega olid näiteks Koiva liivlased kaotanud oma maal poliitilise ülemvõimu, kuid ülikute tegevusalad jäid paljuski samaks. Endiselt võisid Liivi ülikud ka vallutusjärgsel ajal tegeleda kaubandusega, juhtida liivlaste malevaid, kuigi nüüdsest vaid sakslaste liitlastena ning nende huvidest lähtuvalt, samuti tegeleda põllumajandusega ning omada maavaldusi. Maadejagamisel tekkisid maahärrade vahel aga juba vallutusjärgse aja algul vastuolud.

Mõõgavendade ordu oli saksa vallutajate tugevamaiks sõjaliseks jõuks, seetõttu hakkas ta nõudma vallutatud maade jagamist. 1206.–1207. aastal vastav lepe sõlmitigi. Mõõgavennad said ühe kolmandiku Liivimaast. Ordu poliitika oli aga suunatud oma võimuala kasvatamisele ilma seda piiskopiga jagamata. Mõõgavendade ordu haaras võndlased – tõenäoliselt läänemeresoome rahvakillu – ja latgalid oma mõju alla nendega liidusuhteid sõlmides. Võndlased ja naabermaakonna Idumea rahvas ristiti 1206.–1207. aasta paiku; hiljemalt 1208. aastal alustasid koostööd mõõgavendadega Tälava ja Ümera latgalid.¹²⁸

Liivlaste ja lätlaste alistamisega olid saksa vallutajad loonud kindla tugipunkti ka eestlaste ja teiste kohalike rahvaste ja hõimude alistamiseks ja nende maade ühendamiseks keskaegse Liivimaaga.

¹²⁵ **Augusts Tentelis.** Die Letten in der Ordenszeit / Die Letten. Riga 1930. S. 146.

¹²⁶ HLK, XV, 3.

¹²⁷ **Lätte, Mart.** Eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Magistritöö. Tartu, 2009. Lk. 17.

¹²⁸ Eesti ajalugu 2. Lk. 42.

Vallutusjärgne aeg ei alanud seega liivlaste jaoks üleöö. Kuid 1206. aastal lõppes liivlaste sõjaline alistamine, kuigi sakslased jäid liivlaste suhtes endiselt ettevaatlikuks. See väljendus 1206. a. liivlastelt rahu tagatiseks pantvangide võtmises¹²⁹ ja järgneval aastal otse Koiva liivlaste tähtsaimate linnuste - Toreida ja Sattesele naabrusse uue sõjalise tugipunktina Sigulda ordulinnuse ehitamises.¹³⁰ Evald Tõnisson on Sigulda ordulinnuses kanda kinnitanud sakslaste ja Sattesele linnuses liivlaste naabrust ning teatavat konkurentsivõimu pärast kirjeldanud järgnevalt: „Vaatomata orduvõimu kehtestamisele, ei võinud Sattesele liivlased end 1207. ja ka järgnevatel aastatel alistatuteks pidada. Neile jäi senine sõjaväekorraldus ja ka nende linnus (Sattesele), mis Sigulda ordulinnusest vaevalt 2 km. kaugusel asus. See oli teatud „topeltvõim“, mis vähemalt 1212. aastani kestis, kui Sattesele linnus sai suure ülestõusu keskpunktiks.“¹³¹ Kuigi vähemalt osa liivlasi võis tõepoolest end veel sõjaliselt mittelööduks lugeda tähistab 1206. a. pöördepunkti liivlaste ajaloos, sest liivlaste maa jäi Riia piiskopi, Mõõgavendade ordu ja Riia linna võimu alla.

Koos liivlaste maa jagamisega Riia piiskopkonna ja Mõõgavendade ordu ning Riia linna vahel, läks poliitiline ülemvõim maahärrade kätte ja liivlased ei võinud enam näiteks iseseisvat välispoliitikat ajada. Sõja ja rahuga seotud tegevused, läbirääkimiste pidamine, liitude sõlmimine ei võinud nüüd toimuda ilma maahärrade teadmata ja nende nõustumiseta ja osavõtuta. Sellele vaatamata tegid liivlased koos lätlastega vähemalt ühe katse ka vallutusjärgsel ajal iseseisvat välispoliitikat ajada ja nimelt 1212. aastal eestlastega Toreida rahu sõlmimist algtades. Sulev Vahtre on seda nimetanud liivlaste ja lätlaste püüdeks sakslaste hooldusest vabaneda ja korraldada ise oma välissuhteid.¹³²

Kohaliku poliitilise võimu teostamine, ilma iseseisva välispoliitika ajamise õigusega, jäi aga ehk suuremas osas liivi ülikute kätte, analoogselt hiljem saksa vallutajate-misjonäride poolt alistatud eestlaste aladega. Ülikute poolt teostatav kohalik poliitiline võim seisnes siiski eelkõige maksukogumises ja õigusemõistmises: „13. saj. lepingutest saarlastega ilmneb, et maahärrale maksude kogumise ning nende mandrile vedamise eest vastutasid „saarlased ise“, seega kohalik ülemkiht. On ilmne, et kasutati ära vana maksukogumissüsteemi. Ka õigusemõistmine oli tol ajal veel suuresti kohalike pealike kontrolli all.“¹³³ Õigusnormid olid liivlaste aladel välja kujunenud juba vallutuseelsel

¹²⁹ HLK, X, 14.

¹³⁰ LVRK, vv. 630 – 633. Sigulda ehitusajaks on umbkaudne arvestus. 1209. a. ordumeister Venno tapeti..

¹³¹ Tõnisson, Evald. Die Gauja- Liven und ihre materielle Kultur. S. 33 – 34.

¹³² Vahtre, Sulev. Muinasaja loojang Eestis. Lk. 91.

¹³³ Mägi, Marika. Eesti aastal 1200. Lk. 27.

ajal.¹³⁴ Liivi ülikud võisid siiski vähemalt osa oma senistest kohtupidamisiõigustest kaotada juba esimestel vallutusjärgsetel aastatel. Riia piiskopkonnas jäeti õigusemõistmine nüüd preestrite kanda.¹³⁵ Mõõgavendade ordule kuuluvatel aladel mõistsid kohut foogtid.¹³⁶ Siinkirjutaja arvates võis liivi ülikute roll kohtumõistmisel nüüd sarnaneda hirsnike omaga.¹³⁷ Vallutusjärgse aja esimestel aastatest on teada ka liivi ülikust läänimees ning nimelt just Mõõgavendade ordule läinud liivlaste aladelt: „Mõõgavendade ordu meister Wenno kinnitas ajavahemikus 1207 - 1209 rea valdusi Mālpilsi kandis Manegintele ja tema vendadele.“¹³⁸ Manegintet ja tema vendi pidas Mõõgavendade ordu järelikult vajalikuks ordu jõudude suurendamisel ning vääriliseks tollase Ydove, hiljem Lemburgiks nimetatud, tänapäevase nimega Mālpilsi nime kandva asula piirkonnas lääni saama. Sellised väikeläänid läänistati teatud kindlate saavutuste eest nagu pidev sõjateenistus, luureteenistus või teised nendega sarnanevad kohustused nagu neid juba sel ajal oli mitmeid.¹³⁹ Ydove paiknes liivlaste asustuse ääremail ning oli tähtis eelpost näiteks kasvõi üle Väina tulnud ning sealsetelt Väina liivlaste aladelt Koiva liivlaste aladele lähenevate leedulaste sõjaretkede vastu. Maneginte ja tema vennad ning neile alluvad liivlased võisid olla olulisteks teadete toojateks Väina ületanud vaenuvägede liikumise kohta, samuti ka vajalikeks liitlasteks sakslastele.

Läänistamiste kohta teistele liivi ülikutele vahetult liivlaste alistamisele järgnenud aastatel pole säilinud teisi liivi ülikutele läänistamist otseselt kinnitavaid kirjalikke allikaid. Kuid suure tõenäosusega oli Riia piiskopkonnas läänimeheks ka liivi ülik Eppele, kes elas Laugene (tänap. Biriņi) piirkonnas ja kelle surma järel temale kuulunud maad kingiti 1252. a. 31. augustil Riia piiskopi Nicolause poolt Riia toomkapiitlile, kellele ühtlasi läks ka ilmalik kohtuvõim Eppele kunagistes valdustes.¹⁴⁰ See näib kaudselt kinnitavat, et varem võis ehk Biriņi ümbruses ilmalikku kohtuvõimu omada koguni Eppele ise, kes võis seal olla külavanem. Väina liivlaste aladel on 23. augustil 1289. a. nimetatud liivlase Cauleme

¹³⁴ **Назарова, Елена.** « Ливонские правды » как исторические источники.: Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования / Ред. В. Пашуто. Москва, 1979 [1980]. С. 38 – 43.

¹³⁵ HLK, X, 15.

¹³⁶ HLK, XI, 4.

¹³⁷ Liivi tavaõiguse sätteid on ilmselt säilinud 13. saj. Liivi- latgali õiguses. Vt. **Marika Mägi.** Eesti aastal 1200. Lk. 27. Piiskopkondades kohtumõistjateks olevad preestrid ja ordu aladel foogtid vajasid inimesi, kes liivi tavaõigust tundsid. Liivi ülikute roll kohtupidamisel võiski meenutada õiguseleidjate e. hirsnike rolli uusajal. Kuid kohalike ülikute seast valitud hirsnikud võisid osaleda juba keskaja kohtupidamises. Keskajal võidi aga ehk õiguseleidjatele jätta kohtuotsuse tegemisel suurem vabadus. Uusajal talurahva õiguslik olukord olukord üldiselt halvenes. Uusaegsete hirsnike kohta vt. Eesti rahva ajalugu 2. Lk. 1030.

¹³⁸ LGU I, nr. 1.

¹³⁹ **Benninghoven, Friedrich.** Der Orden der Schwertbrüder. S. 84.

¹⁴⁰ LGU I. Nr. 21.

päritavaid maavaldusi.¹⁴¹ Vallutusjärgse aja algul säilisid liivi ülikute võimupiirid küllaltki suures ulatuses ja nendega tuli maahärradel arvestada.

Tõenäoliselt hindasid maahärrad siiski kõige rohkem liivi ülikute ja nende poolt juhitud liivlaste malevate sõjalist abi saksa vallutajatele ja see sõjaline abi tegi võimalikuks ka kujuneva Vana-Liivimaa laienemise eestlaste ning teistegi veel ristiusule allutamata kohalike hõimude maadele. Mida rohkem vasalle, seda suurema sõjaväe võisid maahärrad sõja korral välja panna ning seetõttu olid nad huvitatud mitte vasallide arvu kahanemisest vaid pigem selle suurenemisest. Seetõttu võisid maahärrad meelsasti läänistada maid ka liivlastele, juhul kui need olid neile lojaalsed.

1.2. Liivi ülikonna osast eestlaste sõjalisel alistamisel ja ristiusustamisel

Sõja kandumine põhja pool elavate eestlaste maale muutis liivi ülikud ja nende poolt juhitud liivlaste väesalgad Riia piiskopile ja mõõgavendade ordule eriti vajalikuks. Liivlased said aru eestlaste keelest ning võisid muuhulgas ka seetõttu ehk lätlastest ja sakslastest paremini tunda eestlaste maal valitsevaid olusid.

Lisaks avamaal toimuvates lahingutes ja linnuste piiramisel sõjalise jõuga abistamisel, võisid liivi ülikud olla ka luurajate ning sakslastele nõuandjate rollis. Sõjaväe hulgas kiiremad liivlased ja lätlased, liikudes sageli ristisõdijate peaväest kaugel eespool, jõudsid tihti juba enne peaväe kohale jõudmist eestlastele olulist kahju teha. Nad tapsid paljusid eestlasi ja rüüstasid laialdaselt ning panid põlema külasid.¹⁴²

Sakslased valisid esimese sissetungi tarvis välja Ugandi, mis venelaste ja lätlaste sõjaretkede tõttu oli sattunud raskesse olukorda. Preester Alebrandi Ugandis esitatud nõuet ugalastele, et nad tagastaksid nende poolt liivlaste nõuandel röövitud Pihkva poole liikunud kaupmeeste varad, polnud rahuldatud.¹⁴³

Alebrandi esitatud nõudmiste järel olid ka lätlased ugalastelt hüvitust kogu ülekohtu eest, mis nad olid neile teinud.¹⁴⁴ Läbirääkimiste nurjumise järel oli ettekääne sissetungiks Ugandisse olemas.

¹⁴¹ LUB I. Nr. 529.

¹⁴² Vt. nt. HLK, XIV, 10; HLK, XV, 7; HLK, XXII, 9.

¹⁴³ HLK, XI, 7.

¹⁴⁴ HLK, XII, 6

1208. aastal koguti sakslaste eestvõttel Liivimaalt ja Latgalest kokku suur sõjavägi ja rüüstati kolm päeva Ugandis, süüdati ka Otepää linnus. Sellega põhjustati ugalastele olulist kahju, samas ärgitati neid ka tasuretki korraldama. Liivlased olid sõja algusest peale ugalaste vastasleeri jäänud ning sõja laienedes teistesse Eestimaa piirkondadesse muutusid nad vaenlasteks ka teiste eestlaste jaoks. Seetõttu võisid liivlased olla seda usaldavamad sakslastele. Alanud sõja tõttu eestlastega lootsid liivi ülikud sakslastelt kaitset leida. Sakalasse tungimine võimaldas saksa vallutajatel sõjapiirkonda laiendada ja kui ugalased, pärast Ugandi rüüstamist Liivimaalt ja Latgalest kogutud sõjaväe poolt, läksid Beverinit piirama ning kutsusid appi sakalasi, oli olemas põhjus ka Sakala ründamiseks.¹⁴⁵ Võitluses eestlaste vastu kandsid tavalised liivlased ja liivi ülikud kaotusi sõja esimestest aastatest. See omakorda võis aga liivi ülikutes tekitada kättemaksuiha ning seega veelgi teravdada nendeid suhteid eestlastega. Eriti kehtib see ehk liivlaste tuntuima üliku Kaupo kohta, kes kaotas Ümera lahingus oma väimehe, kelle nimi oli Vane ja poja Bertholdi.¹⁴⁶ Need ülikud kuulusid Kaupo sugulastest ning sõpradest koosnevasse kaaskonda. Kaupo sugulaste ja sõprade arvukust on esile toodud ka Liivimaa vanemas riimkroonikas.¹⁴⁷

1210. a. lõpul tungisid riialased koos Pihkvast tulnud suure venelaste väesalgaga ja liivlaste ja lätlastega Läänemaa lõunaossa. Ka Liivi ülikud võtsid sõjakäigust innukalt osa. Neist on Henriku kroonikas nimetatud Kaupot, Ninnust ja Dabrelit. Võimalik, et Liivi ülikute nõuannete kohaselt võeti Metsepole liivlastelt pantvange, et need sõjaretke tulekust eestlastele teada ei annaks. Selle sõjakäigu ajal Soontaganasse ja ka naaberkihelkondadesse saadi rikkalik sõjasaak.¹⁴⁸ Inimkaotuste ja majanduslike kahjude poolest mõjus see sõjakäik küll Läänemaa lõunaosa nõrgestavalt, kuid sakslastega agaralt koostööd tegev osa Liivi ülikutest sai ühtlasi uusi muresid, sest Soontagana sõjakäigu järel algasid peatselt läänlaste vasturetked liivlaste aladele.¹⁴⁹ Läänlaste rüüsteretked põhjustasid liivlastele olulist kahju.

Viljandi esimese piiramise ajal 1211. a. kevadtalvel nähtub samuti liivlaste ja lätlaste olulisus sakslaste abivägedena. Liivlased ja lätlased saadeti ümberkaudu laastama, tabatud vangid, keda lätlaste ülik Russin oli lubanud Viljandi alistumise korral sakalastele

¹⁴⁵ Sealsamas.

¹⁴⁶ HLK, XIV, 8.

¹⁴⁷ LVRK, v. 382 – 384.

¹⁴⁸ HLK, XIV, 10

¹⁴⁹ Eestlastel kujunes välja omamoodi “tööjaotus“. Läänlased pidid ründama liivlasi, sakalased ja ugalased lätlasi. Vt. HLK, 10, 12. Eestlastel tulnuks liivlaste ründamise asemel alustada juba 1208. aastal, kohe sõjategevuse alates, liivlastega eraldi läbirääkimisi, et nendega rahu sõlmida. Seda enam, et aastatel 1208. ja 1209. ning hiljemgi osa liivlastest ei pooldanud sõdimist eestlaste vastu. Vt. HLK, XII, 6, HLK, XIII, 5, HLK, XVII, 1.

terveina tagasi anda, sakalaste alistumast keeldumisest kuuldes, tapeti ja pilluti Viljandi vallikraavi.¹⁵⁰ Russini roll ähvarduste abil sakalastega läbirääkimiste pidajana on ilmselge.

Viljandi linnuse alistumine ei tähendanud kaugeltki Sakalamaa alistumist. Sakalaste hirmutamiseks ja nende vastupanu nõrgestamiseks rüüstas Kaupo koos talle alluvate liivlaste ja Bertholdi juhitud sakslastega 1211. aastal Sakala lõunaosas ja põletas Owele ja Purke linnused.¹⁵¹ Puhtsõjalise kahju kõrval, mida see sõjakäik sakalastele põhjustas, pidi sel olema eestlasi hirmutav efekt, sest enne seda olevat eestlased rahust saksa vallutajate ja nende liitlastega keeldunud, Kaupo ja Võnnu Bertholdi poolt juhitud sõjakäik toimus Henriku teatel otsekui vastuaktsioonina eestlaste poolt rahust keeldumisele.¹⁵²

Kahjuks ei ole nende Sakala linnuste asupaiku tänapäevani suudetud usutavamalt kindlaks teha. 13. sajandil ulatusid eestlastega asustatud alad kaugemale kui tänapäeval.

Siinkirjutaja arvates võivad nimetatud linnusekohad asuda tänapäeva Läti Vabariigi territooriumil, sest muistse Sakala lõunaosa ulatus tänapäeva Läti Vabariigi aladele. Sulev Vahtre on oletanud, et Purke linnuse asukoht oli lätlaste poolt Naukšēniks nimetatud linnamägi Ruhja jõe lõunakaldal, Sakala lõunapiiril.¹⁵³ Selle sõjakäiguga näitas liivlaste tuntuim ülik Kaupo eestlaste vastu peetavas sõjas üles ka omapoolset initsiatiivi, mis ei meeldinud sakalastele ja teistelegi eestlastele.

Eestlaste poolt vaadates oli liivlaste ülik Kaupo ning teised sakslaste liitlasteks olevad liivlaste ülikud vaja kallutada eestlaste liitlasteks või hävitada. Seega ei valinud eestlased oma suure sõjakäigu esialgseks sihiks Kaupo suurt linnust Toraidas kaugeltki mitte juhuslikult. Liivlased, oma ülikute juhtimisel, olid eestlastele põhjustanud juba olulist kahju teinud, seetõttu oli liivlaste kallutamine oma poolele eestlaste jaoks oluline ülesanne. Kuna liivlased olid saksa vallutajate olulised liitlased, suurendanuks liivlaste kallutamine eestlaste poolele eestlaste võiduvõimalusi käimasolevas Balti ristsõjas. See oleks nõudnud suuri jõupingutusi ka liivi ülikutega läbirääkimiste pidamisel. Suure sõjaväega Toreida linnuse piirama asumine võis liivlastele demonstreerida eestlaste sõjalist jõudu, kuid sellest üksi jäi väheks. Astuda läbirääkimistesse Kaupoga, aga eestlastel ei õnnestunud. Kaupo viibimine Toreida linnuses sel ajal, mil eestlased seda piirasid, ei selgu Henriku kroonikast.

¹⁵⁰ HLK, XIV, 11.

¹⁵¹ HLK, XIV, 12.

¹⁵² Sealsamas.

¹⁵³ **Vahtre, Sulev.** Muinasaja loojang Eestis. Lk. 81.

Toreida ebaõnnestunud piiramine tõi aga eestlastele suuri kaotusi ja Riia piiramisele koos kaasa kutsuda kavatsatud liivlastega ei jõutud.¹⁵⁴ Friedrich Benninghoven on nimetanud Toreida lahingut liivimaalaste suureks tõrjevõiduks,¹⁵⁵ mida see kahtlemata ka oli.

Üheks põhjuseks, miks eestlaste ebaõnnestusid, olid Toreida linnuses viibivad saksa ammukütid, seal viibivad teisedki sakslased, eesotsas Toreida foogtiga ning võimalik, et nende poolt Liivi ülikutele antud keeld eestlastega kokkuleppele jõuda.

Katk ja sellega kaasas käiv viletsus ei suutnud vastastikkuseid sõjaretki esialgu peatada. Tähtsad Toreida liivlaste ülikud Dabrel ja Ninnus surid katku,¹⁵⁶ selle üle näib aga kroonik Henrik olevat koguni kahjurõõmu tundnud, sest oma kroonika lõpupoole on ta veelkord Toreida vanemate surma fakti esile toonud ning lisanud, et need vanemad olid truudusetud.¹⁵⁷ Tõenäoliselt oli 1211. a. teisel poolel ning ka 1212. a. esimesel poolel katku surnud ülikuid, peale Dabreli ja Ninnuse, veel teisi. Seegi, et Henrik nimetab osasid liivi ülikuid truudusetuteks, näitab liivi ülikute ja saksa vallutajate liitluse ebakindlust, sest kui katku surnud liivi ülikud oluks saksa vallutajatele läbinisti ustavad, vaevalt oleks ta siis nõustunud mainima nende truudusetust.

1212 aastal kevadtalvel sõlmiti liivlaste initsiatiivil¹⁵⁸ eestlastega Toreida rahu ja sellega liitusid lätlased. Sakslased ühinesid Toreida rahuga alles umbes paar kuud hiljem, pärast eestlast algul Riia vastu suunatud sõjakäiku, mis lõppes küll siiski Koiva suudmes ja mida Henrik nimetabki eestlaste sõjakäiguks Koiva suudmesse.¹⁵⁹

Veel samal aastal algas liivlaste ülestõus, kus mitmed ülikud võitlesid ülestõusnute poolel.¹⁶⁰ Ülestõusu hakati kavandama tõenäoliselt juba üsna eestlastega rahu sõlmimise järel. Liivlased kavandasid ülestõusu alustamist üheaegselt Väina ja Koiva ääres. Väina liivlaste kavandatavat ülestõusu õnnestus sakslastel, eesotsas Lenevarde foogti Danieliga, maha suruda, ülestõusu sepitsemises kahtlustatavad Väina liivlaste ülikud aheldada ja nende linnus põlema süüdata. Ettevaatusabinõuna hävitasid riialased ülemise osa holmlaste kivilinnusel.¹⁶¹ Koiva liivlaste seas ülestõusu puhkemist ei õnnestunud sakslastel aga enam ära hoida. Ülestõusnud asusid ründama Segewalde orduvendade linnust. Kui seda ei

¹⁵⁴ HLK, XV, 3.

¹⁵⁵ **Benninghoven, Friedrich.** Der Orden der Schwertbrüder. S. 113.

¹⁵⁶ HLK, XV, 7.

¹⁵⁷ HLK, XXV, 2.

¹⁵⁸ Liivlaste initsiatiiv eestlastega rahu sõlmimisel ilmneb Henriku kroonikast selgesti. Eestlaste juurde rahu sõlmima minejate seas nimetatakse esimestena liivlasi, kel oli seda kergem teha juba eestlaste ning liivlaste sarnase keele tõttu. Vt. HLK, 13, 11.

¹⁵⁹ HLK, XVI, 1.

¹⁶⁰ HLK, 3, 4.

¹⁶¹ HLK, XVI, 3.

õnnestunud vallutada, olid ülestõusnud sunnitud sakslastega läbirääkimisi alustama ja taanduma Sattesele linnusesse. Henriku kroonikas on ülestõusnute juhtidena nimetatud Asso, Vesike ja oma sõdalastega Soteclest Koiva äärde ülestõusnuid toetama tulnud lätlaste vanem Russin, kes Sattesele sakslastega läbirääkimiste ajal lastud ammunooolest surmavalt haavata sai. Sattesele sissepiiratud ülestõusnud liivlased, keda juhtis Koiva liivlaste ülik, Asso,¹⁶² pidid alistuma.¹⁶³ Sattesele liivlastega tehti Riias uuesti rahu.¹⁶⁴ Piiskopi maadel elavatele elavatele liivlastele jäi kümnise asemel mõõt, ordumaadel elavad liivlased pidid aga maksma kümnist.

Vaherahu ajal eestlastega oli sakslastel võimalik korraldada suhteid venelastega ja ehitati ka riialaste poolt mahapõletatud Toreida linnuse asemel piiskopile kastell, mille nimeks sai Vredelande.¹⁶⁵ Pole teada kuidas suhtus Kaupo tema suure linnuse mahapõletamise 1212. Kindlasti oli Koiva ääres elavate liivlaste jaoks ülitähtsa Toreida linnuse mahapõletamine sakslaste poolt väga vaenulik aktsioon, mis muidugi tugevdas veelgi sakslastevastaseid meeleolusid ja vahest oli koguni relvastatud ülestõusu alustamise üheks otsestest ajenditest. Kaupo võim Toreida linnuses oli tõenäoliselt nõrgenenud. Toreida linnuse mahapõletamise vajadust Kaupo ehk koguni mõistis, sest juba 1206. a. olid võõrvõimule vastuhakku pooldavad liivlased end seal kindlustanud ning Kaupol oli tulnud semgalite abiga omaenda linnust piirama asuda ja see vallutada.¹⁶⁶ Suure tõenäosusega kindlustanuks ülestõusnud liivlased end seal ka 1212. a. Seetõttu oli Kaupol ehk kasulik, et Toreida linnus hävitataks. Pole ka teada kas ja kuivõrd kärbiti Kaupo võimu ja valdusi pärast Toreidasse puulinnuse asemel kivilinnuse ehitamist, mida nimetati Vredelande?¹⁶⁷ Kuna aga Henrik oma kroonikas on maininud, et kastell ehitati piiskopile, pole võimatu, et Kaupo võim selles linnuses kaotas oma varasema tähenduse.

Eestlastega tehtud vaherahu lõppemisel, 1215. a. tungisid ristisõdijad, kaupmehed, lätlased ja liivlased Läänemaa põhjaossa ning tapsid seal palju inimesi, samuti põhjustasid läänlastele suurt majanduslikku kahju.¹⁶⁸ Sama aasta kevadel korraldasid riialased koos sõjateenistuse vendadega ning liivlaste ja lätlastega sõjaretke Sakala põhjaosas asuva

¹⁶² Asso elupaigaks on **Ligita Beitiņa** pakkunud Koiva jõkke suubuva Loja oja ääres asuvaid Asigale maid. Vt. **Ligita Beitiņa**. Rakstītās ziņas par Turaidas un Kubeseles līvu Ciemiem (edaspidi Beitiņa, Rakstītās ziņas) // Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsture: Apdzīvotības problēmas, 1998. gada konferences materiāli. Turaidas muzejreservats, 1999. Lpp. 22 – 27.

¹⁶³ HLK, XVI, 4.

¹⁶⁴ Sealsamas.

¹⁶⁵ HLK, XVIII, 3.

¹⁶⁶ HLK, X, 10.

¹⁶⁷ HLK, XVIII, 3.

¹⁶⁸ HLK, XVIII, 5.

Lembitu linnuse vastu. Liivlaste ja lätlaste abiga õnnestus retklejatel Lembitu linnus sisse piirata, põlema süüdata ning seetõttu oli Lembitu koos teiste vanematega sunnitud alistuma ja nad viidi vangidena Riiga.¹⁶⁹

Sakslaste poolelt vaadatuna oli Lembitu vabastamine, pärast seda kui tema ja teised Leole vanemad olid oma pojad pantvangideks andnud, viga. Lembitu ei võtnud Kaupost eeskujut. Lembitu jätkas vastupanu ja ei muutunud sakslaste liitlaseks.

Temast loodeti nähtavasti abi sakslaste võimu kindlustumisel Sakalas ja Lembitu vabastaminegi näitab Riia piiskopi ja orduvendade hindavat suhtumist kohalikesse ülikutesse. Liivlaste, lätlaste ja eestlaste ülikud olid sakslastele vajalikud edasiste vallutuste teostamiseks ja alistatud rahvaste sõnakuulelikkusele sundimisel. Tõenäoliselt loodeti Lembitu abi muuhulgas ka leedulaste ja venelastega võitlemisel.

Eestlastepoolsed sõjaretked aga jätkusid: *Pärast Ridala sõjakäiku ja Sakala Lembitu allaheitmist hakkas kogu Eestimaa raevutsema Liivimaa vastu ja nad võtsid nõuks, et kolme sõjaväega korraga tulles purustavad Liivimaa, nii et saarlased piiraksid Riia sisse ja suleksid sadama Väinal, ridalased ründaksid Toreida liivlasi ja sakalased ja ugalased vahepeal laastaksid lätlaste maa.*¹⁷⁰

Saarlaste ning läänlaste sooritatud sõjaretkede sõjalised tulemused jäid vähesteks. Sakalased ja ugalased läksid küll suure sõjaväega ja piirasid sisse Autine linnuse, kuuldes sõjateenistuse vendade tulekust eestlased põgenesid jõudes siiski surnuks piinata lätlaste üliku Thalibaldi.¹⁷¹ Thalibaldi tapmise pärast ugalaste poolt süttis lätlaste viha eestlaste vastu uue hooga põlema.

Lätlased teostasid Ugandisse rea rüüsteretki, põletasid külasid ning linnuseid ja lätlastega liitusid ka liivlased.¹⁷² Ellujäänud ugalased olid sunnitud alistuma ja hakkama sakslaste liitlaseks.

Ühe Eesti suurmaakonna allutamine oli aga saksa vallutajate jaoks oluline saavutus, mis eestlaste vastupanuvõimalusi tunduvalt vähendas. Seda mõistsid ka eestlased ise ning vastuabinõuna õnnestus neil 1217. a. venelaste abi kasutades Otepää linnuses sisse piirata seda kaitsvad sakslased ja Ugandi eestlased.¹⁷³ Hoolimata sakslastele tulnud abiväest Võnnu Bertholdi juhtimisel, kes oma meestega venelaste ja eestlaste vahelt läbi murdes

¹⁶⁹ HLK XVII, 7.

¹⁷⁰ HLK XIX, 1.

¹⁷¹ HLK, XIX, 2, 3.

¹⁷² HLK, XIX, 3.

¹⁷³ HLK, XX, 7.

langes, pidid Otepää kaitsjad piirajatele alistuma tingimusel, et piiratavad võivad Otepäält lahkuda.¹⁷⁴

Eestimaal oli jälle saksa vallutajate võimu alt vaba. See sundis saksa vallutajaid mobiliseerima peale muude ka kõiki liivi ja läti ülikuid, koos nende sõjasalkadega. Seda enam, et eestlaste sõjaline aktiivsus näis üha kasvavat.

Veel sama aasta sügisel kutsusid eestlased appi venelasi ja kogusid 6000 mehe suuruse sõjaväe, milles oli mehi peaaegu kõigist Eesti maakondadest.¹⁷⁵

*Kuuldes nende kogunemisest, tõusid riialased ja tõttasid kiiresti nende vastu, ihaldades venelastest ette jõuda. Ja nendega läks krahv Albert oma rüütlite ja sulastega, sõjateenistuse meister Volquin oma vendadega, abt Bernhard Dünamündest, praost Johannes, liivlased ja lätlased, samuti ka üliustav Caupo, kes kunagi ei jäänud eemale issanda võitlustest ega sõjakäikudest.*¹⁷⁶

Siin pidid liivlased oma ülikute juhtimisel panema välja nende jaoks suure ja tugeva sõjaväe, kus peale jalaväe toetas sakslasi ka liivlaste ratsavägi.¹⁷⁷

21. septembril 1217 peetud Madisepäeva lahingu kirjeldusest Henriku kroonikas ei nähtu küll liivlaste ratsaväe tugevus. Vastupidi, kui see oli ja eestlaste vasaku tiivaga lahingut alustas, siis pidi see hoopiski eestlaste eest kõrvale põikama ja ristisõdijate väe keskosa juurde minema, seega ei suutnud liivlaste sõjavägi talle sakslaste poolt seatud ülesannet täita. Henriku kroonika teatel oli Sakalasse kogutud eestlaste ühendmaleva vastu koguti ligi kolm tuhat valitud meest. Kroonikas pole kirjutatud kui suure osa sellest moodustasid sakslaste tiibadele paigutatud lätlased ja liivlased. Kuna eestlaste sõjaväe keskosa oli suurem ja tugevam nende tiibadel asuvatest väesalkadest, pidid sakslased koondama eestlaste keskmise sõjaväe vastu oma peajõud. Seetõttu oli Läti ja Liivi ülikute juhtimisel toimuv võitlus eestlaste parema ja vasaku tiivaga väga oluline. Otsustavaks selles lahingus saigi sakslastest moodustatud keskmise väesalga tugevus. Vanemas riimkroonikas kirjeldab selle autor lahingu algust: „Väga uhkelt alustasid eestlased nendega taplust”¹⁷⁸

Sakslaste paremal tiival võitlevad liivlased pidid vastu seisma eestlaste ägedale rünnakule.¹⁷⁹ See viis liivlased segadusse ja seetõttu sattus hädaohtlikku olukorda Kaupogi. Metsast väljudes ja liivlaste tiivale peale tungides kasutasid eestlased rohkesti heitodasid. Liivlased ei pidanud nende sajule vastu ning taganesid, vältides seega lähivõitlust, mis

¹⁷⁴ HLK, XX, 7,8.

¹⁷⁵ HLK, XXI, 2.

¹⁷⁶ Sealsamas.

¹⁷⁷ Eesti rahva ajalugu 1. Lk. 194.

¹⁷⁸ LVRK, v. 1382 – 1383.

¹⁷⁹ HLK, XXI, 3.

samal ajal läänepoolsetes parvedes kees. Kuid ka liivlased toimisid nüüd teisiti kui seitsme aasta eest Ümeral. Kaupo ja teised liivi pealikud kartsid taandumist tulnud teele või laialipõgenemist, mis oleks neile täieliku hävingu toonud. Sakslaste õpetuste ja eeskuju kohaselt otsisid nad pääsu ühtehoidmises. Seepärast tõmbusid nad odarahe alt kõrvale lääne poole, moodustades nüüd keskel võitleva sakslaste väega ühise parve. See julgestas sakslaste seljatagust ning kindlustas neile lõplikult ülekaalu eestlaste maleva keskosast.¹⁸⁰

Kuid eestlased, kes olid tulnud nende vastu, tungisid kallale mõningatele nende vaenlaste sõjaväest mahajäänutele. Kuid need löid nad mehiselt tagasi ja ajasid nemadki põgenema. Liivlased, lätlased ja saksid jälitasid ja tapsid neid. Olevat langenud ligi tuhat eestlast.¹⁸¹

Liivlaste kaotustest on teada vaid see, et Kaupo sai surmavalt haavata: *Aga odaga mõlemast küljest läbi pistetud Caupo, meenutades usukindlalt issanda kannatust ja võtnud issanda ihu sakramente, heitis siiralt ristiuku tunnistades hinge, olles enne jaotanud oma vara kõigile Liivimaal jagatud kirikuile.*¹⁸²

Liivlastele oli Madisepäeva lahingus antud ülesanne osutunud raskeks ja isegi ülejõu käivaks. Seda näitab ka nende kuulsaima üliku Kaupo saatus selles lahingus ja liivlaste sakslaste juurde taganemine. Olnuks eestlaste väe keskosa, mis oli seatud sakslaste vastu ja Lembitu ning teiste sakalaste võitlus lätlaste vastu eestlaste paremal tiival edukam, võinuks liivlaste vähemalt esialgne ebaedu võidu selles lahingus eestlaste kasuks kallutada.

Kahjuks ei ole teada sakslaste paremal tiival võidelnud liivlaste arvu. Samuti ei tea, kui palju oli eestlaste vasakul tiival liivlaste vastu võidelnuid. Arutlused ja järeldused, ilma et neid kinnitaks kirjalikud allikad pole veenvad. Siiski võib ehk oletada liivlaste vastu seatud eestlaste arvulist ülekaalu, seda näitab seegi, et liivlased pidasid paremaks eestlaste eest juba lahingu alguperioodil taganeda. Hoogsa rünnakuga lõi eestlaste vasak tiib liivlasi niivõrd, et siinkirjutaja arvates ei olnudki liivlastest üksi enam eestlaste vasakule tiivale mõjusaid vastaseid. Seda kinnitab asjaolu, et vasemal tiival esialgu võidukatel eestlastel jäi võimalus rünnata koguni sakslaste järelväge.¹⁸³ Allikatest ei selgu, kas Kaupo sai surmavalt haavata kohe eestlaste rünnaku algul või alles pärastpoole, siis kui liivlased olid juba sakslaste juurde taganemas või juba taganenud? Usutavam näib viimane variant, sest lahingu algfaasis vältisid liivlased lähivõitlust eestlastega; lähivõitlus algas alles hiljem.

¹⁸⁰ Tõnisson, Evald, Selirand, Jüri, Vassar, Artur. Kui Lembitu kutsus. Lk. 82.; Vt. ka Laas, Jaan. Muistseid lahingupaiku otsimas. 800 aastat Eesti muistsest vabadusvõitlusest. Uurimislood / Toim. Lauri Suurmaa. Tartu, 2015. Lk. 88 – 109.

¹⁸¹ HLK, XXI, 3.

¹⁸² HLK, XXI, 4.

¹⁸³ Vt. viide nr. 159.

Liivimaa vanem riimkroonika nimetab eestlaste poolseks langenute arvuks 1400.¹⁸⁴

Liivi ülikute abi sakslastele jätkus ka pärast Kaupo surma; üheks tähtsaimaks ülikuks, kes pärast Kaupo surma liivlaste sakslasi abiväge eestlaste, semgalite ja leedulaste vastu suunatud retkedel juhtis paistis tõusvat Vesike.¹⁸⁵ Sealtpäele on kroonik Henrik teda teistest liivlaste ülikutest esile tõstnud Salatsi jõe ääres saarlastega toimunud lahingus ja ka sõjakäigu ajal Revalasse.¹⁸⁶

1219. on liivlased jällegi agarad abilised sakslaste poolt Virumaale korraldatud rüüsteretkel.¹⁸⁷ 1221. a. liitusid mitmed liivlaste vanemad riialaste alustatud liikumisega, mis oli suunatud Taani kuninga, mõõgavendade ordu ja isegi piiskop Alberti vastu. Henrik kirjutas sellest lühidalt: *Samal ajal kogunesid ka Riia kodanikud koos kaupmeestega ning liivlaste ja lätlastega Toreida juurde, sidudes end vandega ja pidades salanõu niihästi Taani kuninga kui ka kõigi oma vastaste vastu. Ja sõjateenistuse vennad võtsid mõned liivlaste vanemad kinni ja sellest varises teiste nõu.*¹⁸⁸

Toreidasse tulnud Riia kodanike seas oli tõenäoliselt ka Riias elavaid liivlaste ülikuid, kes koos sakslastest linnakodanikega tulid Toreidasse, lootes nähtavasti toetust sealsetelt liivlastelt, kes veel 1212. a. suvel olid Mõõgavendade ordu ja Riia piiskopi võimu vastu südilt relvastatud võitlust alustanud. Need sündmused on tänapäeval lühidalt kokku võetud järgnevalt: „Märtsis 1221 tunnistasid piiskopid Albert ja Hermann end uuesti Valdemari alamaiks. Arvestades tegelikku jõudude vahekorda Liivimaal, ütles piiskop aga kuningale antud lubadusest varsti uuesti lahti. Valdemari poolt Riiga saadetud foogt, rüütel Gottschalk, oli sunnitud kohe Taani naasma. Vaid mõõgavennad olles huvitatud Sakalast ja Ugandist, jäid kuningaga seotuks. Omakorda astusid nii piiskopi kui ka ordu vastu välja Riia kodanikud ja kaupmehed koos liivlaste ja latgalitega, kuid mõõgavennad surusid selle vastuhaku maha.”¹⁸⁹ Seda sündmust ei saa võtta otseselt ainult liivlaste ülestõusuna, küll aga viitab liivlaste vanemate vangistamine ja Sigulda ordulinnusesse aheldamine 1221. a. ülestõusumeeleolude levikule liivi ülikonnagi seas. Orduvennad näisid 1221. a. kartvat liivlaste seas puhkevat uut ülestõusu. Henrik ei ole maininud orduvendade poolt kinni

¹⁸⁴ LVRK, v. 1388 – 1389.

¹⁸⁵ Koiva liivlaste vanem nimega Vesike osales 1212 aasta ülestõusust ja võitles Satteseles ülestõusnute poolel. Sellest kohta võib lugeda HLK XV, 4. Vesike linnuse asupaigaks on arvatud Viešu linnamäge ja teda on püütud seostada ka kunagi nime Vesikendorp kandnud külaga. Vt. Beitiņa, Rakstītās ziņas. Lpp. 26. Need hüpoteesid Vesike linnuse ja küla seotuse kohta Vesikega pole piisavalt põhjendatud, kuna põhilisteks argumentideks näivad olevat Viešu ja Vesikendorpi kõlalised sarnasused Vesike nimega.

¹⁸⁶ HLK, XXI, 7 ja XXII, 9.

¹⁸⁷ HLK, XXIII, 7.

¹⁸⁸ HLK, XXV, 3.

¹⁸⁹ Eesti ajalugu 2. Lk. 50.

võetud liivlaste vanemate nimesid ja ei lisa nende kohta midagi konkreetsemat. Võimalik et siin kasutati juhust osade liivi ülikute võimu likvideerimiseks. Jääb mulje, et mõned Sigulda piirkonnas elavad liivlaste ülikud võeti kinni ja heideti ahelatesse vahest veel enne kui nad jõudsid liituda Riia kodanike, kaupmeeste, lätlaste ning muude vastuhakkajatega? See näitab liivi ülikute ebakindlat olukorda selles piirkonnas.

Otepääl tehtud rahukirja Pihkvast tagasisaatmine ja Henriku sõnul enam kui 12000 vene sõjamehe sissetung ordu võimu all olevatele lätlaste aladele ning seejärel ka Toreidas- se ning nende poolt põldudel kokku pandud vilja põletamine, samuti ka külade ja kirikute põletamine ning inimeste kinnivõtmine ja tapmine, juhtisid kogu tähelepanu endale. Venelastele järgnesid veel leedulased ning mõõgavennad pidid koos lätlastega hakkama sõjamehi koguma, et maad rüüstavaid leedulasi ja venelasi taganema sundida.¹⁹⁰

See tõmbas liivlaste tähelepanu välisvaenlastele ja väljaastumine sakslaste vastu polnud enam võimalik, seda enam, et mõned väljaastumise eesotsas olnud ülikud olid nüüd vangistatud ja võimalikud ülestõusu kavatsesid Sigulda ümbruse liivlaste seas juhtideta. Põhja-Eesti vallutamise järel taanlaste poolt sai ristsõdijatele eriti tähtsaks saarlaste alistamine, mis polnud aga kerge ülesanne. Saarlaste korraldatud sõjaretked ohustasid ristsõdijate poolt vallutatud alasid Eestimaal ja Liivimaal, samuti korraldasid saarlased endiselt rüüsteretki Taani ja Rootsi rannikualadele. Sakslaste ja taanlaste suhted peaaegu vallutatud Mandri-Eestis teravnesid seoses sellega, et veel samal aastal võtsid taanlased kinni oma kaupadega Ridalasse tulnud Riia kaupmehed, väites et maa kuulub Taani kuningale ja kui sõjateenistuse vendade meister palus neid vabaks lasta, ei tahtnud taanlased seda teha. Taanlastele teatati seejärel, et riialased tulevad taanlaste vastu sõjaväega. Alles seepeale vabastasid taanlased Riia kaupmehed ja riialased koos liivlaste ja lätlastega läksid Ugandisse ja kutsunud enda juurde sakalasi ja ugalasi, läksid Venemaale oma vaenlaste juurde, kes olid Liivimaad rüüstanud.¹⁹¹

Siin õnnestus lisaks liivlaste ja lätlaste ülikutele tõmmata Venemaale teostatavasse sõjakäiku ka Sakala ja Ugandi eestlased. 1222. aasta talvest kuni suveni sõjategevust polnud, vähemasti ei ole selle kohta teateid allikates.

Eestlaste vastupanu uuesti ägenedes vabastati 1223. aasta talvel võõrvõimust, peale Tallinna, kogu Eestimaa. Vähemalt kolmandik ordu rüütelvendadest kaotas lühikese ajaga elu ning nende hulgas oli kogu Lõuna-Eestis ametusse astunud juhtiv koosseis.¹⁹²

¹⁹⁰ HLK, XXV, 3.

¹⁹¹ HLK, XXV, 5.

¹⁹² Benninghoven, Friedrich. Der Orden der Schwertbrüder. S. 182.

Sellises olukorras olid Liivi ülikud jälle sakslaste väärtuslikud abilised, kes oma sõjameestega Eesti taasvallutamisel toeks olid.

Piiskopivasallid, liivlased ja lätlased koos orduvendadega tungisid arvatavasti märtsikuul Sakalasse. Viljandi linnuse lähedale jõudnud, põrkus vägi kokku linnusest välja tulnud eestlastega.¹⁹³ Selles lahingus võis sakslasi ning nende liitlasi tabada täielik ebaedu. Kuigi Viljandi linnuse piiramisele ei õnnestunud eestlaste tugeva vastupanu tõttu asuda, rüüstasid liivlased, lätlased, piiskopivasallid ja orduvennad, esialgsest ebaedust hoolimata, siiski veel Sakalas ning Nurmekundes, tappes paljusid sealseid inimesi.¹⁹⁴

Viljandi linnuse kaitsjad pidid veel 1223. a. suvel sakslaste, liivlaste ning lätlaste poolt piiratuna neile siiski alistuma ning kristlastega rahu tegema.¹⁹⁵

1224. aasta augustis õnnestus Riia piiskopi vasallidel, kaupmeestel ja Riia kodanikel, orduvendadel, liivlastel ja lätlastel ka Tartu (*castrum Tarbatense*) sisse piirata ning vallutada.¹⁹⁶

Alistamata olid veel saarlased. Nende vastu suure sõjakäigu teostamisel õnnestus sakslastel, peale lätlaste ja liivlaste ära kasutada ka mandrieestlaste abi Muhu linnuse vallutamine kujunes tõeliseks tapatalguks. Liivlased koos lätlastega, käies ümber linnuse ringi, ei lasknud Muhu kaitsjatel põgeneda.¹⁹⁷ Liivlased ja lätlased kui sõjaväe hulgas liikuvad, pidid hoolitsema seega ka selle eest, et sõnum Muhu langemisest kiiresti Saaremaale ei jõuaks.

Siiski olid saarlased Muhu linnuse langemisest teadlikud ja koondusid Valjala ja teistesegi linnustesse, et end kaitsta. Valjala linnuse kaitsjad, talumata kiviheitemasinatega linnusesse visatud kivide kahjustusi ning ka linnusesse lastavaid ammunooli, otsustasid ristsõdijate väele kapituleeruda ja lasta end ristida ning andsid pantvange.¹⁹⁸

Valjala kapituleerumist sakslastele loetakse piiritähiseks Eestis lõppenud muinasaja ja alanud keskaja vahel. Ristsõda Baltikumis kestis aga edasi.

Liivlased olid võitluses eestlastega kandnud kaotusi kuid vaatamata sellele siiski sõja eestlaste vastu vallutajate poolt vaadates võiduka lõpuni aidanud viia. Eestlaste ja liivlaste suhted olid saksa vallutajate poolt eestlaste vastu algatatud sõja ajal pingestunud. Seda tingis sõjaolukord ja asjaolu, et liivlastel ei olnud nende jaoks juba vallutusjärgsel ajal enam võimalik iseseisvat välispoliitikat ajada. Liivlastele ei jäetud vallutajate poolt erilis

¹⁹³ **Vahtre, Sulev.** Muinasaja loojang Eestis. Lk. 157.

¹⁹⁴ HLK, XXVI, 13.

¹⁹⁵ HLK, XXVII, 2.

¹⁹⁶ HLK, XXVIII, 5, 6.

¹⁹⁷ HLK, XXX, 4.

¹⁹⁸ HLK, XXX, 5.

valikut. Sõjategevuses eestlaste vastu olid nad sunnitud osalema. Kristlaste sõjaretkele minekust keeldumise eest tuli liivlastel ja lätlastel maksta kolm marka trahvi.¹⁹⁹ Kuna allikad ei tõenda liivlaste ning eestlaste omavahelisi relvakonflikte liivlaste jaoks vallutuseelsel ajal, võib eeldada, et ka 13. saj. ei olnud liivlaste ja eestlaste vahel tülisimusi ei ideoloogilisel ega majanduslikul pinnal. Seetõttu on võimalik, et liivlaste põhimass käis koos sakslaste ja lätlastega eestlaste vastu sõjaretkedel vaid seepärast, et piiskop Albert ja Mõõgavendade ordu ja vahest ka riialased neid selleks sundisid.

Oma osa eestlaste vastu sõjaretkedel käimisega nõustumises võis vähemalt osade liivlaste puhul siiski mängida samuti ka sõjaretkedelt saadav sõjasaak. Lisanduda võisid samuti kättemaksutaotlused näiteks pärast eestlaste poolt liivlaste aladele sooritatud rüüsteretki või samuti eestlaste vastu peetud lahingutes langenud sugulaste eest. Rikastel liivi ülikutel nagu Kaupo, kes tegid eriti tihedat koostööd saksa vallutajatega võisid olla eestlaste vastu võitlemisel peale muude ka olulisel kohal näiteks religioossed põhjused. Religioon toetas sotsiaalset süsteemi ja õigustas ristsõdasid. Kuna need liivi ülikud, kes kiitsid heaks liivlaste vallutusjärgse ühiskonnakorralduse võisid saada maahärradelt näiteks lääne, õnnestunud sõjakäigu korral osa sõjasaagist, sõjalist kaitset välisvaenlaste vastu ja muudki neile vajalikku, polnud neil ehk raske harjuda ka eestlaste vastastel sõjakäikudel osalemisega. Seda enam, et elati ühiskonnas, kus väärtustati sõjamehetublidust, ristiisku ja majanduslikku heaolu. Helgemaks sündmuseks, mis eestlaste ja liivlaste suhteid mõneks ajaks parandas, jääb Toreida rahu sõlmimine 1212. aastal. Kuid 1215. aastal sakslaste poolt uuesti alustatud sõjaretked eestlaste vastu võisid vaevalt veel jätta uut rahuläbirääkimiste võimalust liivlastele. Vallutusjärgsel ajal hakkasid eestlaste ja liivlaste suhted ehk jälle paranema, sest vaenutegevuse eestlaste ja liivlaste vahel lõppes seoses eestlaste lõpliku alistamisega saksa-taani vallutajatele ja eestlaste maa minekuga Vana- Liivimaa koosseisu. Eestlastel tuli hiljemalt²⁰⁰ 1227. aastast, Valjala kapituleerumisest alates, sakslaste, lätlaste ja liivlastega ühel poolel võidelda ka jätkuvas Balti ristsõjas. See, et tuli ühel poolel võidelda oma endiste vaenlastega, oli ehk eestlaste jaoks, kasvõi vähemalt esialgu, teatud määral sunnitud samm. Siiski võis sakslaste, lätlaste ja liivlastega ühel poolel võitlemine, samuti see, et nii eestlased kui liivlased, lätlased ja sakslased jäid ühtsesse katoliiklikku Lääne- Euroopa kultuuriruumi, nende suhteid parandada.

¹⁹⁹ HLK, XI, 5.

²⁰⁰ Osalt olid eestlased sakslaste liivlaste ja lätlastega ühel poolel võidelnud ennagi. Vt. HLK, XX, 6, XXIII, 6,7,9, XXX, 3.

1.3. Liivi ülikkond saksa vallutajate liitlastena kuralaste ja semgalite alistamisel

Eestlaste alistamise järel võisid ristisõdijad ja nende liitlased jätkata kuralaste ja semgalite vastu suunatud sõjaretki. Kuralaste etniline kuuluvus Balti ristisõdade ajal pole tänapäeval väga täpselt teada.²⁰¹ Osa Kuramaa rannikualadest oli 13. sajandil ja hiljemgi asustatud liivlastega, kes suure tõenäosusega võitlesid koos kuralastega, keda tolleaegsetes allikates kuralastest ei eristatud.²⁰²

„Võitlused Eestimaal olid nõudnud kogu Mõõgavendade ordu jõu, kuid sellele vaatamata ei olnud nad lõunapoolset paganateala piiri kunagi päriselt silmist kaotanud.“²⁰³

See nähtub ka Henriku kroonikast, et saksa vallutajad koos liivlaste ja lätlastega ründasid semgaleid ning kuralasi juba sel ajal, mil kestsid võitlused eestlastega.²⁰⁴ Kuid semgaleid ning kuralasi lõplikult ristiusustada ning nende maadel oma poliitilist võimu kehtestada polnud suudetud. Semgalite kiirem alistamine võis sel ajal olla ka vähemalt osal liivlaste ja sealhulgas ka liivi ülikute jaoks oluline, sest kardeti, veel ristiusule allutamata semgalite korduvaid rüüsteretki liivlaste aladele, mis võisid liivlasi oluliselt kahjustada.

1228. a. püüdsid kurelased semgalite abiga Riia vallutada, mis ebaõnnestus, küll aga õnnestus neil põhjalikult purustada Dünamünde klooster.²⁰⁵ Sakslaste ja nende liitlaste vasturetk semgalite maale korraldati ajavahemikus septembrist kuni 1229. a. alguseni.²⁰⁶

liitlastevasturetk semgalite maale eilasknud ennast kaua oodata. See sõjaretk korraldati ajavahemikus septembrist 1228 kuni 1229. a. alguses.

Ordumeister Volquini juhitud kristlaste sõjaväe retk oli edukas; semgaleid olevat tapetud 1600. Kristlased olevat saanud palju sõjasaaki ja vange ning nad olevat sõitnud koju laevadega.²⁰⁷ Sellel sõjaretkel võisid liivlased, eesotsas oma ülikutega ordumeister Volquini juhitud sõjaväege oluliselt abistada teejuhtidena, lootsidena, luurajatena ning ka laevaomanikena.

Kuna liivlaste väikesed laevad sobisid sõitmiseks jõgedel ja rannavetes, võisid retklejad hea eduga kasutada seesuguseid laevu võitluses semgalitega. Liivlaste väikestel

²⁰¹ Kõiki kuralasi ei saa samastada Kuramaa liivlastega ja ka kuršidega, kes tõenäoliselt võisid olla balti päritolu. Kuid siinkirjutaja ei ole kindel, et kõiki kurše tuleks eranditult käsitleda baltlastena. See küsimus vajab edasist uurimist. Vt. **Tõnisson, Evald**. Muistsed liivlased ja Kuramaa liivlased. Keel ja Kirjandus. 1970. Nr. 8. Lk. 461 – 466.; **Žulkus, Vladas**. Settlements and Piracy on the Eastern Shore of the Baltic Sea: The Middle Ages to Modern Times // *Archaeologia Baltica*. 2011. Vol. 16. Pp. 58 – 71.

²⁰² **Vahre, Sulev**. 700 aastat ristisõja lõpust Baltikumis // *Horisont*. 1990. Nr. 12. Lk. 30.

²⁰³ **Benninghoven, Friedrich**. Der Orden der Schwertbrüder. S. 254.

²⁰⁴ HLK, XXIII, 3, 4, 8

²⁰⁵ **Benninghoven, Friedrich**. Der Orden der Schwertbrüder. S. 258.; Vt. ka Švābe, Arveds. Lettlands historia. Stockholm, 1961. S. 19.

²⁰⁶ Sealsamas.

²⁰⁷ LVRK, v. 1690 – 1728.

laevadel sai mööda Semgallia Aa jõge ehk tänapäevase nimega Lielupet ja selle lisajõgesid mööda vastuvoolu sõudes ehk mitmetes paikades semgalitele ootamatult kallale tungida. Tagasiteel võidi pealegi kasutada ka semgalitelt endilt võetud laevu.

1230. a. toimus sakslaste ning nende liitlaste sõjakäik kuralaste vastu²⁰⁸ ja kuralased pidid 1231. aastal Riia toomkiriku konvendi, Mõõgavendade ordu ja Riia linnaga sõlmitud lepingu järgi viljamaksu maksma, preestreid ülal pidama ja osalema kristlaste sõjaretkedel.²⁰⁹ Kuralased ja tõenäoliselt ka Kuramaa liivlased alistusid lepingulisel teel siiski lõplikult alles 1267 aastal.²¹⁰

Mõõgavendadel ja nende ordumeistril Volquinil oli tekkinud juba enne Saule lahingut mõte, mille kohaselt tuli liita Mõõgavendade ordu ja Saksa ordu. Pärast Saule lahingut inkorporeeriti Mõõgavendade ordu Saksa ordu.²¹¹ Seega oli juba enne Saule lahingut avaldatud soovi Mõõgavendade ordu liitmiseks Saksa orduga. See, et Saule lahing kaotati ainult kiirendas Mõõgavendade ordu inkorporeerimist Saksa ordu.

Saule lahingus osalesid sakslaste poolel ka liivlased, eestlased, lätlased, venelased²¹² Parimatele oli vastumeelt semgalite ja leedulastega tapelda, sest eelkõige kartsid nad kaotada oma hobuseid ja pikka koduteed jalgsi läbida olnuks neile vastumeelne. Metsases ja seetõttu rüütlitele raskesti läbipääsetavas piirkonnas peetud Saule lahing oli Mõõgavendade ordule kaotusrikas.²¹³ Aastal 1237 inkorporeeriti Mõõgavendade ordu Saksa ordu, kusjuures säilis suuresti olemasolev haldusstruktuur.²¹⁴

Semgalite maal toimus jätkuv võitlus ülemvõimu pärast. Sakslased ja nende abivägedena sõjaretkedel käivad eestlased, liivlased ja lätlased ei suutnud semgalite sõjalist vastupanu lõplikult murda veel pika aja jooksul.

Vanema riimkroonika teatel olevat Liivimaale meistriks läkitatud Walteri juhitud sõjavägi teostanud võiduka sõjaretkke Tērvete vastu ning seejärel olevat Walter koos orduvendade, maarahva ja ristisõdijatega läinud laevadega retkele Mežotne poole, too linnus olevat otsekohe heitnud end meistri armu alla. Mitte kaua aega hiljem olevat meister Walter oma sõjaväele lisaks ka Tērvete linnusest semgaleid kaasa võtnud ning seejärel olevat nad

²⁰⁸ Benninghoven, Friedrich. Der Orden der Schwertbrüder. S. 273.

²⁰⁹ LUB, 1. N. 105.

²¹⁰ Vahtre, Sulev. 700 aastat ristisõja lõpust Baltikumis // Horisont. 1990. Nr. 12. Lk. 30.

²¹¹ Militzer, Klaus. Saksa Ordu ajalugu / Tõlk. saksa k. Mati Sirkel. Lk. 75 – 76.

²¹² LVRK, v. 1889 -1894.

²¹³ LVRK, v. 1908 – 1960.

²¹⁴ Klaus Militzer. Saksa ordu ajalugu / Tõlk. saksa k. M. Sirkel. Tartu, 2013. Lk. 75 – 77.

Rakte linnuse tormijooksuga vallutanud ja maha põletanud. Meister olevat semgalitele hiljem, pärast maksu tasumist, rahu tagasi andnud.²¹⁵

Laevadega Mežotne poole minek võis ka seekord tähendada seda, et semgalite vastu sõdima läinud sõjavägi kasutas väikeseid liivlaste ja semgalite laevu, millega mööda Lielupe jõge ülesvoolu Mežotne linnusele võidi läheneda. Seetõttu oli liivlaste abi siin jällegi väga oluline, sest liivlased mõistsid ise oma laevu kõige paremini juhtida ning tundsid semgalite maad oma naabermaana hästi, samuti ka sealseid laevasõiduvõimalusi.

Kogede kõlbmatust retkeks semgalite vastu mööda karestikulise iseloomuga Lielupe jõge on esile toonud ka Kristin Ilves, tema uurimuse kohaselt sakslased kasutasid korduvalt laevu, mis polnud koged.²¹⁶

1279. a. puhkes semgalite ülestõus Nameisise juhtimisel. 1287. a. tungisid semgalid Riia alla ning samuti tungisid semgalid Liivimaale veel 1289. a. Saksa ordu Liivimaa harul õnnestus semgalid alistada alles 1290. a. kui alistus Sidrabe linnus. Üle 100 aasta kestnud Baltikumi ristsõda oli jõudnud lõpule.²¹⁷

Pärast liivlaste alistumist saksa vallutajatele oli neil sakslaste liitlastena tulnud võidelda eestlaste, semgalite, kuralaste jt. etnoste ja rahvastega. Vanemas riimkroonikas on liivlasi nimetatud koguni arukateks ja taplustes väga osavateks kangelasteks.²¹⁸ Vaevalt on liivlasi kiidetud ainult parema riimide seadmise huvides. Kahtlemata oli liivlastel, eesotsas oma ülikutega, suuri teeneid ka nende naaberetnoste saksa vallutajatele alistamisel; see sündis pahatihti liivi ülikute ja tavaliste liivlaste elude hinnaga. Seda tõendab ka Kaupo surmavalt haavata saamine võitluses eestlastega.²¹⁹ Ka võitluses kurelaste ning semgalite ja ka leedulaste vastu võisid sakslased kasutada ka liivi ratsanikke luurajatena ja vaenlaste liikumisest teadete toojatena. Luurajate salkade moodustamisest on juttu Liivimaa vanemas riimkroonikas.²²⁰

Sakslaste liitlastena võideldes omandasid liivi ülikut neilt uusi võitlusvõtteid ning said lahingukogemusi. Üksikud liivlased võisid koguni orduvendade hulka sulanduda. Saksa ordis oli 1272. a orduvend nimega Ykemele.²²¹ Liivipärase nime tõttu võis Ykemele

²¹⁵ LVRK, v. 7995 – 8071.

²¹⁶ **Ilves, Kristin.** Kas sakslaste laevad muistse vabadusvõitluse päevil olid alati koged? Henriku Liivimaa kroonika analüüs // Ajalooline Ajakiri. 2001. Nr. 3. Lk. 27 – 38., Vt. ka David Lindholm & David Nicolle. The Scandinavian Baltic Crusades // Men-at-Arms. 2007. N. 436. Lk. 33 – 36.

²¹⁷ **Vahre, Sulev.** 700 aastat ristsõja lõpust Baltikumis // Horisont. 1990. Nr. 12. Lk. 31. 183., Vt. ka **Švābe, Arveds.** Lettlands historia. Stockholm, 1961. Lk. 14 – 22.

²¹⁸ LVRK, v. 1830 – 1831.

²¹⁹ HLK, XXI, 3,4.

²²⁰ LVRK, v. 5050 – 5060.

²²¹ **Benninghoven, Friedrich.** Der Order der Schwertbrüder. S. 123, 466.

olla liivlane, sellisel juhul ka pärines ta ehk liivi ülikute seast kuna orduvennaks võis saada eelkõige ikka liivlaste ühiskonna jõukaimasse kihti kuulunud mees.

Vallutusjärgsel ajal elanud liivi ülikute mõtteviisi pole võimalik taastada ja seetõttu jääb lahtiseks küsimus kui suurel määral mõjutas liivi ülikuid ja kesk- ning alamkihti kuuluvaid liivlasi saksa vallutajate poolel võitlema tollane ideoloogia? Ühelt poolt on selge, et välisvormide poolest oli ristsõda Baltikumis ideeline.²²² Teiselt poolt võis see ideelisisus jääda paljudele liivlastele arusaamatuks. Ristsõda eestlaste, kuralaste, semgalite jt. Etnoste ning rahvaste vastu oli liivlastele kasulik juhul kui õnnestunud sõjaretke korral liivlastele sõjasaaki jagus, samuti võimaldas naaberetnoste sõjaline allutamine ning risti-usustamine liita neid katoliikliku Euroopaga ning selle seadustega, see tagas paremini liivlaste turvalisuse, sest naaberetnoste sõjalisel allutamisel sakslaste poolt olid väga vähetõenäolised ka nende rüüsteretked liivlastega asustatud aladele. Vaid ülestõusude ja kodusõdade korral jäi siiski oht, et naaberetnosed tungivad liivlastega asustatud aladele. Sakslaste sõjalisest liitlusest loobuda ei tohtinud, sest see oleks kaasa toonud karistuse.²²³

Kui ehk ustavuse poolest risti-usule tuntud Kaupo kõrvale jätta, võib oletada, et suurem osa liivi ülikuid toetas saksa vallutajaid vaid pragmaatilistel kaalutlustel ja mitte niivõrd katoliiklikust ideoloogiast lähtudes. See nähtub juba kasvõi Sattesele ülestõus osalenud liivlaste vanemate näidete varal. Olukorras, kus kehtis rahu eestlastega ning seega polnud põhja poolt enam vaja karta eestlaste poolt liivlaste aladele korraldatud sõjaretki, alustasid liivlaste ülikutest näiteks Asso ja Vesike ning lätlaste ülikutest Russin võitlust piiskop Alberti ja Mõõgavendade ordu vastu ning Sattesele ülestõusu mahasurumise järel ellujäänud liivlaste seas olevat olnud endiselt lootus koos eestlastega sõda sakslaste vastu lõpule viia.²²⁴ Pole tõendeid, mis kinnitaksid eestlaste ja liivlaste sõjalisi konflikte enne 1208. aastat. Pigem võisid eestlased olla liivlaste liitlased. 1210. a. Metsepole põhjapoolses osas elavatelt liivlastelt pantvangide võtmine, takistamaks, et liivlased ei saaks minna Läänemaale eestlasi vaenuväe tulekust hoiatama, viitab Läänemaa eestlaste ning Metsepole liivlaste luurealasele ja sõjalisele koostööle eestlaste ja liivlaste alade kaitsmisel vaenlaste vastu. See eeldab ka Metsepole ja Läänemaa ülikute koostööd. Sama näib kehtivat kuralaste osas, keda veel 1210. aastal Letegore liivlased endi sõjalisteks liitlasteks pidasid ja kutsusid appi Riia piirama.²²⁵ Ka semgalitega võisid liivlastel vallutuseelsetel aastatel vähemalt ajuti olla head suhted. Kuna aga semgalid olid sageli leedulaste sõjalisteks

²²² **Vahtré, Sulev.** Muinasaja loojang Eestis. Lk. 156.

²²³ HLK, XI, 5.

²²⁴ HLK, XVI, 4.

²²⁵ HLK, XIV, 5.

liitlasteks, olenesid sõda ja rahu semgalite ja liivlaste vahel ka sellest missugused olid parajasti liivlaste suhted leedulastega.

Sakslaste sõjaline üleolek liivlastest ja nende naabruses elavatest hõimudest ja rahvastest oli peamiseks argumendiks mõjutamaks liivi ülikuid saksa maahärrade poolel võitlema, mitte sakslaste poolt pakutav ideoloogia.

Sõjatehnilised innovatsioonid, tõid kaasa uusi sõjapidamisviise ja mõjusaid relvi, mis sakslaste lahinguedu suuresti soodustasid.²²⁶ Liivlased ei suutnud näiteks ehitada kogesid, mis peale kauba vedamise, võisid väga edukalt olla ka sõjalaevad. Amb, mille nool võis tabada vaenlast küllaltki kaugelt võis liivlastele samuti tunduda mitte vähem hirmutavana kui preislastele, kes esialgu ei osanud seda üldse kasutada.²²⁷

Seega jäi üle taotleda saksa maahärradelt neidki järeleandmisi, mis vallutusjärgsetes oludes olid võimalikud, kasvõi viljamaksu alandamist liivi talupoegadel, liivi ülikutel aga näiteks neile võimalikult suuremate ja tulusamate läänide andmist. Võitlustes eestlaste ning kurelaste ja semgalitega olid sõjakäigud tavaliselt lühiajalised, nagu tihtilugu hilisemalgi ajal. Tavaliselt ei ületanud need kahte nädalat. Sõjaretke sihtkohta jõudnud sakslaste ja nende liitlaste sõjavägi peatus ja rüüstas seal tavaliselt ainult kolm kuni neli päeva. Seejärel mindi koos sõjasaagiga omale maale tagasi, sest vastasel kulus oma sõjaväe kogumiseks umbes neli päeva ja seega ei jõudnud nad vastulööki anda.²²⁸ Liivi ülikkond sai osa sõjasaagist, kuid pidi kandma ka kaotusi inimelude näol ja sõjakäigu ettevalmistamisega seonduvaid majanduslikke kulusi. Liivlased, eesotsas oma ülikutega olid sõjakäikude ajal sageli sakslaste eelväes ning jõudsid viimastest ette ja tabasid kohalikke elanikke tihti ootamatult ning võisid saada sakslastest ka rohkem sõjasaaki, jagati see hiljem siiski võimalikult võrdselt kõigi sõjakäigust osavõtjate vahel.²²⁹ Sõjaretked eestlaste, kurelaste ja semgalite vastu olid sageli liivi ülikute jaoks väga ohtlikud ja seega ka ebatulusad Kaupo poeg ning väimees, kes kuulusid samuti liivi ülikute hulka ning lõpuks ka Kaupo ise langesid võitluses eestlaste vastu ning vähem ohtlikud polnud ka sõjaretked kuralaste ja semgalite aladele. Viimased oskasid meisterlikult kasutada ambe²³⁰ ning vahel meelitada sakslaste ning nende liitlaste sõjaväge semgalite jaoks sobivatesse lahingupaikadesse. Ohtlikes olukordades kasutasid liivlased tavaliselt põgenemistaktikat ning sakslased jäid

²²⁶ **Heckmann, Dieter.** Kriegstechnische Innovationen in den mittelalterlichen Deutschordenslanden Preussen und Livland // Militärgeschichtliche Zeitschrift 65 (2006) Heft 1. S. 113 – 129.

²²⁷ Sealsamas. S. 113.

²²⁸ **Benninghoven, Friedrich.** Zur Technik spätmittelalterlichen Feldzüge im Ostbaltikum // Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. 19. Jg. 1970. S. 631 – 651, hier 636.

²²⁹ HLK, 10.

²³⁰ LVR, v. 1705 – 1706.

üksi vaenlaste vastu. Selle kohta on iseloomulik näide kasvõi 1218. a. Toimunud Puide lahingust, kus liivlased ja lätlased, nähes vaenlaste hulka, lahinguväljalt põgenesid.²³¹

Liivi ülikud aitasid oluliselt kaasa eestlaste, kurelaste ning semgalite maade vallutamisele sakslaste poolt. Kas said nad selle abi eest ka väärilist tasu? Selle kohta hinnangut anda on ülimalt keeruline, sest ühele vaekausile tuleks asetada tulu, kasvõi näiteks sõjasaagi näol, mida vallutusretkedel osalevad liivi ülikud said, teisele vaekausile tuleks asetada inimkaotused ja majanduslik kulu, mida liivi ülikute ja nende sõjameeste osalus nende oma varustusega nõudis.²³² Selle kohta puuduvad lähemad andmed. Siinkirjutaja arvates ei mõjutanud liivlaste olulisel määral sunnitud osalemine sõjakäikudes eestlaste, kurelaste ning ka semgalite vastu neid ideeliselt sakslastele ustavamad olema. Röövsaak, mida nad said näiteks Harjumaa, sõjakäigul, lämmatades seejuures ligi tuhat eestlast,²³³ võis vaevalt kedagi neist sakslastele ustavamaks muuta ning inimeste lämmatamist suitsuga ei saa ka sõjaolukorras õigustatuks lugeda.

Tollase ühiskonna sotsiaalsel astmestikul teatud võimu omavatena võisid liivi ülikud nende õiguste eiramisel või vähendamisel kergesti sakslastele relvastatud vastupanu hakata organiseerima, kuid teadaolevalt jäi 13. saj. toimunud Sattesele ülestõus liivlaste viimaseks ülestõusuks. Küll aga algas üks liivlaste ülestõus veel 14. sajandil, sellest on kirjutatud käesoleva töö viimases peatükis.

2. Liivi ülikonna üleminek muinasusust ristiusku

2. 1. Liivlased ja ristiusk ristisõja eelõhtul

Muinasaja lõpul elanud liivlaste ühiskond ei olnud isoleeritud ühiskond. Seetõttu ulatusid ristiusu mõjud liivlastegi maale, kuid pole täpsemalt teada, mille tõttu ristiusu mõjud juba nooremaks rauaajaks eestlaste ning liivlaste seas märgatavaks osutusid? Arheoloogilised leiud seda siiski kinnitavad. Koiva liivlased ja Väina liivlased olid oma materiaalse kultuuri poolest õige lähedased. Nii ei olegi peaaegu Koiva liivlaste kääbastest leitud ehteasju, millel poleks analooge Väina liivlaste haudadest leitud ehetele.²³⁴

²³¹ HLK, XXII, 3.

²³² Vt. **Lätte, Mart**. Eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Magistritöö. Tartu, 2009. Lk. 19 – 38.

²³³ HLK, XIII, 12.

²³⁴ **Tõnisson, Evald**. Die Gauja- Liven und ihre materielle Kultur. S. 140.

Ka Roberts Spirgise arvates võib liivi aladel juba 12. lõpukümnenditest rääkida ristiusu tugevnevast mõjust. Väga paljud Väina liivlaste sõled, mis leitud 12. saj. haudadest sarnanevad kohati äravahetamiseni 13. saj. keskel ja 13. saj. teisel poolel maetud inimeste haudadest leitud sõlgedele. Need sõled on tema arvates toodud Skandinaaviast ning nendet sõlgeda laia levikuga liivlaste seas võib tema arvates seostuda ja mõnevõrra jälgitav olla ka ristiusu mõju liivlaste aladel.²³⁵ Ühiskondlike suhete arenemise tulemusena võisid liivlastel sisemised eeldused ristiusu vastuvõtmiseks olla vähemalt osaliselt olemas, tänu sellele, et liivi ülikutel olid juba ammu enne saksa kaupmeeste ja misjonäride liivlaste maale tulekut tihedad sidemed kristlike vene vürstidega.²³⁶

Liivlaste ja eestlaste etnilise läheduse ja nende naabruse tõttu oli liivlaste ja eestlaste materiaalne kultuur 12. saj. lõpul ja 13. saj. algul väga paljuski sarnane, seetõttu on käesolevas peatükis näiteid toodud samuti ka Eesti arheoloogilistelt väljakaevamistelt saadud leidude varal. „Noorema rauaaja usundi üheks olulisemaks fenomeniks on kristianiseerumine ning kristlus enne ristiõda. Kristlus võis suure tõenäosusega olla Eestis tuntud, ilmselt olid mitmed inimesed erinevatel põhjustel ristitud, kusjuures vastristitute margina olid kasutusel ristripatsid, kuigi see ei välista ristikandjatel ka nende maagilist kasutust, oli ka viimasel juhul rituaal seotud kristlusega.“²³⁷ Ristripatseid on leitud liivlastegi aladelt.²³⁸ See näib tõendavat E. Tõnissoni seisukohta muinasaja viimastel sajanditel elanud liivlaste kohta: „Ei ole põhjust pidada liivlasi paganlikeks fanaatikuteks ja kristluse surmavaenlasteks, millist muljet Liivimaa kroonika autor neist jätta püüab. Võib isegi vastupidist öelda. Samast kroonikast paistab välja, et esimeste misjonäride teele ei tehtud takistusi. Suhted nendega näivad olevat olnud sõbralikud või ka koguni korrapärased. Seetõttu paistab, et misjonäride tegevusel oli teatud edu. Üks osa liivlasi, esmalt eelkõige ülemkihi esindajad laskisid ennast ristida. Kahtlemata vastas uus usk liivi ülikute võimupüüdlustele rohkem kui senine vana usk. Sel määral aga kuidas misjonitööga kaasnes ikka

²³⁵ **Spirgis, Roberts.** Bruņrupuču saktas ar krūsu vazinrotām un lībiešu kulturas attīstība Daugavas lejtece 10. – 13. gadsimta (edaspidi Spirgis, Roberts. Bruņrupuču) / Red. Andris Caune, Ieva Ose, Andrejs Vasks. Rīga, 2008. Lpp. 490 – 492.

²³⁶ **Tõnisson, Evald.** Die Gauja- Liven. S. 174 – 175.

²³⁷ **Jonuks, Tõnno.** Eesti muinasusund. Doktoritöö. Tartu, 2009 Lk. 338.

²³⁸ Ristripatseid on leitud nii Väina- kui Koiva liivlaste aladelt. Tänapäeval Läti Vabariigile kuuluvalt territooriumilt leitud ristikesed olid üldreeglina suuremad idaslaavlaste aladelt leitud ristikestest. Seda on Evalds Mugurevičs põhjendanud nende ristikeste valamise eripäraga ja märkinud, et 13. sajandi esimesel poolel selliste ristikeste kandmine ilmselt vähenes, kuna arheoloogid on leidnud 13. saj. liivlastega asustatud aladelt tunduvalt vähem selliseid kaelaristikesi, see seletub tema arvates saksa ristiõdijate mõjuga. Lätist leitud kaelaristikestest suurem osa ongi dateeritavad 12. sajandiga. Vt. **Мугуревич, Эвалдс.** Восточная Латвия. Рига, 1965. С. 63 - 71). Evalds Mugurēviči eeltoodud järeldused võivad õigeteks osutuda.; **Mugurēvičs, Ēvalds** //Krustiņveida piekarini Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. Arheologija un etnogrāfija XXIII. Rīga, 2006. Lpp. 220 – 239.

sagedamini sõjaline ähvardus ja agressioonide tarvitusele võtmine, võib tähele panna, et liivlaste vaenulik hoiak kristluse vastu kasvas.

„Näib, et ristimärgiga ehteasjad ning nende kaudu kuulutatud kristlaseks olemine ei põrganud 12.-13. sajandi Eestis vanausuliste vihasele vastupanule, vaid mõlemad kujutelmad elasid edasi, sageli ühe ja sama inimese vaimuilmas.“²³⁹ Kuna liivlased elasid tähtsa Väina veetee ääres ja selle läheduses võisid ristiusu mõjud, tulla läänest ja idast, roomakatoliku ja õigeuskkiriku poolt. Ristisõja eelõhtul oli liivlastel tõenäoliselt vaba valik, kas võtta ristiusu poolt pakutav sümboolika ja ideoloogia vastu või heita see kõrvale? Arutelu selle üle, kas ristiusk ja selle sümboolikaga ehted jõudsid liivlaste aladele idakiriku mõju all olevatelt aladelt või roomakatoliku usu mõjusfääri kuuluvatelt maadelt, ei kuulu käesoleva töö raamidesse. Liivi ühiskond oli vallutuseelsel ajal avatud ühiskond ja seda kinnitab kristliku sümboolikaga ehte levik liivlaste aladel. Seetõttu võisid ristiusu mõjud ulatuda liivlaste aladele mõlemast suunast. Ühelt poolt saksa riikidest ning Skandinaaviamaadest, teiselt poolt näiteks vene vürstiriikidest. Tuuli Kurisoo järgi võib uueks suundumuseks lugeda poleemika tagaplaanile jäämist ja üha enam pöörata tähelepanu inimestele endile, nende suhtumisele ristiusku. Kas ristripatsid olid maagilised ehteasjad, staatuse-sümbolid või kristlusele viitavad esemed? Tema arvates seda me vaevalt et täpsemalt teada saame.²⁴⁰ Sellega võib osaliselt nõustuda käesoleva peatüki esilauses sõnastatud põhjusel kuid ristripatsite teemat tuleb siiski ka jätkuvalt uurida. Kindlasti väärib esiletõstmist liivi seppade osavus, ilumeel ja leidlikkus. Nad oskasid Skandinaaviast toodud sõlgede eeskujul sarnaseid sõlgi küllaltki hästi ka Väina äärsetel aladel valmis teha ja leiutasid uusi vorme ning ornamente, sellised sõled olid aga juba liivi kultuuri koostisosadeks.²⁴¹

Vallutuseelsel ajal oli liivi kultuurile väga iseloomulik zoomorfsete ripatsite esinemine. Sellised ripatsid peegeldavad soomeugrilastele omast loomadekultust, sealhulgas karukultust. 12. saj. algul on Roberts Spirgis täheldanud Väina liivlaste materiaalse kultuuri allakäiku. Selle üheks ilminguks võivad tema arvates olla degenereerunud vormidega sõled, neid sepistasid liivi sepad skandinaavia eeskujude järgi. See materiaalse kultuuri allakäik ületati palmettidega sõlgede, ketihoidjate ja ripatsite sepistamisega. Seesuguste kaunistustega stiil e. floraalstiil levis Bütsantsist Vana-Vene alade kaudu ka Väina liivlaste aladele.²⁴²

²³⁹ **Leimus, Ivar.** Läänemere kristlikud paganad // Tuna. 2009. Nr. 4. Lk. 22.

²⁴⁰ **Kurisoo, Tuuli.** Ristripatsid Eesti 12. – 13. sajandi laibakalmistutes – ehted kristlaste või paganate tunnused? Bakalaureusetöö (edaspidi Kurisoo, Tuuli. Bakalaureusetöö). Tartu, 2011. Lk. 8 – 15.

²⁴¹ **Spirgis, Roberts.** Bruņrupuču. Lpp. 106.

²⁴² **Spirgis, Roberts.** Bruņrupuču. Lpp. 478 – 483.

Liivlaste palmornamentikaga ehted võivad Roberts Spirgise arvates olla märk kristluse postulaatidega tutvumisest. Läänemeresoome etnilistes rühmades oli floraalornamentatsioon muinaegsete kujutelmade järgi ehk võimu ja viljakuse sümbol. Ühe võimalusena võis palmett nende nägemuses sümboliseerida võrsuvat puud, mis soome rahvaste mütoloogias on hästi tuntud.²⁴³ Liivi naiste rõivad olid ornamentidega ja naised kandsid amulette, mis pidid tagama õnneliku perekonnaelu, samuti kaitsma perekonda.²⁴⁴

Siksakmuster liivlaste ehtel võis muinasaegsete kujutelmade kohaselt sümboliseerida piksevihma, mis teeb maa viljakandvaks.²⁴⁵ Liivlaste amuletid e. ohutised olid 11.saj. lõpul ja 12. saj. iseloomulikud paljude Soome hõimudele, olid sageli tehtud pronksist, kujult kirve- ja lusikakujulised.²⁴⁶

Liivi ühiskonna sotsiaalne struktuur väljendub mõningal määral ka liivlaste haudadest leitud esemete põhjal. On mõistetav, et hõbedaga kaunistatud relvade leiud (näit. Liepene kääbaskalmest Krimuldas), sealhulgas sõjakirved ja odaotsad on kokku viidavad tähtsamate ülikutega.²⁴⁷ Sotsiaalselt jagunes ühiskond Balti mere regioonis tollal peamiselt kolme sotsiaalsesse kihti – ülikud, keskkiht ja madalam kiht (alamkiht).²⁴⁸

12. saj. teisel poolel muutusid Väina liivlaste matusekombed tugevasti selles suunas, et põletusmatused harvenesid tunduvalt ja sagesid laibamatused. Hauapanustena esines ehetest näiteks kaelavõrusid, käevõrusid ja sõlgi.²⁴⁹ See aga ei pruugi veel üheselt tähendada kristluse mõju kasvu liivlaste aladel, sest laibamatused ei pea tingimata olema kristlikud.

Tõnno Jonuks on oma doktoritöös välja toonud kristluse kolm faasi: varane kaudse kristluse faas, mil kristlikud elemendid levivad kultuurivahetusega al. 5 – 6. saj. ning mille väljundina võib näha nii individuaalsete matuste teket kui ka teispooltsuse kui eraldi paiga kontseptsiooni kujunemist. Teise faasina eristub isiklik kristlus, mille väljundiks võib pidada võõrsil ristitud või eelristitud inimesi, kes kannavad selle väljendusena ristripatsit, kuid ei kuulu kristlikusse kogudusse, vaid toimivad paganlikus keskkonnas. Ning kolmanda kristluse faasi all võib mõista nn. päriskristlust, mil on moodustatud administratiivne jaotus, ristitud kuuluvad kogudustesse ja nende läbi laiemalt kristlikkuse maailma.²⁵⁰ Sellesse faasi jõudsid liivlased alles 12. saj. lõpul ja 13. saj. algul. Selleks oli vaja soodsat pinda luua. Kui tulla aga tagasi ehte juurde, siis ristiusu mõjude tõttu võisid need muutuda lihtsamaks.

²⁴³ Sealsamas. Lk. 487- 488.

²⁴⁴ Sealsamas. Lk. 482.

²⁴⁵ Sealsamas. Lk. 487

²⁴⁶ Sealsamas. Lk. 483

²⁴⁷ Tõnisson, Evald. Die Gauja-Liven. Lk. 172.

²⁴⁸ Šnē, Andris. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā... Rīgā, 2002. Lpp. 365-371.

²⁴⁹ Spirgis, Roberts. Bruņrupuču. Lpp. 488 - 489.

²⁵⁰ Jonuks, Tõnno. Eestlaste usk. Doktoritöö. Tartu, 2009. Lk. 306 – 308.

Erinevusi saab märgata ristripatsitega maetute ealises ja soolises aspektis: Taanis, Rootsis ja Ojamaal on maetuteks täiskasvanud, kõige enam naised, kuid Soomes domineerivad just mehematused, Lätis mainitakse vaid naisi ja lapsi ning Venes on meile kõige sarnasemalt ristikestega maetud mõned mehed, kõige enam naisi ning lapsi. Eestisse levisid ristripatsid 11. saj. lõpul ja need olid kasutusel ka keskajal.²⁵¹ Eestis on ristripatsid peamiselt seostatavad muinasaja lõpu 12. - 13. sajandi laibakalmistutega, esinedes Kaberlas, Padas, Kukrusel, Tammikus, Haimres ja Viru- Nigula kirikaia.²⁵²

Väina ääres elanud liivlaste aladel jäävad 12. sajandil kaotasid liivi ripatsid aegamööda oma muljetavaldavuse ja rikkuse; nende küljes on järjest vähem hargnevaid kette ja muid koostisosi. Seesugune liivlaste ripatsite lihtsamaks muutumine 12. sajandil näib siinkirjutaja arvates kaudselt vihjavat ristiusu mõjudele liivlaste aladel. Ristiusku tunnistavad inimesed näiteks ei pruukinud enam panna rõhku niivõrd rinnakeedele, sõlgedele ja muudele ehetele. Ülaltoodud Tõnno Jonuksi määratluse kohaselt võisid näiteks kristluse teises või kolmandas faasis olijad kasutada ühiskonnas oma sotsiaalse positsiooni rõhutamiseks lihtsamaid ehteid kui oli kantud varem, näiteks võidi ristiusu mõjul hakata kandma vaid kaelaskantavaid ristikesi või veelgi hiljem võisid inimesed ka oma sotsiaalset positsiooni ühiskonnas üldse mitte rõhutada. Võib nõustuda aga Tuuli Kurisoo tõdemusega, et suur osa ristripatsitega maetutest olid vähem või rohkem ristiusust mõjutatud, mida siis ristripats väljendada võiks. Tuuli Kurisoo arvates peaks jätkama ristikeste vormipõhist ja kontekstipõhist uurimist. Sest alles siis võiks kaaluda üldistavalt kõikide ristripatsitepõhiste järelduste tegemist.²⁵³ Ristripatsite jätkuv uurimine ka Lätis, aitab senisest veelgi paremini selgitada nende ripatsite võimalikke seoseid ristiusuga ja selle võimaliku levikuga liivlaste aladel 11. ja 12. sajandil. Arheoloogiliste leidude põhjal ja kasutades Tõnno Jonuksi ülaltoodud määratlust kristlike faaside kohta julgeb siinkirjutaja siiski teha järelduse, et liivlased ja ka eestlased olid oma põhiosas hiljemalt 11. saj teisest poolest jõudnud eelkristlikku faasi. Eriti ligitõmbav võis ristiusk olevat olnud just liivi ülikonnale. Olulised olid sealjuures just paljude ülikute kaubandushuvid. Asudes tähtsate kaubateede läheduses ning tegeledes tõenäoliselt ka kaugkaubandusega tuli eesti ja liivi ülikutel kristlikel maadel käies arvestada kristlike kommetega ning ikkagi vähemalt väliselt kristlikud kombed omaks võtta, et tagada kristlikes maades meeldiv vastuvõtt ja ühtlasi ka kaubaretke parem õnnestumine. Evald Tõnisson on toonud esile just liivi ülikute laialdast

²⁵¹ **Kurisoo, Tuuli.** Bakalaureusetöö. Tartu, 2011. Lk. 37 – 38.

²⁵¹ Sealsamas. Lk. 27.

²⁵³ **Kurisoo, Tuuli.** Bakalaureusetöö. Lk. 51.

suhtlemist ristiusu vastu võtnud maadega ja selle soodsat mõju ristiusu leviku võimalustele liivi ülikute seas.²⁵⁴ Üheks argumendiks liivlaste eelkristlikku faasi jõudmisel vaadeldaval ajal on vähemalt osa elanikkonna poolt kaelaskantavate ristide kandmine. Vaevalt oleksid ostnud või teinuks kohalikud sepad kaelaskantavaid riste või ka muid kristlikuks peetava sümboolikaga ehteid kui nende järele poleks olnud vajadust ja seesugune sümboolika tundunuks liivlaste seisukohalt vaadates vaenulik või mõttetu oleks tundunud. Liivi ühiskond oli juba vallutussõja eelõhtul jõudnud arengufaasi, mis oli vastuvõtlik ristiusu mõjudele ning kus ristiusu lõplik võidulepääs oli ainult aja küsimus. Nagu näitavad järgnevad sündmused, kristianiseeriti liivlaste maa 12. saj. lõpul ja 13. saj. algupoolel küllaltki kiiresti. Kuigi me ei tea, mismoodi liivlased sel ajal oma vaimses maailmas seda tajusid, olid liivlased juba hiljemalt 13. saj. esimese kümnendi lõpuks vähemalt väliselt kristianiseeritud. Osalt põhjustas seda saksa vallutajate sõjaline surve, osalt ka vähemalt teatud osa liivi elanikkonna veendumus, et ristiusku vastu võttes leiavad nad kaitset vaenulike riikide ja rahvaste kallaletungide vastu ka ristiusu toojate endi poolt. Eriti kehtib see roomakatoliku usu kohta. Ja ristiusu vastuvõtul võisid oma osa etendada ka spirituaalsed kaalutlused. Nimelt võidi väärtustada ristiusu poolt pakutavat igavest elu. Ajast aega on inimesed soovinud seda, et nende elu oleks lõppematu ning ristiusus on inimhinge surematus väljendatud selgel kujul, mis ehk liivlaste ristiusueelses usus vähem selgel kujul võis väljenduda.

2.2. Heinrichi Chronicon Livoniae ja teised kirjalikud allikad usuvahetuse protsessist

Henriku Liivimaa kroonikast ei nähtu, kui kaugele võis ristiusk olla liivlaste seas levinud juba enne piiskop Meinhardi tulekut? Tiina Kala arvates ei ole välistatud, et Eestimaal ja Liivimaal võis olla misjonäre või koguni pühitsetud piiskoppe (peale Fulco) juba enne Meinhardi Liivimaale jõudmist.²⁵⁵ Samuti ei ole see välistatud siinkirjutaja arvates, sest liivlaste alasid läbis tähtis Väina veetee, mille tõttu nende aladele võis juba varem sattuda misjonäre. Allikate poolt pole see aga kinnitatud. Liivlaste ristiusustamise kohta sisaldab Henriku kroonika aga siiski väga väärtuslikke andmeid. Lühidalt on Henrik kirjeldanud Meinhardi misjonitööd ja piiskopkonna asutamist Liivimaal.²⁵⁶ Heaks tõendiks selle kohta,

²⁵⁴ Tõnisson, Evald, Die Gauja-Liven. Lk. 174 – 175.

²⁵⁵ Kala, Tiina. Old Livonia and Christianization // Estland, Lettland und westliches Christentum. Hrsg. Siret Rutiku / Reinhard Staats. Kiel. 1998. Pp. 61 – 62.

²⁵⁶ HLK, I, 1 – 14.

et vähemalt suurem osa liivlasi polnud enne preester Meynardi tulekut Polotski venelaste poolt ristitud, on Henriku kroonikas toodud teade, et Polotski vürst, keda Henrik on nimetanud Woldemariks ja kellele seni veel paganlikud liivlased olevat andamit tasunud ja ühtlasi temalt kinke vastu võtnud, olevat andnud loa liivlastele jutlustamiseks ja ka kiriku ehitamiseks.²⁵⁷ Oleks Polotski venelased Väina liivlasi ristiusku pööranud ja neile ise kiriku ehitanud, poleks Meinhardi jutlustamist ja kiriku ehitamist vaja läinud ja vürst poleks seesugust luba tõenäoliselt andnud. Preester Meynard aga lubas liivlastele ehitada kaitseks leedulaste kallaletungide vastu veel ka linnused (*castra*).²⁵⁸ Mõnevõrra sarnaneb Henriku kirjeldus osade Väina liivlaste ristimisest kaubatehinguga. Meynard lubab ehitada kaitseks leedulaste rünnakute vastu liivlastele linnused ja liivlased lubavad vastutasuks ristimise vastu võtta. Pärast teise linnuse valmis saamist olevat aga liivlased ristimisest keeldunud.²⁵⁹ Seesugune suhtumine näitab, et liivlased ei võtnud oma vastavat lubadust kuigi tõsiselt. Henrik pidas kristianiseerumise oluliseks osaks usutõdede õpetamist ja mõistis, et ainult sõjaliste aktsioonidega ei suudeta liivlasi ristiusustada: *Ja õigusega järgneb pärast kõiki sõdu teoloogiline õpetus sest selsamal ajal pärast kõiki ülalmainitud sõdu pööрати ja ristiti kogu Liivimaa*.²⁶⁰

Henrik mõistis, et ainult väline ristimine, ilma teoloogilise õpetuseta ei tee inimesi veel kristlasteks. Roomakatoliku preester Daniel ei hoolinud liivlaste jumala tulevikuennustusest liivlastele ja viis liivlaste seas ristimise siiski läbi ja õpetas liivlasi, Sidgunda liivlase poolt pajatatava ennustuse seletas peester Daniel lihtsalt kurjavaimu silmamoonduseks.²⁶¹ Liivlaste ja nende naaberhõimude, eestlaste, lätlaste jt. ristimist saksa preestrite poolt kroonik Henrik ülistas, seevastu taanlaste poolt Eesti põhjapoolsetes maakondades läbi viidud ristimist Henrik alavääristas: *Kuid taanlased, himustades seda oma naabermaad ennakult hõivata, läkitasid oma preestrid nagu võõrale lõikusele. Need ristides mõned külad ja saates omasid teistesse, kuhu nad ise nii kiiresti ei jõudnud tulla, ja käskides kõigis külades teha suured puuristid ja saates pühitsetud vett talupoegade kätega ning käskides piserdada naisi ja lapsi, püüdsid niiviisi ette jõuda Riia preestreist ja taotlesid sel kombel kogu maa ennakult haarata taanlaste kuninga kätte. Seda mõistes läksid Petrus ja Henrik ära Järvamaale ja kui nad seal olid esimestes külades ristitud õige palju inimesi, said nad kuulda, et taanlaste preester Wolther on sinna tulnud; nad läksid talle vastu,*

²⁵⁷ HLK, I, 3.

²⁵⁸ HLK, I, 5.

²⁵⁹ HLK, I, 9.

²⁶⁰ HLK, X, 13.

²⁶¹ HLK, X, 14.

*öeldes, et see maa on riialaste võimu all, ja kinnitasid, et see viinamägi on istutatud õndsaneitsi lipu all ristisõdijate innu ja riialaste vaevaga.*²⁶² Liivlaste asuala olid küllaltki väike, aga eestlaste maakondades andis teravamalt tunda see, et preestritel oli raske kõigisse küladesse jõuda ja seal ristimistalitusi läbi viia. Henrik mõistis, et taanlased kasutavad eestlaste ristimisel Henriku kroonika eeltoodud katkendis kirjeldatud mooduseid elanikkonna ristiusku pööramiseks, mis võivad efektiivsed olla ainult väliselt (näiteks suurte puuristide tegemine külades). Tegelikult ei saanud väga paljud eestlased aru, milles seisneb siis õieti ristiusk, sest ei jagunud preestreid, kes seda oleksid neile seletanud. Seega oli Henrikul taanlaste kritiseerimiseks ka põhjust. Tolle aja kohta olid Henrikul head teadmised ja need võimaldasid tal mõista, et kohalike etnoste vaid sõjaline alistamine ei kõlba kui inimesi ei ristita ja neile ka ühtlasi ristiusu põhitõdesid ei seletata. Henrik pidas teoloogilist õpetust alistatud liivlastele ja samuti ka teistele kohalikele etnostele õigustatuks.²⁶³ Henriku jaoks oli oluline, et kohalike etnoste ja rahvaste ristijad oleksid roomakatoliku preestrid ja kõige parem kui ristijad oleksid Riia piiskopkonnale alluvad saksa preestrid. Väga rõõmus võis Henrik olla Muhu linnuse vallutamise ning ka Valjala linnuse kapitueerumise järel saksa vallutajatestist ja nende liitlastest koosnevale suurele sõjaväele: *Niisiis ristivad preestrid kõigis Saaremaa linnustes kogu rahvast mõlemast soost rahvast suure rõõmuga ja rõõmust pisaraid valades, sellepärast et nad sünnitasid issandale taassünni kümbeluse läbi nii palju tuhandeid vaimulikku järelsugu, jumalale armastatud uue mõrsja paganate hulgast.*²⁶⁴

Saaremaa vallutamine tegi võimalikuks kogu Eesti ristiusku pööramise ja saksa-taani vallutajatele alistamise. Seetõttu, et ristijateks Saaremaal viisid ristimist läbi Riia preestrid rõõmustas Henrik eriti ja ei väsinud seda oma kroonika lõpul rõhutamast.²⁶⁵

Kristlike misjonäride tegevusest Liivimaal räägivad ka teised tollased ajalooallikad kuid kahjuks hoopis vähem. Vähem on Liivima kristianiseerimisest juttu näiteks Liivimaa vanemas riimkroonikas, mis on kirja pandud alles XIII sajandi lõpukümnendil.²⁶⁶ Selle kroonika autor on võtnud endale ülesande lugejatele teatada, kuidas kristlus on tulnud Liivimaale ja ta väidab end sellest kuulnud olevat paljudelt arukatelt inimestelt.²⁶⁷ Kes need inimesed olid? See vanemast riimkroonikast ei selgu. Suuline pärimus Liivimaa

²⁶² HLK, XXIV, 2.

²⁶³ HLK, X, 13.

²⁶⁴ HLK, XXX, 5.

²⁶⁵ HLK, XXX, 6.

²⁶⁶ **Eelmäe, Urmas.** Sissejuhatus Liivimaa vanemale riimkroonikale / Liivimaa vanem riimkroonika. Tõlk. ja komment. Urmas Eelmäe. Teaduslik toimetaja Enn Tarvel. Tallinn, 2003. Lk. 6.

²⁶⁷ LVRK, v.120 – 125.

ristiusustamisest oli ristiusustajatelt järgnevatele põlvkondadele edasi kandunud, kuid paljud Liivimaa ristiusustamisega seonduvad sündmused olid ajapikku juba ununenud. Vanema riimkroonika autor oskab Liivimaal toimunu täielikumast kirjeldamisest kavalalt kõrvale põigelda, väites, et kõigi Liivimaal toimunud Jumala imetegude kirjeldamiseks oleks vaja pärgamentide vedamiseks vankrit.²⁶⁸

Usuvahetuse protsessi kohta üksikasjalisemalt räägib Liivimaa vanem riimkroonika siiski küllaltki napisõnaliselt. Usu vastuvõtmist liivlaste poolt põhjendab vanema riimkroonika autor lihtsalt nende sooviga taevast teenida.²⁶⁹ Kui aga vanemas riimkroonikas toodud andmetele allikakriitiliselt läheneda, võib sellest kroonikast siiski Henriku kroonikas toodud andmetele Liivimaa ristiusustamise kohta mõningaid lisaandmeid leida, eriti Liivimaa ristiusustamise algusaegade kohta. Üksküla linnus olevat vanema riimkroonika teatel rajatud saksa kaupmeeste poolt ja seda tehti loaga. Kellelt luba küsiti? Luba küsiti Polotski vürstilt, sest seda tõendab ka Henriku Liivimaa kroonika. Vähem tõenäoline on, et loa Üksküla linnuse ehitamiseks pidid ehitajad taotlema samuti Väina liivlastelt, sest sel ajal tasusid Väina liivlased Polotskile andamit ja olid seega Polotskile allutatud.²⁷⁰ Vanema riimkroonika autor räägib Liivimaa ristiusustamisest üldsõnaliselt:

*„Siiski lasi Jumal juurduda
meestesse ja naistesse
nii et nad ristimise vastu võtsid
sõbraliku meelega
Mõned hakkasid sellele vastu
nagu te hiljem kuulda saate
Neid sunniti Jumala abiga.“²⁷¹*

Jumala abi ristiusu võidukäigus rõhutatakse seega ka vanemas riimkroonikas nagu ka Henriku Liivimaa kroonikas. Ka Arnoldi “*Chronica Slavorum*“ ehk Arnoldi slaavlaste kroonika räägib muuhulgas ka Liivimaa pööramisest ristiusku.²⁷²

Descriptio terrarum pakub Liivimaa koloniseerimise ja ristiusustamise kohta teavet, mis on mõningal määral oluline ka käesoleva töö seisukohalt vaadatuna: *Kuramaale*

²⁶⁸ LVRK, v. 2705 – 2714.

²⁶⁹ LVRK, v. 275 – 276.

²⁷⁰ HLK, I, 3.

²⁷¹ LVRK, v. 297 – 303.

²⁷² Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold Liivimaa pööramisest // Tuna. 2004. Nr. 1. Lk. 70 – 83, Nr. 2. Lk. 37 – 57.

järgneb põhjas Liivimaa, seal on üks peapiiskop ja seitse sufragaani, kellest neli on Preisimaal ja kolm Liivimaal. Sellele maale tõid esialgu pääsemise kaupmehed. Tormist tõugatuna sattusid nad suurele jõe, mida nimetatakse Väina ja mis lähtub Venemaa aladelt. Ja nad nägid lihtsat ja relvitut rahvast. ettevaatlikult ja kiirustamata saavutasid nad nõusoleku, et püstitada kivimüür mainitud jõe saarele ümber väikese kindlustuse, et hundid ja teeröövlid ei tülitaks öösel neid endid ega kariloomi, mida nad sealsamas olid soetanud. Nad tegid mörti ja said üsna tugeva kastelli. Aga seda nähes lausuvad kohalikud elanikud isekesis: „Kuhjaku nad pealegi kive kõrgusse, ent kui nad on töö lõpetanud, seome ümbert tugevate kõitega, kinnitame need paljude härgade ja hobuste külge ja tõmbame kõik ühe korruga maha.“ Kui nad nimetatud vahenditega kohale tulid ja nägid, et paljud nende hulgast said surma vastaste noolte läbi, pidasid nad nõu ja sõlmisid kaupmeestega igavese rahu. Ja nõnda hakkasid kristlased seal levima.²⁷³

See on üldjoontes kooskõlas teiste Liivimaa ristiusustamist kirjeldavate allikatega, mis nähtub kaupmeeste osatähtsuse mainimises Liivimaa „päästmisel“.²⁷⁴ ja samuti on, peale Liivimaa vanema riimkroonika, teistes ülaltoodud allikates kirjeldatud ka liivlaste maale linnuse ehitamist. Henriku Liivimaa kroonikas on kirjutatud, et juba Meynardi eluajal ehitati Väina äärde kaks kivilinnust.²⁷⁵ *Descriptioes terrarum*’is ei mainita ehk Meynardit seetõttu, et autor ei teadnud Meynardit mainida või ei maininud ta teda lihtsalt oma kirjutise lühiduse huvides. Siinkirjutaja võib nõustuda Marek Tammega, kes on kirjutanud, et ainsana edastab täpsemat teavet Liivimaa varase misjoni käekäigu kohta Henriku kroonika.²⁷⁶

Allikaid võrreldes jääb kõigist ülaltoodud allikatest mulje, et väga tähtis roll Liivimaa ristiusustamisel oli kaupmeestel, kelle abita vaevalt purjetanuks Liivimaale ka näiteks misjonärid. Tiina Kala arvates ei ole välistatud, et Eestimaa ja Liivimaal võis olla misjonäre või koguni pühitsetud piiskoppe (peale Fulco) juba enne kui Meinhard Liivimaale jõudis.²⁷⁷

Descriptioes terrarum’is tundmatu autori kirja pandud lugu Liivimaa kohalikest elanikest, kes tahtsid kõitega ning härgade ja hobuste jõul kivimüüre maha kiskuda, on tõenäoliselt juba 12. saj. lõpul või 13. saj. esimesel kümnendil liikvele pääsenud ning kiiresti ja laialt levinud rändjutuke, millel tegelike ajaloosündmustega ei pruugi olla palju

²⁷³ **Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // Keel ja kirjandus. 2001. Nr. 12. Lk. 882.

²⁷⁴ Sealsamas.

²⁷⁵ HLK, I, 6, 7, 9.

²⁷⁶ **Tamm, Marek.** Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // Keel ja kirjandus. 2001. Nr. 12. Lk. 882.

²⁷⁷ **Kala, Tiina.** Vana-Liivimaa ristiusustamine / Eestimaa, Liivimaa ja lääne kristlus. Kiel, 1998. Lk. 44.

ühist. Selle jutu võisid misjonäride vahendusel sakslastegi seas liikvele lasta liivlased ise. Siiski ei ole täiesti välistatud, et midagi taolist Liivimaa kristianiseerumise ajal liivlaste aladel aset võis leida. Seda näib kinnitavat ka Henriku Liivimaa kroonika, kus Üksküla linnuse valmis ehitamise järel semgalid olevat proovinud laevaköitega linnust Väinasse vedada, kuid ammuküttide poolt tagasi tõrjuti ja semgaleid olevat sealjuures saanud ammuküttide nooltest haavata.²⁷⁸ Just see, et ammuküttide nooltest oli semgalitel haavatuid näib osutavat sellele, et *Descriptioes terrarum*’is ongi kirjeldatud ühte ja sama sündmust, nimelt Üksküla linnuse piiramist semgalite poolt. Kuid muidugi võis köite abil müüride maha kiskumise mõte meeldida eriti neile liivlastele, kes keeldusid ristiusku vastu võtmast ja kes nägid kivilinnuste ehitamises ja nende mehitamises ammuküttidega suurt ohtu liivlastele. Ükskülast oli kujunenud ennekoike piiskop Meynardi piiskopilinnus, kuid vaevalt võis see 12. saj. eelviimasel kümnendil meeldida kõigile liivlastele. Vastuhakumeeleolud ristiusule olid Üksküla piirkonnas tugevad ja kroonik Henriku teatel taganesid seal juba ristitud inimesed usust.²⁷⁹ Kohalikud hõimud lihtsalt pidi ristiusustatama, sest see oli Jumala tahe. Paganlikud uskumused ja nägemused olid roomakatoliku preestrite arvates ainult demonite silmamoondused, mille vastu preestritel tuli teha selgitustööd. Selle näiteks võib siin tuua preester Danieli poolt liivlaste ebajumalateenistuse needmise.²⁸⁰ Kohalike etnoste jumalatest mainib vaid Henrik eestlaste jumalat Tharapithat, kes olevat Virumaalt lennanud Saaremaale.²⁸¹ Sedasama jumalat mainib Henrik ka Muhu linnuse piiramist ning vallutamist kirjeldades.²⁸² Oletatakse, et Tharapitha võib tähendada taevast ülijumalat Suur-Taarat.²⁸³ Ülijumala olemasolu võis olla samm lähemale ristiusu jumala omaksvõtule.

2.3. Mida tähendab ristiusustamine 12-13 sajandi vahetusel?

Keskajal peeti tsivilisatsiooni ja kristlust sünonüümideksks. Ristiusustamises peituvad sageli ka paljude poliitiliste, majanduslike ning kultuuriliste väärtushinnangute juured.²⁸⁴ 12.-13. sajandi vahetusel oli ristiusk olnud juba paar sajandit valitsev religioon Lääne-, Ida-, ja ka Põhja- ning Lõuna- Euroopas. Seetõttu ei saanud ristiusk ja selle

²⁷⁸ HLK, I, 6.

²⁷⁹ Sealsamas.

²⁸⁰ HLK, X, 14.

²⁸¹ HLK, XXIV, 5.

²⁸² HLK, XXX, 4.

²⁸³ Jonuks, Tõnno. Eesti metalliaja usundi põhijooni. Magistritöö. Tartu, 2003. Lk. 132 – 133.

²⁸⁴ **Kala, Tiina.** Old Livonia and Christianization / Estland, Lettland und westliches Christentum. Hrsg. Siret Rutiku und Reinhart Staats. Kiel, 1998. Pp. 57 – 58.

kombestik olla täiesti tundmatu neilegi Läänemere ääres elavatele rahvastele, kes seni veel polnud ristiusku vastu võtnud, kuigi mõnedki inimesed võisid olla juba ka ristitud²⁸⁵ „Eriti saartel ja rannikualadel, kus kontaktid ülemeremaadega olid tihedad, pidid inimesed olema kristliku matmiskombestikuga tuttavad ammu enne ametlikku ristiusustamist 13. sajandil.“²⁸⁶

Ristiusustamine oli aga mõeldamatu ilma preestrite, kirikute ja kogudusteta, samuti pidi ristiusule allutatud maa kuuluma mingi piiskopkonna alla ja suuremal ning rohkema elanike arvuga maal oli otstarbekas luua rohkemgi piiskopkondi. „Piiskopkondade võrk ei kujunenud Liivi- ja Eestimaal enne 13. sajandi vallutust, koos sellega kerkisid kivikirikud ja levisid kristlikud kombed.“²⁸⁷ Tiina Kala on allikate abil Läänemere idakalda rahvaste suhteid kristlusega eelindustriaalsel ajal pidanud võimalikuks vaadelda kolmes faasis.²⁸⁸ Tema määratluse järgi kuulub seega ka Liivimaa ristiusustamine 12. saj. lõpul ning 13. sajandil esimesse faasi, milleks Tiina Kala arvates on kolonisaatorite saabumine ning kindlustumine ja kohalike paganate formaalne pööramine ristiusku.²⁸⁹

Juba varasematel sajanditel oli Euroopas hakatud kasutama rahuliku misjoni toetamiseks ka sõjalist jõudu. Selle ühe näitena võib tuua juba 10. sajandist teada olevaid saksa misjonisõjaretki slaavlaste vastu. Nende retkedega ei surutud alistatud rahvastikule küll veel ristimissundust peale, küll aga kõrvaldati paganlike ülemate võim maal, millel misjonit teostati; nad asendati „ristiinimestega“, seega ei olnud usuvahetust enam ülemkihi poolt avaliku vägivallaga võimalik takistada.²⁹⁰ Ristiusu vastuvõtmine võis olla eriti kasulik neile ühiskonna kihtidele, kes vähemalt ajutiselt ja hooajaliselt võisid kaubaretkedel käia, ka on arvatud, et ristikujulised ripatsid ei olnud mitte lihtsalt ehted vaid sümboliseerisid kandja kuulumist kristlaste sekka.²⁹¹

„Ristiga märkimise majanduslik kasu ilmneb selgesti kiriku jõupingutustes lõpetada kaubanduslik läbikäimine mittekristlastega.“²⁹²

²⁸⁵ Seda tõendab HLK. Liivlaste ristimisest veel 12. sajandil on seal selgesõnaliselt kirjutatud. Vt. HLK I, 4, 6, 7. Ka võis Virumaa eestlastest olla Püdiviru vanem Thabelin (*Thabelinus*) Ojamaal ristitud juba 12. saj. Vt. HLK XXIII, 7. See näitab, et muinaseesti ühiskonnas ei kujutanud ristitud vanem endast midagi eriskummalist.

²⁸⁶ **Mägi, Marika.** Vaimne elu: maailmavaade ja matmiskombed / Eesti aastal 1200. (Edaspidi: **Mägi, Marika.** Eesti a. 1200.), Tallinn, 2003. Lk. 97.

²⁸⁷ **Leimus, Ivar.** Läänemere kristlikud paganad // Tuna. 2009. Nr. 4. Lk. 5.

²⁸⁸ **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr 3. Lk. 8.

²⁸⁹ Sealsamas.

²⁹⁰ **Kahl, Hans – Dietrich.** Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter. Ausgewählte Studien 1953- 2008 / East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450 – 1450. Gen. Editor Florin Curta. Vol. 4 / Leiden; Boston, 2011. S. 684

²⁹¹ **Mägi, Marika.** Eesti aastal 1200. Lk. 99.

²⁹² Sealsamas.

Ristimisest rääkides tuleb teha vahet ristimise kui sakramendi ja ristimise kui uude usku pööramise vahel. Paljudes keeltes, sh. eesti keeles ei ole termioloogilisele erinevusele osutamine selles valdkonnas alati kerge. 13. sajandi allikad tarvitavad vastristitute kohta sageli sõna *conversos* – pööratud, mitte kunagi aga *baptisatos* – ristitud ehk kitsamas tähenduses ristimissakramendi vastu võtnud. Ristimissakramendi ühtedeks olulisimateks välisteks komponentideks on vettekastmine ja ristitava kohal ristimärgi tegemine. Esimest tähistavad nii ladinakeelne *baptismum* kui ka saksa *Taufe* (nagu ka enamiku teiste suuremate Euroopa keelte vastavad sõnad). Eestikeelne „ristimine“ nagu ka vene „крещение“ märgivad teist selle sakramendi jagamise juurde kuuluvat protseduuri – ristitava kohal ristimärgi tegemist. Just ristimärgi tegemine pidi ristitavate jaoks olema selgem ja tähenduslikum kui vettekastmine.²⁹³

Ristiusustamine ei tähendanud kaugeltki ainult ristimissakramenti teatud maa elanikele vaid ka poliitilisi muutusi ristiusustataval maal. Konkreetselt liivlaste puhul tuleb rääkida ikkagi katoliiklikest ristiusustajatest sest nende läbi liivlased viimaks ristiusustati.

„Sõnakasutus *katoliiklikud ristiusustajad* peaks ära jätma võimalikud küsimused idakiriku rollist.“²⁹⁴ Kuigi idakiriku võimalikku mõju ja selle edaspidise uurimise vajadust Baltikumis elavate rahvaste nagu näiteks liivlaste ja eestlaste ristiusustamisel siinkirjutaja päriselt ei eita. Siiski on selle kohta säilinud äärmiselt vähe tõendeid allikates.

Poliitilised muutused tähendasid ka maa ülemkihi pahatihti sõjalise jõu surve all väljavahetamist või ristiusustajatele allutamist.²⁹⁵ Kolonisaatorite saabumine ja kindlustamine võis aga tekitada segadusi ja relvakonflikte küll juba ristiusu vastuvõtmisega vähemalt väliselt leppinud kohalike elanike ja kolonisaatorite vahel. Samuti võisid ka tekkida konfliktid ristiusustajate endi vahel. Nii juhtus 13. sajandi algul Eestimaal kui taanlased, Albert ja Mõõgavendade Ordu tülitsevad vallutatud alade jagamise üle.²⁹⁶

Tiina Kala arvates võis ristimissakrament olla ka rahulepingu kinnitus ning järgnevalt on ta toonud selle kohta näiteid Henriku Liivimaa kroonika ja ka Liivimaa vanema riimkroonika põhjal. Peale rahulepingu kinnituse kinnitas ristimissakramendi vastuvõtmine Tiina Kala arvates ka sõjalist alistumist.²⁹⁷ Nende seisukohtadega nõustub ka siinkirjutaja.

Ristimisega kaasnesid peale teistest jumalatest lahtiütlemise ja ühtlasi ka paganlikest riitustest loobumise ka varalised kohustused kiriku ees, liivlaste puhul oli selleks

²⁹³ **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr. 3. Lk. 10.

²⁹⁴ **Kala, Tiina.** Vana-Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajate pilgu läbi // Kleio. Ajaloo ajakiri. 1997. Nr. 2. Lk. 3.

²⁹⁵ Vt. viide nr. 271.

²⁹⁶ **Kasekamp, Andres.** Balti riikide ajalugu / Tõlk. ingl. k. Marek Laane. Tallinn, 2011. Lk. 31.

²⁹⁷ **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr.3. Lk. 17 – 19.

kümnis. Seda võib käsitleda ka juhul kui ristimine võeti vastu pärast sellest taganemist juba teistkordselt ka ristimise reeglistikuna. Üldjuhul võidi vahepeal usust taganenutele ja taas ristiusule alluda soovijatele peale panna ka rahalise hüvitise nõue ja sellest võidi hiljem koguni loobudagi.²⁹⁸

Ristiusu vastuvõtmine praktikas seisnes paavstliku viitselegaadi Alna Balduini ja kurelaste vahel sõlmitud lepingute järgi: määratud preestrite vastuvõtmises kohalike elanike poolt, neid kõige vajalikuga varustamises, nende kaitsmises; loa andmises, et preestrid võisid ristida kogu rahvast, nii mehi, naisi kui ka lapsi; teiste kristlike riituste täitmises; paavsti poolt määratud piiskopi vastu võtmises; piiskopile ja selle prelaatidele tuli maksta igal aastal sama palju, kui seda tehti Ojamaal; osaleda tuli paganatevastastes sõjakäikudes nii juba kristlaste hõivatud maa kaitsmiseks kui ka kristlike valduste laiendamiseks.²⁹⁹

Seetõttu tuli pärast ristiusu vastuvõtmist kohalike etnoste ülikutel ning nende sõjameestel tihtilugu minna sõjaretkele ka oma endiste liitlaste vastu, kellega koos enne oli võideldud kristianiseerijate vastu.

Riia toomkiriku konvendi, mõõgavendade ja Riia linna ning kurelaste vahel 1230. aastal sõlmitud lepingu järgi olid kurelaste kohustused ristiusku pöördumise järel ülal märgitutega sarnased: igalt adramaalt tuli aastas maksta pool laevanaela³⁰⁰ vilja; preestrid tuli ülal pidada; võtta preestritelt vastu ristimissakrament; osaleda koos kristastega sõjakäikudel.³⁰¹

Ka 1241. aastal usust taganenud saarlaste lepingutes ordumeistri Andreas von Velveniga olid lepingutingimused järgmised: igalt adramaalt tuli maksta pool laevanaela vilja; kord aastas, nimelt ülalnimetatud maksu kogumise ajal, tuli saarele lubada foogt kohut mõistma; määrati rahatrahvid ja ihunuhtlus raskemate kuritegude eest, mille hulgas loetleti lapsetappu, paganlike riituste järgi ohverdamist, paastuajal lihasöömist ja tapmist; kogudusepreestritele tuli anda prebend, nagu seda oli enne usust taganemist tehtud.³⁰²

Kõigis kohalikes diötseesides pidid kogudusekirikud saama kolmandiku kümnisest. Ja lisaks tuli rajada nii palju kabeleid kui kohalike kristlaste arvu jaoks vajalik ja iga kaplan pidi saama 10 marka (aastas).³⁰³

²⁹⁸ Sealsamas.

²⁹⁹ **Wittram, Reinhard.** Baltische Geshichte. München, 1954. S. 22.

³⁰⁰ Riia laevanaela kaaluks oli 15. saj. 193,75 kg. Vt. **Leimus, Ivar.** Mark, leisikas ja laevanael // Ajalooline ajakiri. Nr. 4. (150). Lk. 289.

³⁰¹ **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr. 3. Lk. 20.

³⁰² **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr. 3. Lk. 21.

³⁰³ Sealsamas.

Ristiusustamise käigus ei ehitatud mitte ainult kivikirikuid vaid ka puust kirikuid ja kabeleid. Suuremad külakabelid puhul võisid olla kivivundamendita ristpalkhooned.³⁰⁴

„Keskaegne külakalmistu oli tihti seotud kabeliga. Lisaks viitavad kohanimed võimalusele, et väikepühamuid on rajatud muinasaegsetele kivikalmetele. Seega peeti katoliku ajal oluliseks kalme ja kristliku pühamu ühtekuuluvust, seda ka tagasiulatuvalt ning lihtrahva tasandil.“³⁰⁵

Ristiusustamine tähendas näiteks eestlastele, liivlastele ja teistele kohalikele etnos-tele ka uue matusepaikade süsteemi kujunemist. Kuigi enamused muinaskalmetest jäeti vallutusjärgsel ajal maha, paiknesid ka nende asemel kasutusele võetud uued kalmistud külade juures. Tegemist oli kompromissiga, mida uued võimud olid vallutusaja oludes sunnitud tegema, sest neil oli vaja vältida teravaid vastuolusid vastristitutega, kelle abi vajati võitluses teiste paganate vastu ja kelle puhul kardeti, et uute normide rakendamise puhul võivad nad usust taganeda.³⁰⁶

Ristiusustamine ja sellega sageli seonduv muistsete kalmete mahajätmise võisid soodustada koguni külade hülgamist ja külaelanike mujale siirdumist kirikute ning nende läheduses asuvate kristlike kalmistute juurde, kuhu tihtilugu võisid hakata kujunema uued asulad. Väina ääres paiknenud Laukskola on liivlased maha jätnud 13. sajandi algul.³⁰⁷

Arusaam kiriku ja kalmistu ühtekuuluvusest oli keskaegse Lääne- Euroopa kultuurikontekstis üldlevinud. Matusepaik ja kirik olid teineteisega lahutamatu seotud ning surnuaia ja kirikaia mõisted kattusid suuresti.³⁰⁸ Matmistraditsioonid üleminekul muinasaegsest keskaegse muutusid oluliselt. Võimalik, et erines ka kiriku suhtumine põletusmatustega kivikalmetesse ja muinasaegsetesse laibamatustega külakalmistutesse; esimesed keelustati jäigalt, teisi võidi aga legaliseerida vallutusaegade kokkulepete ja kompromisside tulemusena ning nad võisid omandada külakalmistu staatuse. Keskaegse maarahva matmistraditsioonides võis täheldada suuri eripärasid.³⁰⁹

Üheks eripäraks on näiteks veel 13. ja 14. sajandil põletusmatuste märgatav esinemine Lõuna-Eestis. Üksikuid ristiusuaegseid põletusmatuseid on teada samuti Väina liivlaste alalt, Üksküla kirikaiast.³¹⁰ Henriku teatel põletati pärast 1217. a. apostel Matteuse

³⁰⁴ **Valk, Heiki.** Uus ja vana usk // Horisont. 2006. Nr. 2. Lk. 10.

³⁰⁵ Sealsamas. Lk. 11.

³⁰⁶ Sealsamas. Lk. 12.

³⁰⁷ **Zariņa, Anna.** Salaspils Laukskolas kapulauks 10 – 13. gadsimts / Red. I. Stašulāne, V Stabulniece (anglu val.). Latvijas Vēstures Instituta apgads: Rīga, 2006. Lpp. 462.

³⁰⁸ **Valk, Heiki.** Kirikaiad ja külakalmistud // Horisont. 1994. Nr. 7. Lk. 28.

³⁰⁹ **Valk, Heiki.** Uus ja vana usk // Horisont. 2006. Nr. 2. Lk. 12 – 13.

³¹⁰ **Valk, Heiki.** Põletusmatustest keskaegses Lõuna- Eestis // Kleio. Ajaloo ajakiri. 1993. Nr. 7(20). Lk. 10.

päeval peetud lahingut eestlastega Kaupo.³¹¹ Seega kuigi laibapõletuskomme vähimalgi määral ei sobi kõrg- ja hiliskeskaegse Euroopa üldisesse kultuurikonteksti, ei saa siiski ka kiriklikult aktsepteeritud põletusmatuseid täiesti välistatuks pidada.³¹²

Ristiusu levitamine peale rahuliku misjonitegevuse ka sõjalise jõu abil aitas küllaltki kiiresti katoliikliku Euroopa piire laiendada ja sellega ühendada seni ristiusustamata etnosed ja rahvad. Uutes ristiusule allutatud maades hakkas kehtima feodaalkord, mis 12. ja 13. saj. ning koguni keskaja hilisematel sajanditel tõi feodaalse killustatuse: „Sakslased tõid endaga kaasa keskaegse Euroopa detsentraliseeritud riigikorra. Vana- Liivimaast sai piiskoppide, ordu ja tugevnevate linnade killustunud ja sisetülidest vaevatud konföderatsioon, mis püsis koos kuni 16. sajandi keskpaigani .“³¹³ Liivlaste ja eestlaste maale tõi ristiusustamine seega kaasa uued maahärrad ning terve rea majanduslikke muutusi, millest olulisemateks olid üha tihenev kaubavahetus katoliikliku Lääne- Euroopaga, ristiusustatud elanikkonna maksustamine uute võimumeeste poolt ja ristiusustatavate maadele kerkivad linnad ning nende mõju kohalikule kaubandusele. Tõenäoliselt olid keskajal muutused majandusvallas sageli kiiremad kui muutused ristiusustatavate maade elanike vaimuvallas. Näiteks on Tiina Kala keskaegse Eesti kohta ettevaatlikult arvanud, et sajakonna vallutusjärgse aasta jooksul ei olnud põlisrahva usulistes arusaamades toimunud olulisi muutusi. Kuid samas on Tiina Kala lisanud, et allikate puudusel pole võimalik hinnata selle mulje adekvaatsust.³¹⁴ Kloostrid ja kirikud ning kasvavad linnad, sellega seoses aga ka elavam suhtlemine teiste maade ning rahvastega, see kõik rikastas ristitud põlisrahvaste maailmapilti ning aitas neil ristiusku paremini mõista. Keskaja kunst ja ehk mõnedegi ristiusustatuteni jõudnud keskaegne haridus mõjutasid ristiusu paremat mõistmist ehk veelgi rohkem.

2.4. Mida tähendab ristiusustamine liivlaste ühiskonna jaoks?

Ristiusustamine tõi liivlaste ühiskonna jaoks kaasa suuri muutusi. Need muutused ei pruukinud juba esimestel ristiusustamisjärgsetel kõigi liivlaste ühiskonna lihtliikmete jaoks, eriti liivlaste kaugemates piirkondades nagu ehk näiteks Metsepoles, esialgu veel väga selgesti tajutavad olla. Esialgu jäi alles väga palju ristiusustamiseelsest ajast pärit võimustruktuure, sealhulgas paljude endisaegsete vanemate võim liivlaste ühiskonna

³¹¹ HLK, XXI, 4.

³¹² **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr. 3. Lk. 21 – 22.

³¹³ **Zetterberg, Seppo.** Eesti ajalugu / Tõlk. soome k. H. Laanpere, E. Bahovski jt. Tänapäev, 2009. Lk. 60.

³¹⁴ **Kala, Tiina.** Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // Tuna. 2006. Nr. 3. Lk. 21 – 22.

lihtliikmete üle, kesksed linnused, koos sealsete ülikutega jne. Hoopis paremini olid need muutused märgatavad liivi ülikutele. Piiskopkondade rajamine, poliitilise ja suurelt osalt majandusliku ülemvõimu loovutamine sakslastele ning sellega kaasnevad muutused asustuspildis, kohtuasjade saksa preestritele lahendada andmine,³¹⁵ liivlaste maksustamine sakslaste poolt jt. muutused ei saanud liivi ülikonnale jääda märkamatuks. Muutused ei olnud ainult välised, need hõlmasid ka liivlaste vaimumaaailma, sest ristiususamisega kaasnes ka identiteedimuutus, sest ajapikku ei tunnetanud need liivlased, kes võitlesid saksa vallutajate vastu, end enam sõjas kaotajaks jäänud poolena, vaid keskaegse Liivimaa elanikena.³¹⁶ end sõj Liivlaste ristiusustamisega seoses tuli liivlastel vähemalt avalikkuse ees loobuda riitustest, mis teenisid teisi jumalaid peale ristiusu ainujumala. Me ei tea tänapäeval liivlaste ristiusueelsest jumalast või ka jumalatest ja seetõttu on raske otsustada selle üle, kuidas ristiusustamine mõjus liivlaste vaimumaaile ja nende ühiskonnale. Tõenäoliselt tõi see suure osa liivlaste jaoks kaasa erinevate usundite ühinemise ja segunemise. Ühelt poolt võidi täita kõik preestrite ja samuti teiste vaimulike nõudmised ristiusukohustustest kinni pidamiseks, teiselt poolt täideti vargsi neidki kombeid, mis roomakatoliku preestrite, samuti ka teiste vallutajate arvates olid paganlikud. Näite selle kohta võiks tuua Salatsi ohvrikoobastesse villa ja sulgede ohverdamise näol.³¹⁷ Viimase näite puhul ei saa siiski välistada, et villa ja sulgede ohverdamine võis olla seotud ka katoliiklike kommetega. Ka ristiusus on nähtud teatavat ebausust väljendusvormi.³¹⁸ Kuid ohvrikoobastesse andide viimise tava võis liivlaste juures ulatuda aega enne liivlaste kristianiseerimist ning ka nende kristianiseerimise algaegadesse. Siis võisid liivlased ehk oma endisaegsele jumalale või jumalatele ohverdada kodulinde ja lambaid, erandlikematel juhtudel koguni inimesi.³¹⁹ Liivlaste ristiusustamise järel, kui keelati vereohvrid ehk inimeste, loomade ja lindude ohverdamine paganlikule jumalale või jumalatele, on üpris võimalik, et suled sümboliseerisid ristiusustamisjärgses kombestikus ohvrilinde ning villad ohvrilambaid. Sulgede ja villade ohverdamine kandus koos viimaste liivlastega ehk koguni uusaega. Tõenäoliselt on samuti ka Koiva paremal kaldal liivakivikaljudes olevad

³¹⁵ Liivlaste kohtuasjade saksa preestritele andmise kohta vt. HLK, X, 15.

³¹⁶ Kuna osa liivlasi nagu hiljem vähemalt suur osa eestlasi võitlesid sakslaste vastu, võis osa liivlasigi tunda end vallutusjärgsel ajal sõjas kaotajaks jäänud poolena. Seepärast kehtib ka vähemalt osa liivlaste identiteedimuutuse kohta üldjoontes sama, mis eestlaste vallutusjärgse identiteedimuutuse kohta. Eestlaste identiteedimuutuse kohta vt. Eesti ajalugu 2. Lk. 79 – 80.

³¹⁷ **Mathias Johann Eisen.** Eesti mütoloogia III. Esivanemate ohverdamised // Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused. Nr. 19. Kirjastus A.-S. „Varrak“. Tallinn, 1920. Lk. 103.

³¹⁸ **Loorits, Oskar.** Liivi rahva usund I. / Faksiimileväljaande v. tr. Piret Paal. Tartu, 1998. Lk. 11 – 12.

³¹⁹ Seda, et vilja hävimise järel liigvihmade tõttu tahtsid liivlased oma jumalatele ohverdada vend Theoderici ja teda süüdistati ka selles, et tema põldudel andis vili rikkalikumat saaki, liivlaste viljad aga hävisid liigvihmade käes. Sellest räägib HLK, I, 10. Loomade ohverdamisest liivlaste poolt räägib HLK, XVI, 4.

Kuradikoobas (Velna ala) ja Hea mehe koobas (Gūtmaņa ala) olnud liivlaste ohvripaigad ning samuti Kubeseles oja ääres asuv koobas ja arvatavaid ohvrikoopaid leidub lisaks veel ka Sattesele linnamäe lähedal.

Ristiusustajad püüdsid endisaegseid muinasusu pühapaiku tõenäoliselt mõnelgi juhul muuta katoliiklikeks pühapaikadeks; osa kirikuid võidi ehitada muinaskalmetele, kuigi näiteks kirikute ehitamise kohta looduslikesse püha- ning ohvripaikadesse on seni arheoloogilisi andmeid napilt.³²⁰ Liivlaste hiiesalusid, pühasid allikaid ja ohvrikoopaid ning matmispaiku võidi samuti kasutada sinna kabelite, kirikute ja muude katoliiklike pühapaikade rajamiseks nagu eestlastegi muistseid pühapaiku, sest nende ristiususustamine käis samade põhimõtete järgi ning neid võidi järgida nii liivlaste kui eestlaste juures.

„Põlisrahvaste usuoludest esimesel sajandil pärast vallutust pole säilinud kirjalikke andmeid peale korduvalt esineva neofüütide ehk vastristitute nimetuse ja paganlike kommete harrastamise kohta tehtud üldiste etteheidete ning toetuda saab vaid arheoloogiale ja oletustele.³²¹ Aastal 1300 kirjutas paavst Bonifacius VIII Tallinna piiskopile: *Kuna aga eelnimetatud linn ja diotsees, mis Eestimaa hertsogiriigis asetsevad, nimetatud riigi vanadest piiridest teatavasti kaunis kaugel seisavad, on ümbritsetud vastristitute ja isegi rohkearvuliste uskmata poolt, nagu (teatavad) nimetatud kapiitli dekaan ning teised ja preesterkond, kes panevad tähele, et kuna nad ise alistuvad tollele interdiktile, eeltähendatud linna ja diotseesi elanikud, kes alles äsja katoliku usku pööranud ja pole selles veel püsisvad, kõhklevad selles märgatavalt, võivad sellisel juhul sellest usust kergesti kõrvale kalduda ja oma vanadesse eksimustesse taganeda. Seda enam, et ümbruses olevail paikadel elavad venelased, karjalased, ingerlased ja leedulased neid sellele otsekui üles kihutavad päevast päeva aga peale käies.*³²²

Sama ristiusust kõrvale kaldumise oht võis ehk kehtida ka liivlaste kohta, kes elasid leedulaste naabruses ja eeltoodud kirja katkendis nimetas paavst Bonifacius VIII Eestimaa elanike usust kõrvale kallutajatena ka leedulasi, kes elasid otse liivlaste naabruses.

Ristitiusu vastuvõtmine ja sellele vähehaaval järgnev katoliikliku Euroopa kultuuriruumi sulandumine muuta mõndagi ka liivlaste vaimumaailmas. Liivi nobiliteet ehk ülikkond võis katoliiklikele mõjudele olla eriti vastuvõtlik. Konkreetselt Kaupo puhul on see ju ka näha. Ristiusk võis liivi ülikkonnas levida kiiresti juba üksnes seetõttu, et kasvõi

³²⁰ Eesti ajalugu 2. Lk. 78.

³²¹ Eesti ajalugu 2. Lk. 76.

³²² Eesti NSV ajaloo lugemik I. Valitud dokumente ja materjale Eesti ajaloost kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani / Koost. Jüri Kahk (toimetaja) ja Aarne Vassar. Eesti Riiklik Kirjastus.: Tallinn, 1960. Lk. 65 – 66.

Kaupo näite varal võib öelda, et liivi ülikkond suhtles isegi kõrgvaimulikega. Vaevalt oleks Kaupot hakatud vägisi Rooma paavsti juurde viima sellisel juhul, kui ta ise poleks seda soovinud.³²³ Huvi katoliiklikku kultuuriruumi sulandumiseks oli vähemalt osa liivi ülikkonna puhul olemas ja see võis viia juba keskajal liivikeelse kirjasõna tekkeni. See, et sellest pole tänapäevaks enam midagi säilinud, ei tõesta veel selle olematust. Kaudsemaks tõendiks liivikeelse kirjasõna võimaliku olemasolu kohta juba keskajal võib olla Šlesvigi maa- arhiivis leiduva Lüübeki toomkapiitli protokolliraamatu järgi 1525. aastal Lüübekis trükitud eesti- liivi ja lätikeelseid tekste sisaldanud luterlik raamat (või raamatud?), mis oli(d) määratud Riiga saatmiseks, et edendada reformatsiooni Baltimaades, kuid konfiskeeriti Lüübeki võimude poolt ja määrati hävitamisele kui „luterlik jõledus.“³²⁴ Tegemist oli küll luterliku ja mitte katoliikliku raamatu (või raamatutega), kuid vaevalt võidi hakata trükkima liivi keeles kui katoliiklikul ajal poleks olnud liivikeelseid vaimuliku või koguni ilmaliku sisuga käsikirju või trükiseid. Seega ei tuleks roomakatoliku kirikus näha liivikeelse kirja- ja vahest koguni trükisõna takistajat. Eelmainitud eesti- liivi ja lätikeelseid tekste sisaldanud ja 1525. aastal trükitud raamatu (või raamatute) hävitamine ei tarvitse tähendada seda, et liivikeelseid käsikirju ja trükiseid oleks hävitatud siis kui need oleksid olnud katoliiklastele vastuvõetava sisuga.

Liivlaste keskkihil ja neist madalamal sotsiaalsel astmel olevatel liivlastel e. Alamkihil võttis katoliikliku maailmapildi omandamine tõenäoliselt rohkem aega kui ülikonnal. Kuid nendegi jaoks leidis katoliku kirik üpriski leidlikke õpetusmeetodeid, seda juba enne liivlaste lõplikku sõjalist alistamist: *Selsamal talvel tehti keset Riia hästi korraldatud prohvetimäng, et paganad, usku silmaga näinud, õpiksid tundma ristiusu algeid. Selle mängu sisu seletati tõlgi kaudu väga hoolikalt vastristituile kui ka paganaile, kes juures olid.*³²⁵

Kristlik maailmavaade võis teatud määral hakata peegelduma koguni unenägudes. Marek Tamme vahendusel eestikeelse lugejaskonnani jõudnud lugu Kaupo sulasest ja Kaupost. Kaupo Sulane sai unenäoski ristiusu Jumalalt tema ingli vahendusel õpetust selle eest, et ta keeldus pihtimast väites, et ta pole pattu teinud, kuigi ta oli naabrilt mett varastanud.³²⁶

³²³ Selles, et Kaupo Rooma paavsti Innocentius III juures käis ning temaga vestles ei tarvitse kahelda. Henriku teatel viis Kaupo paavsti vastuvõtule ja esitles teda paavstile vend Theoderic. Vt. HLK, VII, 3.

³²⁴ Eesti kirjanduse ajalugu I / Toim. A. Vinkel, Tallinn 1965. Lk. 112; vt. ka Paul Johansen, Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga 1525// Zeitschrift für Ostforschung 1959. Heft 4. S. 523 – 532. Lüübekis trükitud ja ka hävitatud eesti, liivi- ja lätikeelseid tekste sisaldanud trükise või ka trükiste eestikeelse osa tõlkimisel ja trükkitoimetamisel võisid Paul Johanseni oletuse kohaselt olla kaastegevad reformatsioonijutlustaja Melchior Hoffmann ja Tartu Jaani kiriku õpetaja Franz Witten.

³²⁵ HLK, IX, 14.

³²⁶ **Tamm, Marek.** Imetead ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal // Tallinna Linnaarhiivi toimetised. Nr. 1. Lk. 21 – 22.

Ka liivlaste ühiskonna alamkihtides võis kristlik maailmavaade hakata varakult juurduma. Polotski vürsti vaenulikest kavatsustest on ustavaks kirja viijaks valitud just keegi vaene (*pauperem quendam*).³²⁷ Too võis ka olla Holmi liivlane.

Liivlaste maale kirikute ehitamine, millest tõenäoliselt eriti Riia kirikud olid tollastele liivlastele tõenäoliselt muljetavaldavad, võis liivlaste katoliseerimisele tugevasti kaasa aidata.³²⁸

„Mingi uue jumaluse võtmiseks endiste kõrvale ei olnud nii liivlastel kui ka teiste siinsete rahvastel oma usundi polüteistliku laadi juures suuremaid raskusi.“³²⁹

Kuna sotsiaalselt kõige madalamal astmel olid orjad, keda küll võis ehk olla ainult kõige rikkamatel liivi ülikutel, võis saksa vallutajate tulek Liivimaale tähendada orjusest vabanemist ja seega võis ristiusu vastuvõtmine ja katoliiklik maailmavaade, mis seisnes kristliku ainujumala teenimises ja roomakatoliku kiriku poolt seatud uutele maahärradele kuuletumises hoopis vastuvõetavam kui vallutuseelne ühiskond, milles orjadel üldreeglina ei olnud võimalusi jõuda kesk- või ülemkihi hulka. Seoses Valjala kapituleerumisega vabastati näiteks orjad viimaks ka Saaremaal.³³⁰ Orjus eksisteeris ka keskaegses Lääne- ja eriti Ida- Euroopas. Eesti ala kohta käivates kirjalikes allikates on veel 1424. aasta Valga maapäeva dokumentides mainitud tapmise eest orjusse antud inimesi.³³¹

Siiski on võimalik, et seoses ristiusustamisega vabastati paljud orjad nagu juhtus Saaremaal pärast Valjala kapituleerumist, nõnda võidi orje vabastada ka liivlaste alade ristiusustamise järel. Siinkirjutaja arvates ei olnud orjus keskaegses Euroopas siiski väga tüüpiline nähe. Orjusse võidi sattuda erandjuhul, näiteks karistuseks üliraske kuriteo sooritamise eest.

Peale selle võis ristiusustamine tähendada koguni mõningat tõusu sotsiaalsel astmestikul liivlaste ühiskonna kõige madalamates kihtides olevatele inimestele, tõi see üldreeglina positiivseid muutusi sotsiaalsest aspektist vaadatuna keskastmel olevatele inimestele, kelle hulka peale tavaliste talupoegade, väikekaupmeeste, samuti ka käsitöölise võis koguni langeda vaesunud ülikuid. Ning neilegi avasid ristiusustamine ja uued maahärrad uusi võimalusi. Keskaegsel Liivimaal vajati sõjamehi, tööjõudu ja ametimehi, seetõttu oli ka liivlaste keskkihil vallutusjärgsetes oludes lai tegevusväli.

³²⁷ HLK, X, 2.

³²⁸ Tõenäoliselt oli vallutusjärgsel ajal liivlaste kirikuid koguni Riias ning selle lähiümbruses. Kuid seda pole veel piisavalt põhjalikult uuritud ja samuti on tarvis seda tõestada. Allikates võidakse liivlaste kirikuid Riias nimetada mitesakslaste kirikuteks.

³²⁹ **Moora, Harri.** Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule / Meie rahvuskultuuri küsimusi. Koost. H. Runnel ja A. Marksoo. Tartu.: Ilmamaa, 2002. Lk. 239.

³³⁰ HLK, XXX, 5

³³¹ **Selart, Anti.** Slavery in the Eastern Baltic in the 12 th – 15 Centuries // *Schiavitù e servaggio nell' economia europea. secc. XI – XIII* S. 351 – 364._

3. Liivi ülikkond 14. – 16. sajandil

3.1. Liivi ülikkonna tegevusaladest 14 – 16. sajandil

Vana-Liivimaa riikide ühendus oli 14. saj. esimesel poolel juba välja kujunenud. Liivlaste, lätlaste, seelide, eestlaste, kuralaste ja semgalite alad, mille saksa ristisõdijad olid 13. sajandil vallutanud, jagunesid nelja piiskopkonna vahel: Riia, Tartu, Saare-Lääne ning Kuramaa. 1255. aastal sai Riia peapiiskopilinnaks. Kiriklikud territooriumid olid läbi põimunud suurima maaomaniku, Saksa ordu valdustega. Vana-Liivimaa formaalne kõrgeim võimukandja oli Riia peapiiskop, kelle nimetas ametisse Rooma paavst.³³²

Ka pärast kuralaste ja semgalite alistamist ei saanud keskaegse Liivimaa elanikkond magusast rahuajast rõõmu tunda. Juba 1297. a. tipnes Saksa ordu ja Riia linna vaheline tüli kodusõja puhkemisega.³³³ Saksa ordu Liivimaa haru vastu astusid välja ka piiskopid ja kodusõda jätkus ka 14. saj. Paavst Clemens V saatis Liivimaale oma kaplani Franciscus de Moliano, kes aastail 1311 – 1312. kuulas Riias üle tunnistajaid. Seoses tema tegevusega koostatud dokumendid räägivad neist kannatustest, mis põlisrahvastel tuli üle elada feodaalkillustumise aegsete sõdade tõttu.³³⁴ 14. sajandil halvenes liivlaste jt. pärismaalaste õiguslik ja majanduslik olukord. Selle põhjuseks on Vilho Niitemaa pidanud Saksa ordu vägivaldapolitiikat, mida see ei kasutatud ainult sõjalistel eesmärkidel Saksa ordu vaenlaste vastu. Saksa ordu oma ettevõtete teenindamist võidi alamatelt nõuda avalikku vägivalda kasutades. Saksa ordu ei kasutanud tööks oma ettevõtetes enam peamiselt sõjavange. Algul ei olnud regulaarne töö Saksa ordu hüvanguks siiski veel väga raske, sest mõisamajanduse areng oli algul küllaltki aeglane kuid ka teoorjus arenes edasi kooskõlas üha uute mõisate tekkimise ning arenguga.

Vaatamata sellele kutsus selline sunni all töötamine esile rahulolematust liivlaste, eestlaste, kuralaste ja semgalite seas.³³⁵ See teravdas tõenäoliselt suhteid ka sakslaste ning liivlaste vahel, mis viis 14. saj. keskel liivlaste ülestõusuni, milles osales ka liivlaste ülikuid.³³⁶ Sellised heitlikud olud said vaevalt jääda negatiivse mõjuta ka liivi ülikonnale. Kodusõdades tuli neil ehk tihtilugu sõdida oma maahärrade liitlastena, kuid peale muude

³³² **Kasekamp, Andres.** Balti riikide ajalugu / Tõlk. Marek Laane. Tallinn, 2011. Lk. 49.; Keskaegse Liivimaa jagunemisest eri riigikeste vahel annab ülevaate käesoleva töö lisa nr.1. Lk. 101.

³³³ Eesti ajalugu: Kronoloogia / Toimet. Sulev Vahtre. Tallinn, 1994. Lk. 36.

³³⁴ Eesti NSV ajaloo lugemik 1. / Koost. Juhan Kahk ja Artur Vassar. Tallinn, 1960. Lk. 66 – 71.

³³⁵ **Niitemaa, Vilho.** Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter // Suomalaisen Tiedoakatemia Toimituksia (edaspidi Niitemaa. U. F.) / S. B, N. 64. Helsinki 1949. S. 41 – 46.

³³⁶ See oli Sigulda ülestõus ja selle kohta on lähemalt kirjutatud käesoleva peatüki teises alapeatükis.

vastaspole võitlejate ka teiste liivi ülikute vastu, kes olid vastaspole maadel elavatena kohustatud võitlema vastaspolel. Maahärrade vasallidel ja nende läänimeestel kelle hulka kuulus vähemalt teatav osa ka liivi ülikonnast, lasus sõjateenistuskohustus, nad pidid maa kaitsel osalema, võimalik, et seda pidid tegema kõik mehed.³³⁷ Eri vaenupooltel võitlemine võis rikkuda liivi ülikute omavahelist suhtlemist, takistada liivi ülikonna ühtset arengut ja osalt halvata ka liivi ülikute kollektiivset aktiivsust tervikuna.

Kuivõrd said liivi ülikud veel 14. saj. ja hiljem edasi tegeleda kaubandusega, mis tõenäoliselt oli suure osa liivi ülikute tähtis tuluallikas juba varasematel sajanditel? Selle kohta on andmeid vähe.

Friedrich Benninghoven on rõhutanud, et sakslased olid valitsevad Vana-Liivimaa kaubanduses ja kõrgeltarenenud ning peenemaid käsitööoskusi nõudvatel käsitööaladel. Liivlastele ja lätlastele jäid kalandus, transporditööd, kaubanduslikud abitööd, linatöötlemine. Liivlased ning lätlased võisid keskajalgi häirimatult valmistada neile tavapäraseid ehteid ja tarbeasju.³³⁸ Kas aga sakslaste valitsemine kaubanduses tõrjus liivi ülikonna kaubandusest välja? Sellele vastuse saamiseks tuleb minna ka liivlaste vallutuseelsesse aega ning püüda selgusele jõuda, millisel määral võisid liivi ülikud siis tegeleda näiteks ülemerekaubandusega?

Vallutuseelsel ajal oli kaugkaubandus olnud liivi ülikute jaoks üks olulisemaid tuluallikaid.³³⁹ Liivi nobiliteet, kes tegeles ülemerekaubandusega, suutis aga juba 12. saj. viimase veerandi algusest üha väiksemat konkurentsi pakkuda saksa kaupmeestele. Seda mitte ainult ülemerekaubanduses vaid ka koguni Väina ja Pihkva vahelisel kaubateel, mis oli juba sajandeid liivi ülikute kauplemishuvist lähtuvalt oluline.³⁴⁰ 13. saj. algul loovutasid liivlased sakslastele koguni Väina suudmeala kuhu viimased hakkasid 1201. a. Riia linna rajama.³⁴¹

Riia sadamakoha minek sakslaste kontrolli alla riivas senisest veelgi teravamalt ülemerekaubandusega tegelevate liivi ülikute huve; saksa kaupmehed, vaimulikud jt. kehtestasid siin uusi reegleid, mille ühe näitena võib tuua Zemgale sadama keelu alla

³³⁷ Lätte, Mart. Eestlaste sõjalised kohustused keskajal. Magistritöö. Tartu, 2009. Lk. 19 – 37.

³³⁸ **Benninghoven, Friedrich.** Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann: Nord- und osteuropäische Gesichtstudien. Band 3/ Herausgegeben von Paul Johansen. August Friedrich Velmede Verlag.: Hamburg, 1961. S. 101.

³³⁹ **Munzinger, Mark.** The profits of the Cross: Merchant involvement in the Baltic Crusade (c. 1180 – 1230) // Journal of Medieval History 2006. N. 32. Pp. 163 – 185.

³⁴⁰ Võib oletada, et just liivi ülikud olid need, kes andsid ugalastele nõu rünnata Väinalt Pihkva poole teel olevaid saksa kaupmehi ja need paljaks röövida. Võimalik, et sel viisil tahtsid nad kõrvaldada tülikaid konkurente. Henriku teatel olid ugalastele saksa kaupmeeste röövimise nõu andnud liivlased. Vt. HLK, XI, 7.

³⁴¹ HLK, IV, 5.

panekut paavst Innocentius III poolt.³⁴² Zemgale sadama keelu alla panek oli Riia piiskopi Alberti palve, mille too vend Theoderichi vahendusel paavstile esitas. See soov väljendas saksa kaupmeeste huve suunata kaubavood Zemgale sadamast Riia sadamasse. Liivi ülikkond, oli faktiliselt, kuigi mitte õiguslikult, eemale tõrjutud Riia sadamakohast, kus juba 1210. aastal põletati Riia kodanike poolt maha ka Väina liivlaste küla.³⁴³ Väina alamjooksu sakslaste kontrolli alla mineku ja nende poolt Riia sadamakoha hõivamine polnud aga tõenäoliselt ainsad põhjused, miks liivi ülikud ei suutnud juba 12. saj. lõpul ja 13. saj. algul algul ülemerekaubanduses saksa kaupmeestega konkureerida.

Saksa kaupmeeste poolt kasutatavat laevatüüpi nimetati kokeks ning see oli 12. saj. teisel poolel ja 13. saj. algul Läänemerel uus laevatüüp ning üheks tema suureks eeliseks, senini Läänemere äärsete rahvaste poolt kasutatud laevade ees, oli tema suur laoruum, millega senised laevatüübid ehk ei suutnud võistelda. Koged olid kõrgepardalised ja see andis varahansa kaupmeestele kaitseelise kui kohalikud rahvad oma väiksemate laevadega kogedel sõitvaid kaupmehi juhtusid ründama.³⁴⁴

Liivi ülikkond oma kogedest tunduvalt väiksemate laevadega näiteks Lübeckist Riiga kaupa tuues võis kergesti jääda kahjumisse, kuna toodava kauba kogus jäi oluliselt alla saksa kaupmeeste poolt kogedel üle Läänemere toodust ning seetõttu oli saksa kaupmeestel samu kaupu rohkem, seetõttu võisid nad müüa neid koguni odavamalt. Põhjamaade laevad suutsid juba 11. saj. peale võtta kümneid tonne lasti.³⁴⁵ Kas aga liivi ülikutel nii suuri laevu oli ning kas nad seesugustega näiteks ka Alam-Saksamaa ning liivlaste alade vahel kaupu vedasid?

Võimalik, et liivi ülikud olid konkurentsivõitluses saksa kaupmeestele lootusetult kaotanud juba 12. saj. viimasel veerandil. Seda näib tõendavat Ivar Leimuse poolt uuritud numismaatiliste allikate kinnitatud väide, et eriti arvukalt saabus Vestfaali, Münsteri ja Kölni kaupmehi Liivimaale 1190. aasta paiku.³⁴⁶ Suurkaubanduses ja kaugkaubanduses valitsesid sakslased juba alates Riia linna asutamisest.³⁴⁷

Tegelenuks liivi ülikkond ka vallutusjärgsel ajal endiselt kaugkaubandusega, sellisel juhul oleks see allikates enam kinnitust leidnud. Mis täpsemalt oli põhjuseks, et liivi nobiliteet küllaltki varakult pidi loobuma ühest oma tähtsaimast elatusalast, milleks oli ülemerekaubandus? Oli kindlasti majanduslikke ning samuti ka sõjalis- poliitilisi põhjusi.

³⁴² HLK, IV, 7.

³⁴³ HLK, XIV, 5.

³⁴⁴ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. S. 20 – 22.

³⁴⁵ Leimus, Ivar. Kaupmees. Eesti aastal 1200 / Koost. ja toimet. Marika Mägi. Tallinn, 2003. Lk. 51.

³⁴⁶ Leimus, Ivar. Millal ja kust tuli saksa kaupmees Liivimaale ? //Akadeemia. 2002. Nr. 8. Lk. 1588 – 1601.

³⁴⁷ Benninghoven, Friedrich, Rigas Entstehung. S. 104.

Majanduslikku laadi põhjusena võib arvesse tulla, et liivlaste laevade mahutavus oli kogede omast väiksem, liivi ülikud aga ei suutnud endale kaubaveo tarvis kogesid muretseda, kuna koged olid kallid ja pealegi ei osanud liivlased ning nende naaberetnosed seesuguseid ehitada.

Olulise põhjusena võib aga esile tuua saksa kaupmeeste ja nendega hiljem liitunud ristisõdijate sõjalist üleolekut liivlastest. Sõjaline üleolek soodustas sakslaste ekspansiooni kiiret edenemist ning liivlaste alistamist; seetõttu pidid liivlased sakslastele loovutama ülemvõimu oma turu- ning sadamakohtades. Sellega seonduvalt jäi aga liivi ülikkond tõenäoliselt järjest rohkem kõrvale Läänemere kaugkaubandusest. Õiguslikult võisid liivi kaupmehed vallutusjärgsel ajal tollaseid sadamaid kasutada.³⁴⁸ Liivi ülikud võis ka koguni vallutusjärgsel ajal võtta oma laevadel ette hooajalisi kaubaretki üle Läänemere. Seda kinnitab 1225. a. Lüübeki tollidokument, kus teatatakse, et ka liivlastel lubatakse Lüübekis kaubelda tollivabalt.³⁴⁹ Seega ei saa väita, et liivi ülikud vallutusjärgsel ajal üle Läänemere suunduvaid kaubaretki üldse ei korraldanud. Kuid pigem tuleb neid siiski ehk vaadata kui erandlikumaid. Ka F. Benninghoven on küsinud: „Aga kuivõrd liivlased seda tollivabadust tõepoolest kasutasid?“³⁵⁰ Et liivi kaupmehed oma laevadel käisid veel ka vallutusjärgsel ajal Lüübekis kauplemas, selle kohta pole, peale ülalmainitud Lüübeki tollidokumendi, teisi olulisi allikaid, mis seda kinnitaksid. Seetõttu ei saa kinnitada, et 12. sajandi lõpul ja 13. sajandil olid liivlased ülemerekaubanduses üliaktiivsed ning käisid väga sagedasti oma laevadega Läänemere äärsetes sadamalinnades kauplemas. Võimalik, et saksa kaupmeeste järjest tugevnev konkurents tegi liivlaste oma ülemerekaubanduse vähetasuvaks. Kuna Liivimaa kaubandus oli väga suurel määral vahendustegevus Lääne- Euroopa ja Venemaa vahel, rändas suur osa nii idast kui läänest saabunud saadustest edasi.³⁵¹ Suurkaubandus andis kaupmeestele tulu kuid nõudis ka kulutusi, mida aga liivi ülikutest kaupmehed üksi ei jõudnud kanda. Koostöö saksa kaupmeestega võis liivi ülikutel olla, kuid vallutusjärgsel ajal ei arenenud see niivõrd edukaks, et liivlased oleksid suurkaubanduses olnud vähemalt edukad.

Ka andmed vene oma kaubandusest Läänemerel 12. sajandil ja 13. sajandi algul on väga napid. Paul Johanseni arvates ei saanud see olla elav.³⁵² Kui vene oma kaubandus ei

³⁴⁸ **Niitemaa, Vilho.** Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter (edaspidi: Niitemaa, Binnenhandel) // Suomalaisen Tiedoakatemia Toimituksia. S. B. N.76,2. Helsinki, 1952. S. 45.

³⁴⁹ **Benninghoven, Friedrich.** Rigas Entstehung. S. 21.

³⁵⁰ Sealsamas.

³⁵¹ Eesti ajalugu 2: Eesti Keskaeg / Toimet. Anti Selart. Lk. 212.

³⁵² **Johansen, Paul.** Novgorod und die Hanse // Sdr. aus: Städtewesen und Bürgertum als geschichtlichen Kräfte.: Gedächtnisschrift für Fritz Röhrig. Lübeck, 1953. S. 121 – 148, hier 130.

suutnud Läänemerel tugevneda, siis ei tuleks ka imestada kui seda ei suutnud väikese-arvulise ja küllaltki kitsal territooriumil elavate liivlaste ülemerekaubandus.

Kesk- ja väikekaubanduses osales aga liivi nobiliteet kindlasti ka vallutusjärgsel ajal. Liivi ülikud ning nende järglased suutsid küll siiski ka 14. saj. edasi tegeleda kesk- ja väikekaubandusega, kuigi liivlastest kaupmeeste arv, võrreldes saksa kaupmeestega jäi tõenäoliselt väikeseks. 13. saj. lõpul ja 14. saj. kaubandusega tegelenud 1397 nime seast on Friedrich Benninghoven leidnud ainult 35 isiku nime, kes tema arvates võisid olla liivlased.³⁵³ Võimalik, et üks kaubandusalal tegev liivi ülik oli 13. saj. lõpul Lambertus Lammeke Hoelempe, keda samas on nimetatud ka Hoelemme ja Hoylemme, kes kauples vahaga ja oli võimeline võtma 57 marka võlgu ja seda ka tagasi maksma, kuigi vajas selleks mitu aastat.³⁵⁴ Võla tagasi maksmist tema poolt tõendab see, et kõik sissekanded kus tema nimi esineb on läbi kriipsutatud. Lambert Hoelempe oli Riia linna mitterakslasest kodanik kes ei elanud küll Riias. Tema valdused aga olid Riia lähedal.³⁵⁵

Friedrich Benninghoveni arvates võis olla liivlane ka 14. saj. algul hobuste ning muudegi kaupadega kaubelnud Johannes de Lubeke, kelle elupaik oli Locusore. See oli väike Väina jõe saar, mis hiljem kandis lätipärast nime – Lībiešu sala, mis tähendab liivlaste saart, samuti nagu ka nagu selle saare saksapärase nime – Liveninsel. Friedrich Benninghoveni arvates võisid 13. saj lõpul ja 14. saj. algul olla liivi kaupmehed ka Steffan ja Varbele.³⁵⁶

Oma sotsiaalse staatuse poolest ei pruukinud kaugeltki kõik liivi kaupmehed kuuluda ülikutekihti, eriti võib see kehtida vaesemate väikekaupmeeste kohta, kes tihtilugu olid tavalised talupojad, kes tegelesid tihtilugu hooajaliselt sisekaubandusega. Talupojad säilitasid kuni keskaja lõpuni oma majapidamise ülejäägid vabalt linnaturul maha müüa.³⁵⁷ Paljudel jõukatel semgali liivi ja eesti ülikutel, sageli ka rikkamatel talupoegadel olid vallutusjärgsel ajal oma laevad.³⁵⁸

Kuid kindlasti oli kaupmeeste hulgas palju liivi ülikuid, sest juba vallutuseelsel ajal oli kauplemine ülikute üks tähtsamaid tuluallikaid.³⁵⁹ Vallutusjärgsel ajal soovisid aga liivi ülikud vaevalt seesugusest tuluallikast loobuda.

³⁵³ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. S. 32.

³⁵⁴ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. S. 104, 156.

³⁵⁵ Niitemaa, Binnenhandel. S. 57.

³⁵⁶ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. S. 155.

³⁵⁷ Eesti ajalugu 2: Eesti keskaeg / Toim. Anti Selart. Tartu, 2012. Lk. 217.

³⁵⁸ Niitemaa, Binnenhandel. S.

³⁵⁹ Vt. nt. North, Michael. Läänemere ajalugu: kaubandus ja kultuurid / Tõlk. Tea Vassiljeva. Toimet. Leino Pahtmaa. Tallinn, 1215. Lk. 29 – 41.

Et näiteks Lambert Hoelempe võis olla liivi ülik, on väga tõenäoline juba tema nime ja Riia lähedal asuva elupaiga järgi, kus liivlased juba varasematel aegadel tegelesid mesindusega, mis nähtub Riia linna ning selle ümbruse kaartidelt.³⁶⁰ Ka nii suure summa tagastada suutmine näitab Lambert Hoelempe jõukust ning edukat tegevust kaupmehena. Friedrich Benninghoveni arvates võis liivlane olla ka Johannes de Lubeke.³⁶¹ kuuluda liivi ülikute hulka, kuid tegemist võis ka olla Väina jõe väikesele saarele elama asunud talupojaga, kes oli asunud kauplema hobustega. Väina suudmealadel asusid ka tõenäoliselt liivlastest vabatalupoegade hulka kuuluvate Tote ning ka tema venna Aule põllumaad, kes võisid samuti kuuluda liivlaste sotsiaalse eliidi hulka. Vennad leppisid Dünamünde komtuuri Johannes Ungnadega kokku nende maavalduse piiride osas. Leping on sõlmitud 1335. aasta 6. detsembril.³⁶² Võimalik, et vennad tegelesid peale põlluharimise samuti ka mesindusega, mis oli paljude liivlaste, eriti aga Väina alamjooksul elavate liivlaste oluline tuluallikas.³⁶³ 14. saj. ja osalt hiljemgi oli Riia, Rodenpohise (*Rodenpoyse*), Kerholmi (tänapäeval Salaspils) ning veel mõnede piirkondade liivlaste jaoks mesindusega tegelemine endiselt oluline. Mesi oli tollal ainus magusaine ning ka vaha müümine võis osutada tulusaks. Seetõttu on tõenäoline, et need liivlaste perekonnad, kel oli palju mesitarusid, võisid mee ja vaha müügist saada märkimisväärset sissetulekut ning kuuluda liivlaste sotsiaalse eliidi hulka. Mõnelgi juhul löid liivlased ehk ka mesindusega tegelejate ühissettevõtteid ning seega võib nende mesitarusid käsitleda vahest mitmegi perekonna ühisvarana.

Riia lähedal elavad (Jake?) Ygelayl, Vealdesel ja Antzel oli 85 mesipuud, mis olid alles valmis tehtud ja samuti oli neil vanu mesipuid, mis peaaegu kõik mett andsid, kokku 60.³⁶⁴ Mesindusega tegeleti hoolsalt ka Rodenpohises, kus juba 1324 aastal on mainitud kellegi Pippingki mesipuid, Janil (*Yane*) ja Melewaldil oli 30 uut ning palju vanasid mesipuusid, Lembestil ja tema vendadel on olnud 66 mett andvat mesipuud.³⁶⁵ Stenholmi (Akmensala) liivlastel olik oguni 300 mesipuud, millest muidugi mitte kõik ei pruukinud mett anda. Agar mesindusega tegeleja oli 1344. a. ka Kerholmi Melose, kellel oli 17 vanemat kuid mett andvat mesipuud ning 23 uut.³⁶⁶ Kõik mesipuud ei pruukinud olla kaugeltki mitte teisaldatavad mesitarud, vaid mesipuuks loeti tollal samuti ka puude õõntes

³⁶⁰ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. Karten N. 1,3., Vt. ka Niitemaa, Binnenhandel. S. 59 – 60.

³⁶¹ Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung. S. 157.

³⁶² LGU I. N. 63.

³⁶³ Caune, Andris. Rīgas lībieši. Lpp. 37 – 88.

³⁶⁴ Sealsamas. Lk. 62 – 64.

³⁶⁵ Sealsamas. Lk.

³⁶⁶ Niitemaa. U. F. S. 58.

elavaid mesilasperesid, mis asusid nn. meemetsades. Sellistelegi mesipuudele olid sisse lõigatud nende omanike märgid. Küllaltki suure osa tollastest mesipuudest võisid juba tollal moodustada näiteks pakktarud, millel sai asukohta vahetada; neid sai viia ka turule. Selliste tarudega võisid 1349. aasta septembris Riia turule kärjemett viia ka Kercholmi liivlased, sellest tuleb käesolevas töös juttu veel edaspidi.

14. saj. heitlikes oludes, kus jätkusid võitlused leedulaste ja venelastega ja samuti toimusid kodusõjad, polnud kerge oma tegevusalal edukas olla liivi väikekaupmeestel, kes põhiliselt tegelesid lähikaubandusega, mõnikord võtsid ette aga ka pikemaid kaubaretki.

Üks seesuguste väikekaupmeeste hulka kuulunud, tõenäoliselt liivi ülik või liivi ülikute järglane võis olla ka Riia kodanik Kaykemele, kes koos oma kaaslaste Toxe, Kone, Arnoldo, kingsepa ametit pidava Thiederico, Sutore ja teistega läks 4. aprillil 1325. a. kaubaretkele, kuid Kaykemelet ja tema kaaslasi rünnati leedulaste poolt, neid rööviti ning nad sattusid lisaks veel vangistusse.³⁶⁷ 1346. a. keelati kaubaga ratsutamine läbi Preisi- ja Kuramaa ning isegi läbi Rootsi, samuti ei tohtinud kaupmeeste laevad mujalt välja purjetada kui ainult Riia, Tallinnast ja Pärnust. Novgorodi veeteed mööda tulles pidi sealt ka veeteed mööda lahkuma ning saaniteed mööda Novgorodi tulles sealt samuti ka saaniteega lahkuma.³⁶⁸ Kohustuslike väljaveosadamate kehtestamine Liivimaal oli hansalinnade huvides³⁶⁹ Kuid kohustuslike väljaveosadamate kehtestamine võis riivata mõnedegi liivi ülikute huve, kes veel keskmaa- ja lähikaubandusega tegelesid. Kasutada osavalt tee- ning ilmastikuolusid oma huvides, valida kaubaretkedel otseteid, mida saksa kaupmehed ei teadnud või pidasid liiga ohtlikeks, osata kohalikke keeli – seda kõike oskasid liivi ülikud tõenäoliselt hästi; kaubandusega tegelevates ülikuperedes anti kaubandusalased oskused ja kogemused edasi tõenäoliselt põlvest põlve. 13. saj. lõpul ja 14. saj. algul olid Riia hansakaupmehed tõusnud otsustavaks suurvõimuks kaubanduses, määrates oluliselt koguni Leedu ja laialdaste vene alade arengut. Riia oli juba 1282. aastal ühinenud Lübecki ja Visby saksa kogukonna vahel 1280. a. sõlmitud lepinguga kaubanduse kaitseks Öresundist Novgorodini.³⁷⁰ 13. sajandi lõpul ja 14. sajandi algul oli Riia tõusnud otsustavaks suurvõimuks kaubanduses. 1284. a. õnnestus Riial sõlmida lepingud Väina kauplemispiirkonda jäävate vürstidega.³⁷¹

³⁶⁷ LUB II. N. 710.

³⁶⁸ Eesti NSV ajaloo lugemik 1. / Koost. Juhan Kahk ja Artur Vassar. Tallinn, 1960. Lk. 90 – 92.

³⁶⁹ Vt. selle kohta Eesti ajalugu. 2: Eesti keskaeg / Koost ja toimet. Anti Selart. Tartu, 2012. Lk. 205 – 206.

³⁷⁰ Eesti ajalugu 2.: Keskaeg / Koost ja toimet. Anti Selart. Tartu, 2012. Lk. 204.

³⁷¹ **Detlef Kattinger.** Lübeck, Visby und Riga in der Handelsdiplomatie des *Gemeinen Kaufmanns* im 13. Jahrhundert. Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit. Beiträge zur Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Handelsbeziehungen und -wege im europäischen Rahmen / Hrsg. von

Mittesakslasi hakati alates 14. saj. keskpaigast kaubandusest kõrvale tõrjuma ja selle üheks peamiseks põhjuseks on peetud lõhe süvenemist sakslaste ja mittedakslaste vahel. 1354. aastal asutatud Mariengildi ei tohinud näiteks vastu võtta mittedakslasi.³⁷² Hansakaupmeestele seas kasulikke karjääri teha võis heal juhul vaid liivlane, kes millegi poolest ei erinenud sakslastest, seetõttu oli liivi ülikutel ka tarvilik saksapärase nimi. Neis tingimustes pole imestada liivi kaupmeeste püüde üle saksastuda ja saksa kaupmeestesse sulanduda. Kaubandusega tegelevaid liivlasi võis olla siiski tunduvalt rohkem kui on neid võimalik välja selgitada kaasajal, kuna paljud liivlased ei kandnud juba 13. ja 14. sajandil enam liivipäraseid nimesid ja kandsid juba saksapäraseid nimesid. Liivlaste osalemine keskaegse Liivimaa kaubanduses näitab siiski, et liivlased, sealhulgas ka liivi ülikud tegelesid agaralt kesk- ja väikekaubandusega ka vallutusjärgsel ajal.

Vähemalt teatud osa liivi sotsiaalse eliidi hulgast pidi 14.- 16. saj. jätkuvalt kandma ratsakäskjalgade läkitamise kohustust. See kohustus kehtis veel uusaja algul ning seda kandsid näiteks eestlaste aladel Koguva Hansken.³⁷³ Selle analoogia põhjal võib oletada, et liivlaste maavabadel oli samasuguseid kohustusi. Liivi ülikud aitasid seega kaasa teadete levikule keskaegsel Liivimaal, mis oli maahärradele väga oluline.

Kahtlemata oli liivi ülikutel veel mitmeid tegevusalasid; siinkirjutaja on piirdunud neist mõnede olulisemate lähema vaatluse alla võtmisega. Liivi ülikute tegevusalad 14. saj. ja hiljem jäid paljuski samaks nende tegevusaladega varasematel sajanditel.

3.2. Sigulda ülestõus ning selle võimalikud seosed liivi ülikonnaga

14. saj. esimesel poole Sigulda ning Turaida piirkonnas elanud liivi ülikute kohta on säilinud vähe andmeid. Hoolimata sellest on oluline teada saada, kas vastab tõele, et 14. saj. I poolel võis liivi ülikute olukord sedavõrd halveneda, et 1344. a. alanud ning 1345. a. lõppenud Sigulda ülestõusuga võis liituda koguni liivi ülikuid?

14. saj. olid Turaida liivlased juba osalt assimileeritud ning sel ajal ja hiljem asustatud küladele anti aga juba lätipäraseid nimesid.³⁷⁴ 1345. aasta algul pidi Saksa ordu Saaremaal ülestõusnutega võitlema ning leedulaste sõjavägi suurvürst Algirdase juhtimisel rüüstas siis Vana-Liivimaad kuni Valgani ja piiras sisse Sigulda ordulinnuse.³⁷⁵

Norbert Angermann und Paul Kaegbein. Lüneburg, 2001. S. 39 – 40.

³⁷² Niitemaa. U. F S. 47 – 69.

³⁷³ Lukas, Tõnis. Koguva Hansken / Eesti ajalugu elulugudes. Koost. Sulev Vahre. Tallinn, 1997. Lk. 22.

³⁷⁴ Beitina, Ligita, Rakstītās ziņas. Lpp. 22.

³⁷⁵ Vahre, Sulev, Liivimaa noorem riimkroonika. Lk. 108 – 109.

Võimalik, et juba 1344. a lõpul olid sakslaste vastu üles tõusnud Sigulda piirkonna liivlased. Neile on antud kiitev hinnang: „Seda, et liivlased säilitasid mitte ainult oma etnilise, vaid ka sotsiaalse eneseteadvuse kuni 14. sajandini välja, kinnitavad ka Hermann von Wartberge Liivimaa kroonika andmed leedu kuninga Algirdase rünnakust Sigulda piirkonda 1345. aastal, mil keegi liivlane esitlenud end terve liivi rahva poolt määratud kuningana.“³⁷⁶ Siiski olgu Herman von Wartberge poolt liivlaste ülestõusu ja suurvürst Algirdase saadikupuutumatus reegleid eirava teo kohta käiv informatsioon siinkohal tervikuna refereeritud: *Siit tungis ta edasi Riia ja Ādaži kaudu Sigulda piirkonda, kus Leedu kuninga juurde tuli üks liivlane nende vanemate hulgast ja seletas, et ta on vastristitute ja kogu lihtrahva poolt seatud kuningaks; kui too tahaks tema nõu kasutada, siis võiks ta kogu maa enese alla heita. Kuningas küsis temalt, mida tahetakse teha Liivimaa meistriga. Ta vastas, et nad tahavad tema koos kõigi sakslastega minema kihutada. Kuningas aga ütles: „Talupoeg, sina ei saa siin kuningaks!“ ja käskis tal Sigulda linnuse ees väljakul pea maha lüüa.*³⁷⁷

Herman von Wartbergel teatel kuningaks valitud liivlane oli pärit liivlaste vanemate hulgast (*quidam Livo de senioribus*). See asjaolu näitab, et ka teised liivi vanemad võisid olla ülestõusnute toetajad või koguni ülestõusnute sõjaväega liitunud.

Leedu suurvürsti käitumine tema juurde tulnud ülestõusnud liivlaste kuningaga tundub olevat igati loogikavastane. Liivlaste kuningas pakkus talle oma abi. Selle eest käskis suurvürst Algirdas liivlaste kuninga tappa.

Siinkirjutaja oletuse kohaselt tahtis Algirdas liivlaste poolt kuningaks valitud mehe hukkamisega jätta Saksa ordule endast muljet nagu „korra loojast“ keskaegsel Liivimaal. Tõenäoliselt oli Algirdas kuulnud eestlaste kuningate tapmisest Paides 1343. a. ja tahtis näidata, et tal pole ühist teed talupoegadest mässajatega ning nende poolt kuningaks valitud liivlasega. Arvatavasti tahtis Algirdas tollasele avalikkusele näidata, et temagi mõistab karmilt kohelda ülestõusnud talupoegi ja nende juhte. Liivlaste poolt kuningaks valitud mehe hukkamine otse leedulaste poolt piiratava Sigulda ordulinnuse esisel näib kinnitavat Algirdase soovi Saksa ordule ning tema liitastele ülestõusnute juhi hukkamist näitlikustada. Sisepiiratutel oli linnuseesisel väljakul toimuv hästi nähtav.

Ēvalds Mugurēvičs on selle kohta öelnud, et kahjuks ignoreerisid tookordsed valitsejad kohaliku etnose iseseisvumispüüdlusi ja mõtlesid ainult oma maa geopoliitiliste

³⁷⁶ Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur / Koost. ja toimet. Renāte Blumberga, Tapio Mäkeläinen, Karl Pajusa-lu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. Lk. 103.

³⁷⁷ **Vahstre, Sulev**, Liivimaa noorem riimkroonika. Lk. 109.

huvide teostamisele. Seetõttu oli ka liivlaste kuninga minek suurvürst Algirdase juurde sakslaste vastase võitluse asjus liivlaste kuninga jaoks letaalse tagajärjega.³⁷⁸ Vaevalt võisid ülestõusnud liivlased takistada neid geopoliitilisi huvisid teostumast. Mingitel põhjustel tahtis suurvürst Algirdas Saksa ordule meeldida, vahest lootis ta Saksa ordu esindajatega hakata pidama Leedu jaoks soodsaid läbirääkimisi. Algirdasel oli ehk vaja laiali ajada relvastatud liivi ülestõusnud ja nende kuninga mõrvamine aitas sellele ka tublisti kaasa, sest ülestõusnud jäid juhita. On teada, et pärast liivlaste kuninga tapmist läks Algirdas oma sõjaväega Turaida ja Krimulda piirkonda, kus purustas kõik kirikud ja tappis preestrid ning leedulaste poolt olevat surmatud 2000 inimest, osa inimesi aga vangi viidud.³⁷⁹ Võib olla sai Algirdas liivlaste kuningalt, enne tema hukkamist, Turaida ja Krimulda piirkonna kohta mingit informatsiooni selle piirkonna jõukuse ning samas ka kaitsetuse kohta, mis kallutas Algirdast tema poolt juhivat sõjaväge just nimelt sinna pöörama? Ülestõusnud liivlaste salk, nende kuningaga eesotsas, oleks külasid leedulaste vastu kaitstes leedulastele kaotusigi tekitada.

Pärast Jüriöö ülestõusu lõplikku mahasurumist 1345. a. võidi sakslaste poolt ehk hakata koguni liivlastesse, nende ülikutesse ja ülikute järglastesse suhtuma tõrjuvamalt, kuigi kirjalikke allikaid mis seda otseselt kinnitavad ei ole. Vaevalt võis aga uudis Sigulda ümbruse liivlaste ülestõusust jääda laiema levikuta ja seetõttu võidi sakslaste poolt ka pärast 1345. aastat jälgida liivlaste seas valitsevaid meeleolusid selleks, et aegsasti ennetada liivlaste ülestõusude puhkemist. Jüriöö ülestõus oli põhjustanud sakslastele palju inimkaotusi ja samuti ka majanduslikku kahju. Sakslased arvestasid väga tõsiselt ülestõusu võimalikku levimist uutele aladele. Sigulda ülestõus näitas, et liivlased olid toiminud eestlaste eeskujul. Nemadki olid alustanud ülestõusu ning võimalik, et just liivi ülikkonna eestvedamisel. Sest tekkinud olukorras kui alustati ülestõusu oli vaja sõjapealikku ja ülestõusnute juhti. Selleks võidi valida aga keegi liivi ülikkonna seast, kes oli rahulolematu sakslastest maahärrade ülemvõimuga ja tõenäoliselt oli liivlaste eesmärgiks seatud maa vabastamine saksa maahärrade ülemvõimust. Seda lubavad oletada ülestõusnud liivlaste poolt kuningaks valitud mehe sõnad sakslastest, sakslaste ja koos nendega ka ordumeistri minema kihutamisest.

Võimalik, et just 1345. a. lõppenud Sigulda ülestõusu järel teravnenud suhetest liivlaste ning sakslaste vahel annab ehk tunnistust ka 1349. a. 29. septembril Kercholmi

³⁷⁸ **Mugurēvičs, Ēvalds.** Priekšvārds / Vartberges Hermana Livonijas Hronika. No latīņu valdas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs. Rīga, 2005. Lpp. 29.

³⁷⁹ Sealsamas.

(Salaspilsi) liivlaste ja Riia linnakodanike vahel Riia turul mesipuude pärast puhkenud tüli. Seda tüli pidi lõpuks lahendama tulema koguni Goswin von Herike. Riia linna kodanikud süüdistasid liivlasi, et need on turule toonud vanad mesipuud, milles riknenud mesi.³⁸⁰ Asjaolu, et ei peetud paljaks tüli lahendamiseks ordumeister Goswin von Heriket kohale kutsuda näitab, et liivlaste ja Riia kodanike vahelise tüli lahendamine oli väga tähtis. Ning kuna liivlaste vastu esitati seesugune süüdistus ehk nimelt sakslastest Riia linnakodanike poolt, siis oli tüli lahendamata jätmise tõttu ehk karta koguni tõsisemaid konflikte Väina liivlaste ja sakslaste vahel.

Maahärradel õnnestus siiski ära hoida, et liivlaste ülestõuse ei puhkenud ka pärast 1345. aastat. Keskaegsel liivimaal teravnesid 14. sajandi keskel teravnesid sakslaste ja mittedakslaste suhted ja oma osa võis sellel olla ka Jüriöö ülestõusul ja selle järelkajadel. Liivlaste ja lätlastega asustatud aladel ei toimunud nii suurt ja laiaulatuslikku ülestõusu, mis oleks olnud võrreldav osal eestlastega asustatud aladel puhkenud Jüriöö ülestõusuga. Liivlased alustasid küll sakslaste vastu suunatud ülestõusu, seoses selle juhi surmamisega suurvürst Algirdase poolt, lämmatati Sigulda ümbruses elavate liivlaste algatatud ülestõus veel enne kui see jõudis laieneda. Arvatavasti oli 1345. aastal lõppenud Sigulda ülestõus liivlaste ülestõusudest viimane, sest kirjalikes allikates pole teateid hilisematest liivlaste ülestõusudest.

3.3. Liivi ülikonna lõplik assimileerumine 14. – 16. saj.

14. sajandi algus ei toonud tõenäoliselt positiivseid muutusi kaasa liivi etnose ning ka liivi ülikonna jaoks. Liivimaa liivlaste assimileerumine ja liivlastega asustatud piirkondade ahenemine on ilmne juba 14. saj.³⁸¹ Keskaegsetes allikates liivlasi sageli teistest kohalikest rahvastest ja hõimudest ei eristatud, neid võidi lihtsalt märkida sõnaga „mittesakslane,“ sellel sõnal puudus keskajal väärtushinnaguline tähendus. Riias kasutati ametlikes dokumentides sõna *Undutsche* levinult juba 14. saj.³⁸²

14. saj. keskel saksa riikidest Balti mere idakaldale rändajate tulv vähenes katkuepidemia tõttu, mis tugevalt mõjutas Riias elanikkonna kahanemist.³⁸³ See võis väga

³⁸⁰ LUB I 2, N. 894. Selle tüli kohta vt. ka **Caune, Andris**. Rīgas lībieši. Lpp. 48 – 49.

³⁸¹ **Beitiņa, Ligita**. Rakstītas ziņas. Lpp. 22.

³⁸² **Lenz, Wilhelm**. Undeutsch. Bemerkungen zu einem besonderen Begriff der baltischen Geschichte.: Aus der Geschichte Alt-Livlands: Festschrift für Hans von zur Mühlen zum 90. Geburtstag / Hrsg. Bernhard Jähning, Klaus Militzer. Münster, 2004. S. 169 – 184, hier 170 – 172.

³⁸³ **Benninghoven, Friedrich**. Rigas Entstehung. S. 102

oluliselt väheneda ka liivlaste arvukust nii Riia linnas kui kaugemal. Katku ohvriteks võisid jääda seega ka paljud liivi ülikud.

Enn Tarveli arvates esinevad 13.-16. sajandi ürikutes esinevad liivlased oma isikunimedega.³⁸⁴ See võib osalt nii olla, kuid tuleb silmas pidada, et juba 13. saj. hakati liivlastele panema saksa nimesid.³⁸⁵ Seetõttu on uurijatel sageli võimatu selgusele jõuda selles, kas keskaegsetes dokumentides esinev isikunimi võis kuuluda liivlasele? Võib olla ka osalt seetõttu on ka arvatavaid liivi ülikuid nimeliselt juba 14. saj. lõpust kuni 16. sajandini üpris vähe teada. Pealegi võis ka sakslane, lätlane, eestlane või mõne muu rahva esindaja mõnigi kord kanda nime, mis uurijaile tundub liivipärane.

Mingi suurema tüli pärast pidid 1385. a. Riia peapiiskopi ees vastust andma tema vasallid Henneke Pitkever ja tema vend Otto Pitkever. Neid süüdistati tapmises ning ka vigastuste tekitamises Riia peapiiskopi maadel. Vendadele Pitkeveridele maa läänistamine toimus järgmiselt: pärast seda kui Henneke Pitkever, Riia peapiiskopkonna vasall, oli tunnustanudki kokkulepet oma läänihärraga, *võttis ta kohe oma mantli seljast, pani vöö ja pussi kõrvale ja langedes põlvedele peapiiskopi ette palus teda aupaklikult kokkupandud kätega alandlikult teda armus vastu võtta ja andestada sõna ja teoga haavamised.* Kui selle järel peapiiskop juuresolevate vasallide palvel omalt poolt tunnustas kokkulepet, *„tõstis ta armus üles tema ees põlvitava ja endale isa mõisate läänistamist paluva Hennekini ja läänistas enne tema, siis Otto Pitkeveri, kes samuti venna kombel tema ees põlvitas ja palus isa mõisate läänistamist üksteise järel suuandmistega. Selle järel tõusid mõlemad üles ja vandudes ülestõstetud sõrmedega neile etteöeldud vannet, tõotasid oma härrale peapiiskopile meeskonda ja truudust.*³⁸⁶

Pole kahjuks siiski kindlalt teada, kas vennad Pitkeverid ei võinud olla näiteks eestlased või koguni lätlased? Pole aga ka välistatud, et tegemist oli siiski liivi ülikutega. Samuti ei saa täiesti kindlalt liivi ülikuteks või nende järglasteks pidada ka 1476. a. ordumeister Finke Overbachilt Salaspilsi piirkonnas maad saanud Wilhelm ja Heneh Pitkejanist.³⁸⁷ Isiku või ka ala etnilise kuuluvuse määramise keerukusele, mõnelgi juhul koguni võimatusele on tähelepanu juhtinud ka Enn Tarvel: „Isiku- ja hüüdnimed ei osuta ju otseteed etnilisele kuuluvusele. Otsesed rahvusmääratlused esinevad allikates väga harva ja tavaliselt siis, kui inimene elas muukeelses keskkonnas.“³⁸⁸

³⁸⁴ Tarvel, Enn. AK. Lk. 29.

³⁸⁵ Heaks näiteks selle kohta, on see, et Kaupo poeg kandis nime Bertold. Vt. HLK, XIV, 8.

³⁸⁶ Eesti rahva ajalugu, 2. Lk. 1024.

³⁸⁷ Graudonis, Jānis. Livs of the River Gauja. P. 5.

³⁸⁸ Tarvel, Enn, AK. Lk. 29.

Heinrich Laakmanni tähelepanekute kohaselt on juba 14. saj. haldus- ning ka maksustusüksuse tähenduses sõna pagast kasutusel ka liivlaste aladel. Liivlaste aladel olnud pagastite kohta on Heinrich Laakmann lisanud selgituseks: „Need on maahärrade ja suurvasallide maaomanduslikud haldusüksused. Nii nagu vakused Eestis koosnesid nad paljudest küladest.”³⁸⁹ Praegu on sõna pagasts Lātis senini kasutusel valla tähenduses. Võimalik, et vallutuseelsel ajal võidi liivlastega asustatud alal mitmest külast koosnevat haldus- ja maksustuspiirkonda nimetada pagastiks latgali pagastsite eeskujul. Kubesele (Krimulda) piirkonnas on olnud 14. saj neli pagastit. Kas kõigis Kubesele pagastites oli sel ajal segaasustus ning milline oli sel ajal neis pagastites näiteks liivi ülikute roll? Võimalik, et 14. saj. ja 15. saj omandasid seal juhtpositsiooni juba lātlased ning liivi ülikud minetasid seal oma senise tähtsuse maksude kogumise korraldajaina sõjapealikenä jne.

Veel 13. saj. keskel on dokumentides mainitud Turaida liivlaste maid, kes võisid olla väikevasallid kuid 14. saj. Turaida liivlased olid juba assimileerunud lātlastega.³⁹⁰ Väikevasallide majapidamised ei olnud pahatihti juba ainuüksi põllumaade vähesuse tõttu pikas perspektiivis jätkusuutlikud. Kui siia lisada sagedased sõjad, mil läänimees vaenlaste rüüsteretkede tõttu võis täielikult laostuda, ikaldused, nālg ja taudid, mille tõttu ülikute majapidamistes võis tulla nappus töökätest, samuti läänimehe enda maahärra juures sõjateenistuses oldud aeg, mille tõttu läänimees võis kaotada tervise, mõnedel juhtudel koguni elu, nähtub, et laostumine ja selle tagajärjel ühiskonnas sotsiaalselt madalamale astmele langemine ei saanud läänimeeste juureski olla täiesti välistatud. Liivlastega asustatud aladele tuli vaid vähehaaval juurde koloniste saksa aladelt. Siin, eriti maapiirkondades polnud saksa kolonistide juurdevool laialdane ja ulatuslik. Siiski hakkas ajapikku etniline tasakaal tugevasti liivlaste kahjuks muutuma. Seetõttu saab 14. saj. lõpust kuni Vana- Liivimaa kokkuvarisemiseni rääkida veel vaid liivi ülikonna kui liivlaste kõrgkihi jäänustest, mitte aga neist kui terviklikust liivlaste ühiskonna kihist.

Uusaja alguseks olid Liivimaa liivlased iseseisva etnosena jõudnud juba väljasuremisele küllaltki lähedale. Seetõttu saab ka liivi ülikonnast 15. ja 16. saj. juba rääkida vaid sümboolsemas tähenduses. Johann Renner ongi 16. saj. veel rääkinud liivlastest ja nende privileegidest, millel Johann Renneri eluajal oligi ehk veel ainult sümboolne tähendus: „*Nimi Liivimaa pärineb rahvalt, liivlastelt, kes esimestena ristiusu vastu võtsid, nagu ülemal mainitud; sestap on neil ka veel tänapäeval privileegid, et nad Riias gilditoas*

³⁸⁹ **Laakmann, Heinrich.** Estland und Livland in frühgeschichtlichen Zeit. Leipzig.: Hirzel, (1939?). S. 222.

³⁹⁰ **Beitiņa, Līgita.** Rakstītās ziņas par Turaidas un Kubeseles līvu ciemiem // Gaujas lībieši Latvijas kultūr- vēsturē: apdzīvotības problemas 1998. gada 29. augusta konferences materiāli. Turaidas muzejrezervats, 1999. Lpp. 22 – 27.

*end võivad lasta liikmeks võtta ja seal juua, mida muidu ühelgi Liivimaa talupojal, kui rikas ta ka poleks, ei lubata.*³⁹¹

16. sajandiks olid liivi ülikud ja nende järglased saksastunud või lätistunud, kuigi mitte kõik nad polnud ehk liivi keelt veel unustanud. Liivi ülikkonna hiilgeaegadeks võiks pidada vallutuseelset aega ja osalt ka esimest vallutusjärgset sajandit. Sel ajal oli liivi ülikkond veel arvukas ja omas ka võimu liivlaste ühiskonna kesk- ja alamkihi üle.

Liivimaa liivlaste väljasuremise peapõhjusteks on peetud sõdu ja epideemiaid.³⁹² Ometi pole Liivimaa liivlaste nobiliteedi ja hiljem ka kogu etnose ajalooareenilt kadumise seonduvad küsimused veel lõplikult lahendatud. Jätkuvalt oleks vaja uurida Liivimaa liivlaste ülikkonda vallutuseelset ajal ja nende osa keskaegse Liivimaa kujunemisel. Väga oluliseks on Enn Tarvel pidanud liivlaste asustusajaloo uurimist.³⁹³

Riias elanud liivi kogukonna teema peaks paeluma uurijaid ka tulevikus. Juba vallutuseelset ajal Riias elanud liivlastest on kirjutanud ka Henrik.³⁹⁴ Liivlaste arv võis veel koguni 15. saj. keskel olla küllaltki suur, sest Riia toompraosti Dietrich Nageli teatel oli 1450. aastal kolmandik Riia elanikkonnas lätlased ja teised mittesakslased.³⁹⁵ Vallutusjärgsel ajal Riia linna asunute seas võis olla teataval määral ka liivi ülikuid, kes aga peagi sulandusid peamiselt lätlastesse ja sakslastesse. Kas liivi ülikud läksid Riia linna elama vaid selleks, et hakata vaid lootsideks, koormakandjateks, voorimeesteks, sulasteks ja teenijateks koos Riiga tulnud eestlaste ja lätlastega, nagu on loetlenud Riiga asunud mittesakslaste seal omandatud võimalikke ameteid Reinhard Wittram?³⁹⁶ Või oli liivi ülikutel ja teistelgi liivlastel võimalik Riias omandada ka tulusamaid ning tähtsamaid ametikohti ning teha tulusat karjääri nagu tegi mittesakslane ning oletatavalt eestlane Johan Pulck, kes tõusis 1522. a. koguni Saare-Lääne piiskopkonna toomkapiitli liikmeks?³⁹⁷

Liivi ülikkonnale ja neist sotsiaalselt madalamatele astmetele jäävatele liivlastele ei jättnud tõenäoliselt kahjulikku mõju avaldamata keskajal toimunud ümberkorraldused võimukeskuste ümberpaigutamisel. Carsten Goehrke väitel kaotasid, pärast seda kui ülemvõim Liivimaal läks välismaiste isandate kätte, oma senise tähtsuse ka liivlaste linnused,

³⁹¹ **Johann, Renner.** Liivimaa ajalugu 1556 – 1561 / Tõlk. keskalamsaksa k. Ivar Leimus. Värsid lad. k. Enn Tarvel. Tallinn.: Olion. Lk. 158.

³⁹² Liivlased. Lk. 103.

³⁹³ **Tarvel, Enn.** AK. Lk. 28 – 35.

³⁹⁴ HLK, X, 8.

³⁹⁵ **Reinhard Wittram.** Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland 1180 – 1918. Grundzüge und Durchblicke. Mit 7 Karten nebst Erläuterung von H. Laakmann. München.: Oldenbourg. 1954. S. 47.

³⁹⁶ Sealsamas.

³⁹⁷ **Lukas, Tõnis.** Johann Pulck / Eesti ajalugu elulugudes. Koost. Sulev Vahtre. Lk. 20 – 21.

millel seni olid olnud peale kaitsefunktsioonide ka võimukeskuste funktsioonid. Nende asemele tulid kivilinnused ja Kesk-Euroopa eeskujul ehitatud lossid, samuti ka linnad,³⁹⁸ Kõik liivlaste linnused ei läinud välismaiste isandate kätte otse vallutusjärgse aja esimestel aastatel. Siin võib näiteks tuua kasvõi Sattesele linnuse,³⁹⁹ kuid Carsten Goehrke eeltoodud väide on üldiselt kahtlemata õige. Seni liivlaste linnusteks olnud linnuste unarusse jätmine ja võimukeskustena kõrvaldamine, lõhkumine või koguni põletamine uue võimu esindajate käsul⁴⁰⁰ võis vähendada nende liivi ülikute tähtsust ja võimu, kelle võimukeskusteks olid need linnused juba vallutuseelse aja lõpuperioodil. Asemele ehitati siiski küll kivilinnuseid, kuid üldreeglina ei jäänud võim nendes uutes linnustes enam liivi ülikutele. Ka võisid need üpris sageli paikneda liivlaste muinaslinnustest hoopis kaugemal.

See võis mõnelgi juhul kaasa tuua muutusi ka liivlaste asustuse paiknemises, sest külade elanikud võisid vahetada elupaika ja minna elama uute kivilinnuste lähedusse, kus loodeti paremaid kaitsevõimalusi ka vaenlaste kallaletungide korral. Alates 14. sajandist võis liivi nobiliteet tunda end senisest rohkem ühiskonna sotsiaalsel astmestikul madalamal olevatest liivlaste ja teiste kohalike etnoste sotsiaalsetest gruppidest eraldi ja kõrgemal seisva grupina. Sellesse sotsiaalsesse gruppi olid jõudnud vaid osa vallutuseelsel ajal elanud liivi ülikute järglastest. Sinna võis ehk siiski kuuluda küllaltki vähe liivi ülikuid, võrreldes liivi ülikute arvuga vallutuseelsel ajal. Osa liivi ülikuid langesid taudide ohvriks või lahingutes, osa liivi ülikutest ning nende järglastest vaesusid sõdade ja taudide tõttu ning paremal juhul tõrjuti võimulolijate poolt keskaegse Liivimaa ühiskonna sotsiaalsel võimuastmestikul madalamale astmele, halvemal juhul koguni vangistati. Põhjuseks võis olla näiteks nende sõdimine saksa vallutajate vastu. Kuid täpsema hinnangu andmine liivi ülikonna arvukuse kohta vallutusjärgses ühiskonnas ei ole vastavate allikate vähesuse tõttu tänapäeval kahjuks enam võimalik. Vallutusjärgsesse liivi ülikkonda võis lisanduda siiski ka üksikuid tavalisi liivlasi, kes muutusid alles vallutusjärgsel ajal liivi nobiliteedi hulka kuuluvateks, näiteks eriliste sõjaliste teenete eest maahärradele, ilma, et nad oleksid põlvnenud vallutuseelsel ajal elanud liivi ülikutest. Keskaja rangelt astmelises ühiskonnas oli aga tõus ühiskonna sotsiaalselt madalamatelt astmetelt kõrgematele üpris keeruline ja liivi etnose juures ehk ka küllaltki harva esinev nähtus. Läbi aegade on ülikkond tahtnud omada võimalikult rohkem ja võimalikult suuri privileege ning seega võisid ka paljud liivi ülikkonna seas soovida, et nad jõuaksid keskaegsel võimuastmestikul veelgi kõrgemale või

³⁹⁸ **Goehrke, Carsten.** Siedlungsgeschichte des Osbaltikums. Eine Forschungsbilanz // Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. 37. Jahrgang 1988, Heft 4. S. 550 – 552.

³⁹⁹ Vt. viide nr.

⁴⁰⁰ Siin sobivad näidetena tuua liivlaste linnuste lõhkumised ja põletamised aastal 1212. Vt. HLK, XVI, 3,4.

ka vähemalt säilitaksid senise võimupositsiooni ja jõukuse. Oludes, kus liivi etnose hulka kuulumise rõhutamine oli liigne või koguni kahjulik jäi võimalus muuta identiteeti ning saksastuda, seda enam, et Vana-Liivimaa riigikeeleks oli saanud alamsaksa dialekt,⁴⁰¹ mida oskamata vallutusjärgse aja liivi ülikutel oli üldjuhul peaaegu võimatu tollases ühiskonnas oma ülikustaatust säilitada. Liivi ülikute saksastumine oli seega ka identiteedimuutus, sest saksastumise järel identifitseerisid nad üldjuhul ennast sakslastena ja seesugused ülikud ning tavaliselt ka nende lähisugulased ei pruukinud liivi keelt kasutada enam isegi kodus räägitava keelena. Liivi keele oskus ajapikku seesugustes ülikusuguvõsades ka kadus ning seetõttu ei saanudki nad hiljem ka parima tahtmise korral kasutada liivi keelt kodukeelena.

Liivi ülikonna identiteedimuutus, üldjuhul liivlastest sakslasteks, ei olnud keskaegses Euroopas midagi eriskummalist või koguni traagilist. See oli paljude hõimude ja rahvaste ülikonnagi juures täiesti tavaline nähtus. Olla näiteks mitesakslane tähendas Vana-Liivimaal tihtilugu ka väiksemat sissetulekut ja madalamaid ning vähem prestiižseid ametikohti. Eriti vastumeelne võis liivi ülikutele olla, ülikonna seast väljatõrjumise tagajärjel, loobumine tähtsatest esindusfunktsioonidest, maahärrade poolt antud kohustus-test, mille täitmisel ülikud võisid saada tihti ka varalist kasu jms., juhul kui maahärrad neid mingitel põhjustel enam vasallideks ei tunnistanud. Muidugi lubas liivi ülikute jõukus neil kasutada näiteks alamsaksa dialekti valdavaid tõlke, kuid rääkida ise alamsaksa keelemurret tähendas olla ise sakslastega võrdne ning samuti saada ka ise paremini aru kõigest Vana-Liivimaal ning meretagustes saksa riikides toimuvast. Kindlasti leidsid seesugused alam-saksa keelt rääkivad liivi ülikud suuremat vastutulelikkust ka maahärrade juures, võrreldes nende liivi ülikutega, kes mingil põhjusel alam-saksa dialekti ei valdanud. Seesugustele liivi ülikutel olid vajalikud tõlgid. Kuid suhtlemine sakslastega parandas üldiselt liivlastel sakslastest arusaamist ning võimalik, et ka vastupidi.

Liivi asustuse taandumine ei toimunud kõikjal üheaegselt, seda näitavad ka Enn Tarveli tähelepanekud, mille kohaselt on küll võimalik seletada liivi asustuse taandumist laastavate sõdade ajavahemikus 1558 – 1629. Kuid kindlasti mitte kõikjal, sest Turaidas ning Krimuldas paistab olevat liivi asustus taandunud aga juba ka enne Vene – Liivimaa sõja algust (s. t. enne 1558. aastat).⁴⁰² Kõigi ülaltoodud küsimuste lahendamiseks on vajalik edasine uurimine, sest Koiva liivlaste südamaadel toimunud talude tühjaks jäämine ei olegi vahest põhjendatav ainult demograafiliste protsessidega. Käesoleva peatüki teises alapeatükis on siinkirjutaja põgusalt peatunud ka Leedu suurvürsti Algirdase rüüsteretkel

⁴⁰¹ Švābe, Arveds. Lettlands historia. Stockholm, 1961. S. 23.

⁴⁰² Tarvel, Enn. Ajaloo kimbatused. Lk. 35.

Turaida piirkonnas. Juba see võis anda suure tagasilöögi Turaida piirkonnas juba lätlastega segunema hakanud liivi asustusele. Pole ka teada, kas Saksa ordu ja Riia peapiiskopkonna vasallid võtsid 1345. aastal ette mõne karistusretke ka Sigulda ja Turaida ümbruses asuvate liivi külade vastu. Juhul kui lisaks Algirdase rüüsteretkele tabasid Koiva liivlaste külasid sakslaste karistusretk või koguni karistusretked, pole ime, et liivi asustus Turaida piirkonnas sai juba 14. sajandil tublisti kannatada, millest see ei suutnud toibuda enam kui 200 aasta jooksul ning hääbus hiljem lõplikult.

Turaida piirkonnas võis liivlaste asustus hävida tõenäoliselt mitmete ebasoodsate asjaolude kokkulangemise tõttu. Nendeks võisid olla näiteks juba eespool mainitud Leedu suurvürst Algirdase rüüsteretk just sellesse piirkonda, ning neljateistkümnenda sajandi keskel Riiasse jõudnud ning tõenäoliselt sealt ka Koiva liivlaste asualadele jõudnud katk. Negatiivset mõju võisid, ehk avaldada ka viletsad põllu- majandusaastad, mil viljasaagid olid kehvad, samuti ka võimalik liivlaste väljaränne Turaida piirkonnast mujale.

Alati on võimalik liivi ülikkonna vähenemise ja hiljem kadumise muude põhjuste kõrval esile tuua asjaolu, et liivlaste, eestlaste ja teiste kohalike etnoste seast pärinevad läänimehed ei olnud geneetiliselt saksa vallutajatega seotud ning said oma valdused vaid saksa läänimeestega võrreldes “piiratud” õiguse alusel, samuti olevat selline grupp läänimehi tekkinud alles 13. saj. teisel poolel ning 14. saj. alguses.⁴⁰³ Kuid need väited vajavad siiski ka piisavalt tõestusmaterjali. Asjaolu, et liivlastest läänimeeste lääniürikuid tänapäevaks peaaegu polegi säilinud, ei tõenda veel, et liivi ülikute lääniõigusi piirati juba liivlaste jaoks esimestest vallutusjärgsetest aastatest. Kõigile lääni saajatele ei antud ehk ka läänikirju; olid olemas lääniraamatud, kuhu lääni saaja kohta tehti vastav sissekanne.⁴⁰⁴

„Kahtlemata seisis uute maaisandate ees oma vasallide valimisel keeruline valik: kas eelistada kohalikke olusid tundvaid ja kohalikku tugivõrgustikku omavaid, kuid võõra keele- ning kultuuritaustaga ning hiljutises sõjas vaenupoolel olnud vastristituid, või siis keelelt ja kultuuriliselt omasid, kuid valitsevas ühiskonnas kandepinnata “päris” kristlastest kandidaate.“⁴⁰⁵ Eriti hoolikalt võisid maahärrad valida läänimehi nendesse piirkondadesse, mis paiknesid tähtsate veeteede vahetus läheduses ning olid seega olulised kaubanduslikus ja ka sõjalises mõttes.

⁴⁰³ Матузова, Вера, Назарова, Елена. Местные ленники в Пруссии и Ливонии в начале XIV в. (Проблема заимствования или параллельного развития)? (edaspidi: Матузова В., Назарова, Е. М. Л.) // Lituania. 1997. C. 35 – 43.

⁴⁰⁴ Sealsamas.

⁴⁰⁵ Eesti ajalugu 2: Keskaeg / Koost. ja toimet Anti Selart. Tartu, 2012. Lk. 64.

Uued maaisandad ei pidanud vallutusjärgsetel aastakümnetel läänistamise juures lääni soovija kuulumist liivi etnose hulka lääni andmist välistavaks teguriks. Seda tõendab ka lääni andmine liivi ülikule Manegintele⁴⁰⁶ ja liivi ülikute maade läänistamisest tõrjumise versiooni kummutamiseks on sedasama fakti kasutanud ka Vera Matuzova ja Jelena Nazarova.⁴⁰⁷ Siinkirjutaja ei ole leidnud dokumentaalselt tõendatud näiteid selle kohta, et läänide andmisel oli määrav lääni saaja etniline kuuluvus. Juhul kui liivi ülik sõdis saksa vallutajate vastasleeris võidi muidugi keelduda talle lääni andmisest.

Sama kehtib ka liivi talupoegade kohta, keda võidi nende taludest minema kihutada ehk ainult erandjuhtudel, sõjaolukorras ja siis kui nad sõdisid saksa vallutajate vastu. Maahärradel oli soov saada endale heal järjel, kuulekas ja makse maksev talupoegkond. Kui võeti vastu uusasunikke, soovisid maahärrad sinna vaid neid, kes tühjaks jäänud maadel oleksid endistele omanikele tõsiselt võetavad asendajad.⁴⁰⁸

Liivimaale ei tulnud keskajal ja uusaja algul saksa riikidest nii palju uusasunikke kui näiteks Preisi-Leedu aladele.⁴⁰⁹ Muinaspreislased, kes alistati Saksa ordu poolt liivlastest hiljem, assimileerusid sakslaste ja teiste rahvastega ja uusaja algupoolel kadusid muinaspreislaste järglased, koos oma nobiliteediga eraldi etnosena ajalooareenilt.

Preisimaal oli vaba põllumaad rohkem kui keskaegsel Liivimaal, kus põllumajanduslikuks kasutuseks kõlbulikke maid, mida saanuks läänideks jagada, ilma seniseid talumaid maad tükeldamata ja talupoegade huve riivamata, praktiliselt enam polnud. Kuna maahärrad vajasisid võimalikult rohkem läänimehi, kelle abiga oma maid kaitsta, pidid nad nüüd lausa 16. saj. keskpaigani, mil Vana-Liivimaa lagunes, etendama mittesakslaste hulgast pärinevate läänimeeste kaitsjate rolli.

Vabade põllumajanduslikuks kasutamiseks sobilike maade nappusest tingituna oli võimatu nende läänimeeste läänide piire oluliselt laiendada.⁴¹⁰ See võis mõnevõrra pidurdada põllumajanduse arengut keskaegsel Liivimaal, sest sealsetel läänimeestel polnud suuri perspektiive haritavate põldude suurendamise abil senisest enam rikastuda.

Võimalik, et üheks põhjuseks, mis meelitas Preisimaale uusasunikke oligi see, et seal oli põllumajanduseks kõlblikke vabu maid rohkem kui näiteks liivlaste asualadel,

⁴⁰⁶ LGU I. N. 1.

⁴⁰⁷ Матузова, В., Назарова, Е. М. II. P. 37.

⁴⁰⁸ Bartlett, Robert. Euroopa sünd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuuri vahetus 950 – 1350 / Tallinn, 2011. Lk. 194.

⁴⁰⁹ Hermann, Arthur. Die Besiedlung Preussisch-Litauen im 15. – 16. Jahrhundert in der deutschen und litauischen Historiographie. Ein Forschungsbericht // Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. 37. Jg. 1988, Heft 4. S. 321 – 341.

⁴¹⁰ Матузова, В., Назарова, Е. М. II. P. 37 – 38.

pealegi oli saksa aladelt kunagiste muinaspreislaste aladele minek tunduvalt lähem ja lihtsam.

Liivi asustuse kadumisele aitas veel uusajal kaasa aastatel 1600 - 1629 kestnud Poola – Rootsi sõda. 1613. a. elas Siguldas ainult viis perekonda ning lossile kuulunud 80 talust olid järel vaid pooled. Kui lätlased suhteliselt suurema rahvana suutsid oma inimvaurud taastada, siis liivlased seda enam ei suutnud.⁴¹¹

Liivi ülikonna assimileerumine ja seega liivi etnose oma ülikutekihi etnilise eripära kadumine ei ole midagi eriskummalist, sama tendents, et kohalike etnoste seast põlvnevad ülikud võisid sulanduda sakslaste või teiste rahvaste hulka oli näiteks eestlaste jt. Balti mere ääres elavate etnoste ning mitmete kaugemalgi elavate etnoste juures küllaltki tavaline nähtus.

Käesolevas töös on liivi ülikonna ning ka liivi etnose osalt assimileerumise, osalt hääbumise küsimustele püütud läheneda seda üle dramatiseerimata ja seega ka küllaltki hinnanguvabalt. Siinkirjutaja arvates oli liivi ülikute etnilise eripära kadumine ning teistes- se rahvastesse sulandumine olulisim põhjus, miks neist, kui liivlaste ühiskonna kõrgkihist, juba hiljemalt 16. saj. enam rääkida pole võimalik, sest tõenäoliselt ei identifitseerinud liivi ülikute ja nende järglaste põhiosa end siis enam liivlastena vaid näiteks sakslastena või lätlastena. Idapoolse Kesk-Euroopa paljukultuursus ja paljuetnilisus,⁴¹² millest ei jäänud kõrvale ka keskaegne Liivimaa, avaldas liivi ülikutele mõju sedavõrd, et nad ei identifitseerinud end ja oma perekondi enam liivlastena, see polnud nende jaoks enam ka eriti oluline, kuna liivlaste arv oli hiliskeskajal kahanenud ja räägiti juba teiste rahvaste ja etnoste keeles. Selleks aitasid kaasa arenevad keskaegse hariduse omandamise võimalused keskaegsel Liivimaal ja kaugemal.

Keskaegse Liivimaa ühiskonnas nautis liivi ülikkond talle antud privileege ja kandis visalt ka kohustusi kuid liivi ülikonna seas võisid paljud mõelda ka võimalusele kunagi loovutatud poliitiline ülemvõim liivlastega asustatud aladel võtta ning luua ühiskond, kus liivi ülikkond on, koostöös ühiskonnas sotsiaalselt madalamatel astmetel olevate liivlastega, pädev oma maa saatust ise otsustama. Selleks ei jätkunud liivi ülikonnal aga sõjalist jõudu; liivlasi oli liialt vähe. Ka ajaloosündmused ei jätnud selleks võimalusi. Siiski eksisteeris liivi ülikkond keskaegse Liivimaa ühiskonnas vallutusjärgsel ajal küllaltki olulisena edasi; ta omandas keskaegse Liivimaa ühiskonnas väärrika koha.

⁴¹¹ Liivlased. Lk. 103.

⁴¹² **North, Michael.** Europa expandiert 1250 – 1500 // Handbuch. der Geschichte Europas. B. 4. Stuttgart, 2007. S. 228 – 337.

Kokkuvõte

Käesoleva töö kolmes peatükis on vaadeldud Liivi ülikonna kohta vallutusjärgses ühiskonnas, on peatutud muinasaja lõpu ja keskaja alguse küsimusel Liivimaal. Tehtud on ka põgusaid tagasivaateid muinasaja lõpuperioodi, et võrdlemise abil paremini selgitada neid muutusi, mida tõi kaasa liivlaste alistamine kaasa kohalike ülikute jaoks. Tähelepanu on pööratud ka vallutusjärgsel ajal Riia linna elama läinud liivlastele, kelle hulka kuulus ka palju ülikuid, kes Riias varsti saksastusid, osalt lätistusid.

Tuntuim liivlaste ülik oli Kaupo, kes juba varakult liitus ristisõdijatega ning vastutasuks tunnustasid uued maahärrad Kaupot Liivimaal elavate liivlaste sõjalispoliitilise juhina. Kuid Kaupo pidi hakkama vallutusjärgsel ajal kandma uusi kohustusi, millest üks tähtsaim oli sõjaline abi ristisõdijatele. Seetõttu pidi Kaupo ka osa võtma mitmetest suurtestki eestlaste vastu suunatud sõjakäikudest, kus ta juhtis alistatud liivlaste malevat, räakimata väiksematest sõjakäikudest eestlaste vastu. Kaupo langeski juba 1217. a. apostel Matteuse päeval peetud suures lahingus eestlaste vastu.

Balti ristisõja ajal elanud Liivi ülikutest vähemalt Maneginte puhul on ka teada, et temale ning tema vendadele läänistas ordumeister Venno maad Lemburgi piirkonnas.

Paljudele liivlastele jäeti ka Riia linnas linnakodanikuõigused ja vähemalt esimestel vallutusjärgsetel aastakümnetel koheldi neid võrdväärselt Saksa linnadest Riiga tulnud ja seal linnakodanikuõigused omandanud inimestega. Hiljem olukord muutus Riias ning selle lähemas ümbruses elavate liivlaste kahjuks. Esimesena avaldus see liivlaste eemale jäämisega kaugkaubandusest, mis muinasajal oli suurele osale Liivi ülikonnast olnud oluline tuluallikas.

Liivi ülikute osa Vana – Liivimaa sõjalises jõus oli Balti ristisõja ajal ja veel sellele järgnenud aastakümnetel väga oluline ja see väljendus ristisõdijate peajõudude julgestamises, millele aitasid kaasa lätlased, eesotsas oma ülikutega, hiljem eestlased ja kuralased ja teiste kohalike rahvaste esindajad. Saksa vallutajad ei oleks suutnud Baltikumis sedavõrd suurt edu saavutada ilma Liivi ülikute abita. Liivi ülikud said teatud osa sõjasaagist kuid teisalt nõudis saksa vallutajate sõjaline abistamine liivlastelt märkimisväärsed inimkaotusi, mida näitab muuhulgas kasvõi Kaupo surmavalt haavata saamine. Liivlased tõusid korduvalt üles ja 1212. a. ülestõususes osales ülestõusnute poolel koguni neid liivlaste ja lätlaste ülikuid, kes tavaliselt olid ristisõdijate agarad liitlased. Üks sellistest ülikutest oli Vesike.

Pärast Balti ristisõja lõppu hakkas Liivi ülikute sõjaline tähtsus vähehaaval kuid kindlalt langema. Seda põhjustas peale muude põhjuste võõrrahvaste üha suurenev osakaal veel muinasaja lõpul liivlastega asustatud aladel. Vana – Liivimaal peaaegu lakkamatult kestvad sõjad ja kodusõjad häirisid ülikute elu ja avaldasid ülikutele ja nende perekondadele laostavat mõju.

Vallutusjärgsest ajast ei ole tuua ühtki dokumentaalselt tõestatud näidet selle kohta, et ülik oleks kaotanud lääni näiteks oma etnilise kuuluvuse pärast. Liivi ülikud ja nende pered tegid vallutusjärgsel ajal läbi identiteedimuutuse ja see võis kiirendada Liivi ülikute sulandumist teistesse rahvastesse. Ka muutusid sõjapidamisviisid ja viimaks omandas suure tähtsuse koguni palgasõjavägi. Ning see osa ülikutest, need kes ei suutnud muutuva aja nõuetega kaasas käia võisid langeda koguni sotsiaalselt senisest madalamale astmele ja muutuda seetõttu rahulolematuteks.

1343. a. Põhja - Eestis puhkenud ja sealt Lääne – Eestisse levinud suur relvastatud vastuhakk ei jäänud vastukajata ka liivlaste juures, kes kogunesid Sigulda piirkonnas ja kelle poolt valitud kuningas asus ülestõusnuid juhtima eesmärgiga sakslased maalt välja kihutada. Leedu suurvürst Algirdase käsul liivlaste kuningas mõrvati.

Vallutusjärgsel ajal kadus muinasusk pikkamööda ja muinasajast pärit usukombed segunesid katoliiklikega. Mõnedel juhtudel võisid hiied muutuda katoliiklikeks pühapaikadeks. Liivlastel olid tähtsad pühapaigad ka ohvrikoopad, mida arheoloogid pole veel jõudnud piisavalt uurida.

Keskaja lõpul olid liivlaste asualad väga olulisel määral vähenenud. Liivi sõja järel oli Liivi ülikkond teistesse rahvastesse sulandunud.

Veel 16. saj. tõendas Johann Renner Riias elavate liivlaste ja nende privileegide olemasolu, mis selleks ajaks olid ehk muutunud suurel määral sümboolseteks.

Liivimaa liivlased aga ei olnud selleks ajaks veel lõplikult välja surnud. Kõige kauem elas Liivimaa liivlasi Salatsi piirkonnas ja seal elas üksikuid Liivima liivlasi veel 19. saj. teisel poolel.

Liivi ülikonnale hinnangu andmiseks tuleb lähtuda ajast, milles nad elasid ja neist sündmustest, mis toimusid ajal kui Ristisõda Baltikumis kestis. Käesolevas töös on püütud olla liivlaste ülikute osas võimalikult hinnanguvaba. Liivi ülikonna teistesse rahvastesse sulandumine ja ka Liivimaa liivlaste assimileerumine ning osalt ka hääbumine on hoiatav näide ka tänapäeval elavate inimeste jaoks, sest liivi etnose assimileerumine ning ka hääbumine on siinkirjutaja arvates jätnud negatiivseid jälgi asustuse järjepidevusse ning ka

kultuuriruumi, mis on tuntavad veel sajandeid pärast rahva kadumist. Teised rahvad täidavad siiski tühjaks jäänud koha. Mõnikord edukamalt, teinekord vähem edukamalt ja viimasel juhul võivad esineda negatiivsed nähtused asustuspildis, näiteks sööti jäänud ning võsastunud endised põllumaad, mõnedes piirkondades asustuse peaaegu täielik kadumine jne. Tänapäeva Lätis, endistel keskaegse Liivimaa aladel, kust liivlased etnosena kadusid, pole seesugused muutused enam siiski märgatavad.

Paremini on läinud Kuramaal elavatel liivlastel, kelle hulgas on liivi keele oskajaid tänapäevalgi.

Liivi ülikute teema vajab ka edasist uurimist kuna annab väärtuslikku teavet selle kohta, kuidas vallutuseelsest ühiskonnast vallutusjärgsesse ühiskonda jõudnud liivi ülikud ja nende järglased kohanesid uute oludega vallutusjärgses ühiskonnas? See aga on oluline mitte ainult liivlaste ajaloo, vaid samuti keskaegse Liivimaa ajaloo paremaks mõistmiseks. Seega on tulevastel liivi ülikute teema uurijatel lai tööpõld.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Bartholomäus Hoeneke Liivimaa noorem riimkroonika 1315 – 1348 / Tõlk. ja

komment. Sulev Vahtre. Tallinn, 1960.

Henriku Liivimaa kroonika / Tõlk. lad. k. Richard Kleis. Toimet. ja komment. Enn Tarvel.

Tallinn, 1982.

Henriku Liivimaa kroonika / Tõlk. lad. k. Richard Kleis. Toimet. ja komment. Enn Tarvel.

Tallinn, 2013.

Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae / Hrsg. von Ernst Strehlke (*Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*). Hrsg. von Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Strehlke, 2. Band, Leipzig, 1863, S. 11 – 178.

Liivimaa vanem riimkroonika / Tõlk. ja komment. Urmas Eelmäe. Tead. toimet. Enn Tarvel. Tallinn, 2003.

Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I Abt. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge *et al.*, Riga, Moskau: 1853. nebst Regesten / Begründet von Friedrich Georg von Bunge. Reval, 1853 Bd. 1; Bd. 2.

Livländische Güter-urkunden 1. (aus den Jahren 1207 bis 1500 / Hrsg. von Hermann von Bruingk und Hermann von Bruingk und Nicolaus Busch. Riga, 1908.

Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest // Tuna. 2004. Nr. 1. Lk. 70 – 83., Nr. 2. Lk. 37 – 57.

Renner, Johann. *Liivimaa ajalugu 1556 – 1561* / Tõlkinud Ivar Leimus. Tallinn, 2000.

Tamm, Marek. Uus allikas Liivimaa ristiusustamisest // Keel ja Kirjandus. 2001. Nr. 12. Lk. 872 – 884.

Vartberges Hermana Livonijas Hronika / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un kom. sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs. Rīga, 2005.

Kirjandus

Bartlett, Robert. Euroopa sünd. Vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950– 350. / Tallinn, 2001.

- Beitiņa, Ligita. Raksitas sinas par Turaidas un Kubeseles livu ciemiem / Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsture: apdzīvotības problemas. 1998. gada 29. Augusta konferences materiāli, Turaidas muzeireservāts: 1999.
- Benninghoven, Friedrich. Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann // Nord- und osteuropäische Geschichtsstudien. B. 2. Hamburg, 1961.
- Benninghoven, Friedrich. Der Orden der Swertbrüder: Fratres milicie Christi de Livonia / Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 9. Köln; Graz, 1965.
- Benninghoven, Friedrich. Zur Technik spätmittelalterlichen Feldzüge im Ostbaltikum // Zeitschrift für Ostforschung, 19. Jg. 1970, Heft 4. S. 631 – 651.
- Bielenstein, August. Die Grenzen des Lettischen Volkstammes und Der Lettischen Sprache im 13. Jahrhundert. Zur Ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. Mit Atlas von 7 Blättern. St. Petersburg, 1892.
- Bunge, Friedrich-Georg. Der Orden der Swertbrüder. Dessen Stiftung Verfassung und Auflösung. Leipzig, 1875.
- Caune, Andris. Rīgas Lībieši un viņu īpašumzīmes /Tulk. Benita Cirule. Cirule (lat.val.), Tenu Karma (lībiešu val.), Andra Zommere (angļu val). Lībiešu valodas konsultante Paulīne Kļavina. Redaktori Māra Ņikitina (latv. val.), Ričards Leins (angļu val.), Tehniskā red. Irēna Soide. Rīga, 1998.
- Christiansen, Eric. Põhjala ristsisõjad, Tallinn, 2004.
- Eesti ajalugu 2.: Eesti Keskaeg / Koost. ja toimet. Anti Selart. Tartu, 2012.
- Eesti ajalugu. Kronoloogia / Koost. Sulev Vahre. Tallinn, 1994.
- Eesti NSV ajaloo lugemik 1. / Koost. J. Kahk ja A. Vassar, Tallinn, 1960.
- Eesti kirjanduse ajalugu 1. / Toimet. A. Vinkel, Tallinn.: Eesti raamat, 1965.
- Eesti NSV ajalugu 1.: Kõige vanemast ajast tänapäevani / Peat. G. Naan. Tallinn, 1955.
- Eesti rahva ajalugu 1. / Toimet. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vassar, Tartu: Loodus, 1932.
- Eisen, M. J. Esivanemate ohverdamised. Tallinn, 1920.
- Goehrke, Carsten. Siedlungsgeschichte des Ostbaltikums. Eine Forschungsbilanz // Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. 37. Jg. 1988, Heft 4. S. 481 – 553.
- Graichen, Gisela, Rolf Hammel-Kiesow koostöös Alexander Hessega. Hansa liidu ajalugu. Varjatud ülemvõim / Tõlk. saksa keelest. Toomas Huik. Tallinn, 2012.
- Górecki, Piotr. Words, Concepts and Phenomena: Knighthood, Lordship, and The Early Polish Nobility, c. 1100– c. 1350 // Nobles and Nobility. Ed. by Anne J. Duggan. Suffolk, 2002. Pp. 115 – 155.

- Graudonis, Jānis. *The Livs over the Centuries / Comp. By L. Beitiņa. Turaida Mus. and R.*, 1995.
- Heckman, Dieter. Kriegstechnische Innovationen in den mittelalterlichen Deutschordenslande Preussen und Livland // *Militär-geschichtliche Zeitschrift*. N. 65. 2006, Heft 1. S. 113 – 129.
- Hellmann, Manfred. Der Deutsche Orden im politischen Gefüge Altlivlands // *Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im Östlichen Mitteleuropa*. 40. Jg. 1991. Heft 4. S. 481 – 499.
- Ilves, Kristin. Kas sakslaste laevad muistse vabadusvõitluse päevil olid alati koked? Henriku Liivimaa kroonika analüüs // *Ajalooline Ajakiri*. 2001. Nr. 3. Lk. 27 – 38.
- Johansen, Paul. Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen kulturgeschichte / Tartu, 1925.
- Johansen, Paul. Novgorod und die Hanse // Sonderdr. aus: *Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte.: Gedächtnisschrift für Fritz Rörig*. Lübeck, 1953. S. 121 – 148.
- Jonuks, Tõnno. Eesti metalliaja usundi põhijooni. Magistritöö. Tartu, 2003.
- Jonuks, Tõnno. Eesti muinasusund // *Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis*. 2. Tartu, 2009.
- Jürjo, Indrek. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel. 1737 – 1819 / Toimet. Andres Langemets. Tallinn, 2004.
- Kattinger, Detlef. Lübeck, Visby und Riga in der Handelsdiplomatie des *Gemeinen Kaufmanns* im 13. Jahrhundert.: Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hanzezeit. Beiträge zur Erforschung mittelalterlichen und frühneuzeitlicher Handelsbeziehungen und -wege im europäischen Rahmen / Hrsg. von Norbert Angermann und Paul Kaegbein. Lüneburg, 2001.
- Kahl, Hans-Dietrich. Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: Ausgewählte Studien 1953 – 2008 Von Hans - Dietrich Kahl. *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450. Volume 4 / General Editor Florin Curta*. Brill.: Leiden; Boston, 2011. S. 233 – 953.
- Kahl, Hans-Dietrich. Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenslawen Oberkärntens. *Vorträge und Forschungen. Sonderband 46* // Hrsg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Jan Thorbecke.: Stuttgart, 1999. S. 32 – 93.
- Kala, Tiina. Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi // *Tuna*. 2006. Nr. 3. Lk. 8 – 29.
- Kala, Tiina. Vana – Liivimaa neofüüdid ja nende naabrid katoliiklike ristiusustajate pilgu

- läbi // Kleio. Ajaloo ajakiri. 1997. Nr. 7. Lk. 5 – 12.
- Kala, Tiina. Old Livonia and Christianisation / Estland, Lettland und westliches Christentum. Hrsg. von Reinhart Staats. Kiel, 1998. S. 39 – 56.
- Kasekamp, Andres. Balti riikide ajalugu / Tõlk. ingl. k. Marek Laane. Tallinn, 2011.
- Kui Lembitu kutsus... . Tõnisson, Evald, Selirand, Jüri, Vassar, Artur. Tallinn, 1968.
- Kurisoo, Tuuli. Ristripatsid Eesti 12. – 13 sajandi laibakalmistutes – Ehted kristlaste või paganate tunnused. Bakalaureusetöö. Tartu, 2011.
- Lindholm, David & Nicolle, David. The Scandinavian Baltic Crusades // Men-at-Arms. 2007. N. 436. Pp. 34 – 36.
- Laakmann, Heinrich. Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit. Leipzig, (1939?).
- Laas, Jaan. Muistseid lahingupaiku otsimas. Uurimislood. Tartu, 2015.
- Lang, Valter. Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu, 2007.
- Lang, Valter. Kalevite kange rahvas // Keel ja Kirjandus. 2012. Nr. 12. Lk. 877 – 887.
- Leimus, Ivar. Millal ja kust tuli saksa kaupmees Liivimaale? // Akadeemia. 2002. Nr. 8. Lk. 1588- 1601.
- Leimus, Ivar. Läänemere kristlikud paganad // Tuna. 2009. Nr. 4. Lk. 5 – 24.
- Leimus, Ivar. Mark leisikas ja laevanael // Ajalooline ajakiri. 2014. Nr. 4. Lk. 287 – 302.
- Lenz, Wilhelm. Undeutsch. Bemerkungen zu einem besonderen Begriff der baltischen Geschichte.: Aus der Geschichte Alt- Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90 Geburtstag / Hrsg. Bernhard Jähning, Klaus Militzer. Münster, 2004. B. 12. S. 169 – 184.
- Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur / Koost ja toimet Renāte Blumberga, Tapio Mäkeläinen, Karl Pajusalu. Tallinn, 2011.
- Lukas, Tõnis. Johann Pulck / Eesti ajalugu elulugudes. Koost. Sulev Vahtre. Tallinn, 1997. Lk. 20 – 21.
- Lukas, Tõnis. Koguva Hansken / Eestu ajalugu elulugudes. Koost Sulev Vahtre. Tallinn, 1997. Lk. 22 – 23.
- Лукин, Павел. «Старцы» или «Старшие»? О терминологию славянской «племенной знати» // Славоведение. 2010. № 2. С. 12 – 30.
- Lätte, Mart. Eestlaste sõjalisel kohustused keskajal. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2011.
- Militzer, Klaus. Saksa Ordu ajalugu / Tõlk. saksa k. M. Sirkel. Tartu, 2013.
- Матузова, Вера, Назарова, Елена. Местные леники в Пруссии и Ливонии в начале XIV в. (Проблема заимствования или параллельного развития?) // Lituanistica. 1997. Nr. 3. P. 35 – 43.

- Moora, Harri. Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule nende kristianiseerimise algul // *Ajalooline Ajakiri*. 1924. Nr. 3. Lk 81 – 90.
- Moora, Harri. Eestlaste, liivlaste ja lätlaste vaateist ristiusule nende kristianiseerimise algul / *Meie rahvuskultuuri küsimusi*. Koost.: H. Runnel ja A. Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 236 – 237.
- Moora, Harri (koos Herbert Ligiga). Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord XIII sajandi algul / *Meie rahvuskultuuri küsimusi*. Koost.: H. Runnel ja A. Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 364 – 397.
- Moora, Harri (koos Herbert Ligiga). Lisandusi kirjutisele “Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord...” / *Meie rahvuskultuuri küsimusi*. Koost.: H. Runnel ja A. Marksoo. Tartu, 2002. Lk. 398 – 425.
- Мугуревич, Эвалдс Восточная Латвия и соседние земли в X – XIII вв. экономические связи с Русью и другими территориями Пути сообщения / Рига, 1965.
- Munzinger, Mark R. The profits of the Cross: Merchant involvement in the Baltic Crusade (c. 1180- 1230) // *Journal of Medieval History*. 2006. N. 32. Pp. 163 – 185.
- Murray, Alan V. The structure genre and intended audience of the Livonian Rhymed Chronicle. : Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150 – 1500 / Ed. Alan V. Murray. Aldeshot, 2001. Pp. 235 – 251.
- Murray, Alan V. Henry the Interpreter: Language, Orality and Communication in the Thirteenth-century Livonian Mission.: Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia / Ed. by M. Tamm, L. Kalljundi, C. S. Jensen. Ashgate Pub. Ltd. 2011.
- Назарова, Елэна. «Ливонские правды» как исторический источник / Древнейшие государство на территории СССР. Материалы и исследования 1979 год. Москва, 1980. С. 5 – 233.
- Nicolle, David. Teutonic Knight 1190 – 1561 // *Warrior*. 2007. N. 124. P. 7 – 12.
- Nielsen, Torben K. Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century.: Medieval History Writing and Crusading Ideology. Ed. by Tuomas M. S. Lehtonen and Kurt Villads Jensen with Janne Malkki and Katja Ritari // *Studio Fennica Historica* 9. Helsinki, 2005. P. 216 – 231.
- Niitemaa, Vilho. Die undeutsche Frage in der Politik der Livländischen Städte im Mittelalter // *Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia*. Sarja B, Nide 76, 2. Helsinki, 1952.
- Niitemaa, Vilho. Itämeren kysymys keskiajalla // *Eripainos Hist. Arkisto*, N:o 66. Forssa, 1973.

- Norberg, Erik. Mellan tiden och evigheten. Riksarkivet 1846 – 1991 // S. utg. av R.a. 28.: Stockholm, 2007.
- North, Michael. Läänemere ajalugu. Kaubandus ja kultuurid / Tõlk. saksa k. T. Vassiljeva. Tallinn, 2015.
- North, Michael. Europa expandiert 1250 – 1500 // Handbuch der Geschichte Europas. B. 4. Stuttgart, 2007.
- Пашуто, Владимир. Образование Литовского государства / Отв. ред. Л.Черепнин. Москва, 1959.
- Pätzold, Barbara. Otto der Grosse 936 – 973 – Auf dem Wege zum deutschen Feudalstaat // Illustrierte historische hefte, 1989. Nr. 53.
- Сакса, Александр. Древняя Карелия в конце I – начале II тысячелетие н. э. Происхождение, история и культура населения летописной Карелской земли. Санкт-Петербург, 2010.
- Schwarz, Philipp. Kurland im dreizehnten Jahrhundert bis zum Regierungsantritt Bischof Emund's von Werder. Leipzig, 1875.
- Selart, Anti. Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert // Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte. B. 21. Köln, 2007.
- Selart, Anti. Die livländische Chronik des Hermann von Wartberge // Schriften der Baltischen Historischen Kommission. B. 18. Berlin, 2011. S. 59 – 83.
- Selart, Anti. Slavery in the Eastern Baltic in the 12th-15th Centuries // Schiavitu'e servaggio nell'economia europea. Firenze, 2014. Pp. 351 – 364.
- Selart, Anti. Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century // East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450. Gen. I Ed. Florin Curta Vol. 29. Transl. into Ger. I. by Fiona Robb. Leiden / Boston, 2015.
- Selart, Anti. Kas Bartholomäus Hoeneke „Liivimaa noorem riimkroonika“ on Jüriöö ülestõusu ajaloo allikas? // Tuna, 2015. Nr. 2.
- Spirgis, Roberts. Bruņrupuču saktas ar krusu vazinrotām un lībiešu kulturas attīstība Daugavas lejtece 10. – 13. gadsimtā / Redakcijas kolēģija: Andris Caune, Evalds Mugurēvičs, Ieva Ose, Andrejs Vasks. Latvijās Vestures institūms apg.: Rīga, 2008. Lpp. 105 – 483.
- Spirgis, Roberts. Daugavas lībiešu važiņu sadalītāji 10. – 12. gadsimtā / Arheologija un etnogrāfija, 23. Veltījums seno apģērbu pētnieci arheologei Dr. habil. hist. Annai Zariņai 85 gadu jubilejā. Rīga, 2006. Lpp. 221 – 238.
- Spirgis, Roberts. Pārbaudes izrakumi Cēsu dzelzceļa stacijas senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. Lpp. 36 – 37.

- Šne, Andris. Sabiedrība un vara: Socialas attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigā. Rīga, 2002.
- Švābe, Arveds. Lettlands historia. Stockholm,
- Zariņa, Anna. Salaspils Laukskolas Kapulauks 10. – 13. gadsimts. Rīga, 2006.
- Zetterberg, Seppo. Eesti ajalugu / Tõlk. soome k. H. Laanpere, E. Bahovski jt. Tallinn, 2009.
- Zühlke, Raoul. Meinhard von Üxküll: ein friedlicher Missionar? Ansätze zu einer Neubewertung. Ein quellenkundlicher Werkstattbericht // Hansische Gesichtsblätter. Jahrgang 127, 2009. S 101 – 122.
- Žulkus, Vladas. Settlements and Piracy on the Eastern Shore of the Baltic Sea: The Middle Ages to Modern Times // Archaeologia Baltica. 2011. N. 16. Pp. 58 – 71.
- Tamm, Marek. Imeteod ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal // Tallinna Linnaarhiivi toimetised. Nr.1. Tallinn, 1996.
- Tamm, Marek. Ristisõja kommunikatsioon: Liivimaa misjon ja tsistertslaste võrgustik 13. , saj. esimesel poolel I // Tuna 2009. Nr. 4. Lk. 23 – 40.
- Tamm, Marek. The Chronicle of Henry of Livonia: A Selected Bibliography / Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Ed. by Marek Tamm, Linda Kaljundi, Carsten, Selch Jensen. Farnham, 2011. P. 457 – 472.
- Tarvel, Enn. Henriku Liivimaa kroonika ilmutumise puhul // Keel ja Kirjandus. 1983. Nr. 5. Lk. 225 – 231.
- Tarvel, Enn. Über die Notwendigkeit die livische Siedlungsgeschichte zu erforschen // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A dala: humanitāras zinātnes. 1955. Nr. 9/10. Lk. 57 – 61.
- Tarvel, Enn. Liivi asustus- ajaloo uurimise vajalikkusest / Ajaloo kimbatused.: Eesti mõttelugu 109. Toimet. Marten Seppel ja Urmas Tõnisson. Tartu, 2013. Lk. 28 – 35.
- Tentelis, Augusts. Die Letten in der Ordenzeit.: Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten / Lekt. Fr. Adamovič, Prof L Adamovič, Prof. Fr. Balodis u. a. Riga, 1930. S. 56 – 163.
- Thumser, Matthias. Gescichtsschreibung im mittelalterlichen Livland / Hrsg. von Mathias Thumser. Berlin, 2011.
- Tõnisson, Evald. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). Ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte / Tallinn, 1974.
- Tõnisson, Evald. Vana-Liivimaa ajaloo sünniradadel // Horisont. 1968. Nr. 3. Lk. 15 – 18.

- Uluots, Jüri. Eestlaste lepingud võõrastega / Seaduse sünn. Eesti õiguse lugu.: Eesti mõtte-
lugu 59. Koost. Hando Runnel. Tartu, 2004. Lk. 58 – 93.
- Urban, William. The Livonian Crusade / Washington, 1981.
- Urban, William. The Livonian Crusade / Chicago, 2004.
- Vahtre, Sulev. Muinasaja loojang Eestis: muistne vabadusvõitlus 1208 – 1227. Tallinn,
1990.
- Vahtre, Sulev. 700 aastat ristsõja lõpust Baltikumis // Horisont. 1990. Nr. 12. Lk. 29 – 31.
- Vahtre, Sulev. Meie vanema historiograafia uurimisseisust ja ülesannetest // Ajalooline aja-
kiri. 2001. Nr. 3. Lk. 5 – 26.
- Valk, Heiki. Põletusmatustest keskaegses Lõuna-Eestis // Kleio. Ajaloo ajakiri. 1993. Nr.
7. (20) Lk. 8 – 16.
- Vahtre, Sulev. Romaanist ja liivlaste saatusest / E. Kippel „Issanda koerad“. Tallinn, 1987.
- Valk, Heiki. Kirikaiad ja külakalmistud // Horisont. 1994. Nr. 7. Lk. 28 – 33.
- Valk, Heiki. Uus ja vana usk // Horisont. 2006. Nr. 2. Lk. 12 – 18.
- Vunk, Aldur. Muistse Läänemaa lõunapiirist // Vana-Läänemaa ajaloo radadel. 2. Koost. ja
toimet. Mati Mandel. Res. tõlge saksa keelde: Ene Rõngelepp. Lihula, 2014. Lk. 9 – 28.
- Wittram, Reinhard. Baltische Geschichte. Die Ostseelande Livland, Estland, Kurland
1180 – 1918. Grundzüge u. Durchblicke. Mit 7 Karten nebst Erläuterung von Heinrich
Laakmann. München, 1954. S. 16 – 51.
- Янин, Валентин. Я прислал тебе бересту... / И. 3-е, исправленное и дополненное но-
выми находками. С послесловием А. А. Зализняка. Москва, 1998.
- Шохин, Леонид. Московский архив Министерство Юстиции и русская историческая
наука: архивисты и историки во второй половине XIX – начале XX века / Редакт. С.
Шмидт. Москва, 1999.

Summary

The place of Livic nobility in the post-conquest Livonian society in the Middle Ages

The position of Livic noblemen during the post-conquest period is still largely unclear, thus, current work is focussed on the fate of Livic nobility in the time when Livonian territories had already surrendered to the foreign power. Occasionally, short retrospects to the even earlier time are made, so as to better explain the changes that the new power brought to the Livic nobility. The fate of the noblemen of Livic origin under the foreign rule is compared. Besides, attempts have been made to find out to what extent they retained the right to guide their own nation. Also, this subject is associated with the question of the Livonian community living in Riga at the time. Resources that have survived to this day have been used to determine that subject. Answering that question helps better to explain the possible subjugation of Livonians by contractual means. Also, the somewhat different situation of the Koiva Livonian and Vāina Livonian noblemen during the post-conquest period has been compared. The historical term “Livic nobleman” has been explicated both in its narrower and broader sense.

The Livonian post-conquest period started already in June 1206. As a result of the attack by the Catholic Church and German feudal lords the Livonians were forced to surrender to the conquerors. But uprisings by the Livonians took place also during the post-conquest period, when several Livonian noblemen fought on the side of the rebels. The uprising initiated by the Sattesele Livonians in 1212 is well known. Of all the Livic noblemen Kaupo is the best known, with his large stronghold situated in Turaida. Kaupo entered the service of Germans very early on and received various benefits in return, of which most important ones were probably granting him the feudal lands, possibly also ennobling him, which according to the legends had taken place already in 1203, when Kaupo visited Pope Innocent III in Rome. The new order recognised Kaupo also as a military-political leader of the Livonians. However, Kaupo was to bear new obligations in the beginning of 13th century, laid down by the foreign conquerors and the most important of them was that he, leading the Livonian forces, would help the Germans in their fight

against other Baltic people. In participating in German campaigns against the Estonians, Kaupo lost several of his relatives and friends on battlefields and was himself killed on St. Matthew's Day in 1217 in a great battle fought by the Estonians against the crusaders and their allies.

Livic noblemen have historically, in an overly simplified manner, been divided into two parties. The first ones are those who fought on the side of the Germans in the Baltic crusade while the others were the ones that resisted the crusaders and supported the continuance of the ancient Livonian religion.

Present thesis shows that part of the Livic noblemen fought on both sides, often depending on to the whose side the military success was verging. Thus, regarding some noblemen, one has to be careful in dividing the Livic noblemen into two opposing sides. Many Livonians did not approve of taking the crusade to the land of Estonians, in particular, the Koiva Livonians are attributed to opposing the war against Estonians.

There were also many other Livic noblemen who were granted feudal lands by the German conquerors, received share of the war booty and whose authority over their tribesmen was warranted. Similarly to Kaupo, they were also in return obliged to participate in the military campaigns of Germans, including assist in building and defending the German strongholds. The earliest relevant notice comes from a document, which states that in 1209 feudal land has been granted by the Order's Master Venno to a Livic nobleman Maneginte and his brothers in the Lemburg area. It is also known of later land deals to noblemen on the lands of the Bishop of Riga. The feudal land of a Livonian noblemen could be inherited by his male descendants. At the end of the era of the Order the right of succession was extended further.

Livonians retained extensive rights also in Riga and were treated almost equally to Germans. It has been proven also later by a chronicler Johann Renner during whose lifetime there were Livonians still living in Riga and its surroundings that had a privilege over other non-Germans to have oneself admitted as a member in a guild-room in Riga and to drink there.

The role of Livic and Latgalian noblemen in fighting other, still pagan Baltic nations was very significant. They led their tribesmen in campaigns against pagan nations. Latgalians and Livonians participated actively in scouting activities and brought to Germans information about the opposing army. In several battles, Livonians and Latvians defended the army of Germans from sides. Foreign conquerors would not have achieved success in the Baltic area without the help of the local noblemen. The noblemen that

refused from helping the Germans or renounced the already accepted Christianity and returned to their native religion and fought with their compatriots against the foreign conquerors, were either killed in battles or imprisoned by Germans.

After the end of the Crusade in the Baltic area the importance of Livic noblemen started to decrease gradually.

Particular deterioration in the economic situation of noblemen was associated with the fact that their once very lucrative long-distance commerce went gradually in the hands of German traders. The Livonian Brothers of the Sword were reorganised into the Teutonic Order in 1237. Teutonic Order feared the strengthening of the power of the nobility, therefore, on the territory subjected to the Teutonic Order the transfer of larger estates to the nobility was prevented and thus the situation of Livic noblemen on these territories worsened. Livic noblemen had more feudal lands on the territories of the Archbishopric of Riga. The Livic noblemen of Courland continued the resistance to the Germans for decades on. Part of them were forced to surrender to the conquerors during the end of the crusade in the Baltic region, but there were also some that fled to Lithuania.

At the end of the 13th and beginning of 14th century, the number of Livic noblemen dropped even further. Frequent wars and the 1315 famine in Livonia and recurrent plague epidemics most likely contributed to that. The assimilation of Livic noblemen with the Germans and Latvians was also significant.

A vigorous community of Livonians existed among the residents of Riga even in 14th to 16th century. As a proof to that there exist some typically Livonian names of the citizens of Riga and it is supported also by other records. Major armed rebellion that broke out in Northern Estonia and spread from there to Western Estonia, evoked response also with the Livonians. In 1345, the Sigulda Livonians elected a king to lead the rebels. However, Lithuanian Duke Algirdas ordered the rebel Livonian king to be captured and killed. Current thesis attempts briefly to explain the possible causes and background of that crime.

For understanding the motives of the actions of Livic noblemen one has to consider the period of their life and the events, which occurred during the time of the crusade in the Baltic area. As the Livonians were a small nation already in 13th century, living in a rather small territory, they lacked the sufficient and well-armed military to resist the crusaders. Despite that, many Livonians still started armed struggle against foreign invaders, lasting many years. However, starting with Kaupo, many Livic noblemen went over to the German side already at the beginning of the war against Livonians, probably understanding

that otherwise they would fall victim to Germans. But by fighting on the side of Germans they can receive privileges. Kaupo differed from the other Livic noblemen in the sense that he probably started to like the Catholic faith as well; he converted into it and did not renounce it also during the 1212 uprising of the Livonians.

It was fairly easy to change the ancient belief for the Christianity, but many Livic noblemen did not welcome the obligations laid on them alongside with Christianity. Lengthy war that brought losses to Livonian noblemen, forced them to initiate the peace treaty with the Estonians in 1212. After conquering of Estonia, Estonians also became a significant help to the crusaders.

It is not possible to provide an unequivocal appraisal of Livic noblemen. Each nobleman had a different course of life and they could have had different notions of the Christianity. Indigenous religion disappeared little by little. Catholicism and local faith intermingled partially. Little is known of the religion that was traditionally practised in Livonia. The worship of lightning was important. Similarly to Estonians, holy trees, rocks and groves were worshipped. Important sacred places include sacrificial caves, not yet extensively explored by archaeologists. Ancient religion of Livonians could have been rather complex as it was in Scandinavia; there were many different gods and fairies. Ancient religion of Livonians was not static as it received influences from other countries. Christianity might have seemed acceptable for noblemen for its relative simplicity. The traditional religion involved much, which stood in time's way. For example, offering animal sacrifices to Livonian gods seemed disgusting even to the seasoned crusaders. However, one cannot underestimate today the ancient Livonian religion. It acted as an aid in reinforcing the way of life originating from the times immemorial. Christianisation of Livonians brought along a new way of life, with Germans often gaining leading role in the society. That led also to rebellions and resistance to Germans. It was in the interests of Germans not to eliminate that part of Livic noblemen, which was loyal, but to employ them in strengthening their power. But changing times did not favour the survival of Livonians as a nation. The leading role in the assimilation of noblemen was played by Germans, to a lesser extent by Latvians and other peoples, while the assimilation of common people can be attributed mostly to Latvians.

The fragmentation of Livonian territories continued during the end of the Middle Ages. Along with the decrease in the overall number of Livonians in Livonia also its nobility gradually disappeared. Written records from them are ever scarcer. By the beginning of 17th century, Livonians could be found in the Salaca area, also in Riga and its surroundings

and probably also in Sigulda area. Individual Livonians lived in the Salaca area still at the second half of 19th century.

Livonians of Courland have fared slightly better. The Courland Livic noblemen retained their privileges to some extent until the Modern Age and only then assimilated into other nations. Fishing provided livelihood to the coast-dwellers, making it possible for the Courland Livonian coastal villages to persist.

Historians have run into difficulties in distinguishing between the Courland Livonians and the Curonians. No proper language samples have survived of the language of Curonians, but currently existing and recorded place names reveal that during the ancient times and in the beginning of the Middle Ages the area of Livonians in Courland was larger than generally regarded today. Today, there still live a few Courland Livonians that can speak Livonian.

Lisa nr. 1. Liivimaa 1347 – 1561

Liivimaa 1347 – 1561. (Eesti Entsüklopeedia / Peat. Ü. Kaevats. 5.kd. Tallinn, 1990. Lk. 559).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Raivo Ruus

sünnikuupäev: 25. 02. 1965

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

magistritöö Liivi ülikond vallutusjärgses ühiskonnas,

mille juhendaja on professor Anti Selart

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DS pace- s lisamise eesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DS pace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 30.12.2015

.....

(allkiri)